

Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XI 3 • 2015 cena 2,99 €

VÝKON TRESTU TZV. SLOVENSKÝCH BURŽOÁZNYCH NACIONALISTOV
KOLEKTIVIZÁCIA V PODTATRANSKOM REGIÓNE
BOJ KOMUNISTOV PROTI LEVOČSKEJ PÚTI

STOPY V SNEHU

Predstavujeme nový dokumentárny film z dielne Ústavu pamäti národa o pašovaní literatúry do Československa v období neslobody.

Komunistický režim neumožňoval občanom slobodný prístup k informáciám. Len v 50. rokoch bolo v Československu zlikvidovaných okolo 28 miliónov kníh, mnoho autorov bolo zakázaných a zriadená bola cenzúra. Film mapuje nielen samotné pašovanie, ale aj tlačenie kníh, samizdatov a ich distribúciu. Ústredným motívom je príbeh troch kamarátov, ktorí sa zapojili do pašovania literatúry cez hory. V roku 1983 boli zatknutí, uväznení a následne odsúdení. Súdny proces vyvolal protest verejnosti a na medzinárodnom poli sa mladíkov zastal americký prezident Ronald Reagan. Film analyzuje fenomén pašovania literatúry a objasňuje motivácie ľudí, ktorí nezištne riskovali vlastnú slobodu, aby napomohli k vnútornej slobode a poznaniu ostatných.

DVD s filmom *Stopy v snehu* nájdete v niektorom z ďalších čísel časopisu *Pamäť národa*.

ČERNOBYĽ 1986, ZATAJOVANÉ HAVÁRIE

Pamätáte si udalosti z 24. apríla 1986? Postihol vás alebo niekoho z vašich príbuzných, známych a priateľov priamo či nepriamo výbuch jadrovej elektrárne Černobyl' v ZSSR? Viete o iných ekologických tragédiách, haváriách, výbuchoch na území Slovenska v čase normalizácie, o ktorých sa vo vtedajšom ČSSR nemohlo hovoriť a boli zatajované?

Ústav pamäti národa pripravuje konferenciu a následne publikáciu pri príležitosti 30. výročia výbuchu jadrovej elektrárne Černobyl'. Chceme zachytiť pohľady pracovníkov v zdravotníctve, na meteorologických staniciach, v elektrárňach, na úrovni straníckych a správnych orgánov a i. Akým spôsobom sme ne/reflektovali ochranné opatrenia? Bola niekde z dôvodu ochrany obyvateľstva zrušená manifestácia 1. mája 1986? Ako sme ne/vníмали opatrenia zo strany štátu, strany, odborníkov (v médiách, v obci, meste, v nemocnici).

Budeme radi, ak nám napíšete svoje osobné spomienky, prípadne pošlite k danej téme fotografie, dokumenty.

Ďakujeme.

Kontaktná osoba:

Mgr. František Neupauer, PhD.

E-mail kontakt: poparova@upn.gov.sk

Tel. kontakt: 02/ 593 00 332

Peter Juščák
šéfredaktor

Vážení čitatelia!

Naskakovanie do rozbehnutého vlaku prináša isté riziká spojené s mnohými neznámymi, obsiahnutými v onom pohybujúcom sa kolose. Ten so sebou nesie svoj krstný list aj svoju cestovnú mapu danú jeho zakladateľmi a rozvíjanú účastníkmi tohto pohybu vpred. Časopis *Pamät' národa* nie je publicistický kolos, vychádza raz za štvrtýrok, má však všetky predpoklady na to, aby sa ku kolosom, predovšetkým v duchovnej rovine, aspoň priblížil.

Moja cesta k riadeniu časopisu *Pamät' národa* bola takýmto skokom a po krátkom porozhliadnutí už môžem identifikovať duchovnú krajinu, po ktorej vás, našich čitateľov, sprevádza kolektívne dielo bádateľov, historikov ÚPN, publicistov a ďalších priaznivcov. Môžem vás ubezpečiť, že pôjdeme ďalej tým istým smerom – bádáním a publikovaním poznatkov z obdobia neslobody. Budeme sa naďalej venovať osobným tragédiám poskrývaným v archívoch i v pamäti mnohých z vás, na ktorých dopadla päsť niektorej z dvoch strašných totalít. Chceme vám naďalej prinášať neznáme skutočnosti z našej histórie. Zlo, ktorému sa tak dobre darí najmä v diktátorských režimoch, kaličí osudy mnohých nevinných občanov. Práve ono totalitné zlo si celkom prirodzene vybralo svoje obeť medzi nevinnými, ale aj medzi niekdajšími vinníkmi. O to ťažšia je úloha pátrať po jeho príčinách a dôsledkoch. Je to však dobrá výzva pre každého, kto stojí na strane pravdy, spravodlivosti, elementárnej etiky, kto stojí na strane ukrivdených. Chceme ísť ďalej práve touto cestou, s vedomím, že naša história nikdy nebola jednoduchá, ani priamočiara, spoločenské dianie zakaždým prinášalo utlačovateľov a ich obeť.

Krédom redakcie ostáva podpora našej pamäti v tom najširšom zmysle – aby sa nikdy nezabudlo na čas neslobody. Veríme, že aj naďalej nám preukážete svoju čitateľskú priazeň.

ŠTÚDIE

- 3 Branislav Kinčok
Výkon trestu v prípade tzv. slovenských buržoázných nacionalistov – Gustáv Husák a spol. (1954 – 1960)
- 27 František Neupauer
Násilná kolektivizácia a podtatranský región (1948 – 1960)

MATERIÁLY

- 46 Ivan Chalupecký
Boj komunistov proti levočskej púti
- 56 Ľudovít Košík
Náboženská púť na Velehrade v roku 1985

DOKUMENTY

- 59 Martin Lacko, Slávka Lorenzová
Denník príslušníka Rýchlej divízie Adolfa Papana z východného frontu (júl 1941 – máj 1942)

SVEDECTVO

- 96 Martin Lacko
Spomienka Márie Pišútovej na nemecký prepád obce Smrečany 28. októbra 1944
- 106 RECENZIE
- 110 ÚPN INTERNE

Pamäť národa

3 • 2015
ročník XI
vychádza 4 × ročne

VYDÁVA
Ústav pamäti národa
Miletičova 19
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA
Šéfredaktor
Ing. Peter Juščák
Redaktori
Mgr. František Neupauer, PhD.
Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

REDAKČNÁ RADA
Predseda
prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.
Členovia
Mgr. Patrik Dubovský, PhD.
prof. ThDr. Jozef Haľko, PhD.
prof. Dr. Phil. Emília Hrabovec
PhDr. Jan Kalous, Ph. D.
Beáta Katrebová-Blehová, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD.
Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph. D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA
Mgr. Juliana Beňová

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA
Ing. arch. Mgr. Ján Pálffy, PhD.

TLAČ
Tlačiareň P+M, s. r. o., Turany
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE
Roľníci boli vystavení
súdnym perzekúciám
(Zdroj: TA SR)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2015
Všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
11. 12. 2015

VÝKON TRESTU V PRÍPADE TZV. SLOVENSKÝCH BURŽOÁZNYCH NACIONALISTOV – GUSTÁV HUSÁK A SPOL. (1954 – 1960)

BRANISLAV KINČOK

Ráno 24. apríla 1954 v budove Justičného paláca v Bratislave predseda kolégia Najvyššieho súdu JUDr. Juraj Uhrín vyniesol rozsudok nad „rozvratnou skupinou buržoáznych nacionalistov“. Z jeho úst zazneli nasledovné tresty odňatia slobody: Gustáv Husák na doživotie, Ivan Horváth na 22 rokov, Daniel Okáli na 18 rokov, Ladislav Holdoš na 13 rokov a Ladislav Novomeský na 10 rokov.¹ Na otázku predsedu, či obžalovaní porozumeli rozsudku, zaznelo jednohlasné „Áno“.² Keďže proti rozsudku nebol prípustný riadny opravný prostriedok, ani jeden z odsúdených nemohol proti nemu podať odvolanie. Od tohto momentu začal pre piatich odsúdených bývalých funkcionárov a členov Komunistickej strany Slovenska výkon trestu, počas ktorého si prešli najťažšími komunistickými väznicami a nápravnými pracovnými tábormi. Niektorí z nich tam na vlastnej koži spoznali paradoxy komunistického politického života v Československu začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia – stretli sa s obeťami perzekúcií, na ktorých sa ešte ako všemocní komunistickí funkcionári sami spolupodieľali.

Priebeh výkonu trestu v prípade členov skupiny tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov nebol dodnes predmetom systematického historického výskumu. Výnimku tvorí jedine osoba Gustáva Husáka, ktorého pobyt vo väznení bol už čiastočne zmapovaný.³ Z tohto dôvodu sa pokúsime v predkladanej práci priblížiť väzenské osudy členov skupiny G. Husák a spol. ako celku. Rovnako môžeme porovnať, ako prebiehal výkon trestu u jednotlivých osôb – či sa odlišoval a ak áno, čo bolo príčinou týchto rozdielov? Zaujímavé bude aj porovnanie, ako vnímal personál väzníc (hlavne

Vstupná brána do väznice v Leopoldove (Foto: Z. Dzurjanin)

- 1 Archiv bezpečnostných složek (ďalej ABS) v Prahe, fond (f.) Ministerstvo národnej bezpečnosti (ďalej MNB), archívna jednotka (a. j.) 62/2 MNB, Skupinový spis štátnobezpečnostného vyšetrovaní proti Gustávu Husákovi a společníkum, č. j. B/4 – V – 1441. Rozsudok, s. 40.
- 2 Tamže. Zápisnica spísaná na hlavnom pojednávaní v trestnej veci proti obvinenému Husákovi a spol., ktoré sa konalo pred Najvyšším súdom v Bratislave v dňoch 21. 4. 1954 do 24. 4. 1954, s. 474.
- 3 Väzenskej anabáze Gustáva Husáka sa venovali predovšetkým nasledujúci autori: BLAŽEK, P.: „Do spoločných hovorů se nezapojoval“, Gustáv Husák ve vězení 1951–1960. In: MICHÁLEK, S. – LONDÁK, M. a kol.: Gustáv Husák, moc politiky – politik moci. Bratislava 2013, s. 480 – 498; MACHÁČEK, M.: Gustáv Husák v kauze slovenského bužoazního nacionalismu. Diplomová práca. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovej, 2011, s. 129 – 188; PLEVZA, V.: Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril. Bratislava 1991, s. 68 – 84.

vedenie) odsúdených komunistických prominentov a ako k nim pristupoval. Bol v tomto prístupe rozdiel a ak bol, tak bol spôsobený iba tým, že od leta 1955 členov skupiny rozdelili a umiestnili do rôznych nápravných zariadení? Rovnako môžeme priblížiť aj postoje väzenského personálu ku komunistickým prominentom v porovnaní s ostatnými politickými väzňami. Na tieto a iné otázky sa pokúsime nájsť odpoveď na nasledujúcich stranách.⁴

V čase vynesenia rozsudku už mali členovia skupiny G. Husák a spol. za sebou viac ako trojročnú vyšetrovaciu väzbu. Tá sa im samozrejme zarátala do výkonu trestu.⁵ Okrem trestov odňatia slobody Husák, Okáli a Horváth stratili štátne občianstvo (strata zahrňovala stratu čestných občianskych práv, vylúčenie z vojska a stratu celého majetku) a rovnako mali zákaz vykonávať funkcie v štátnych úradoch a hospodárskych orgánoch po dobu desiatich rokov. Odsúdeným Novomeskému a Holdošovi prepadol celý majetok a stratili na dobu piatich rokov čestné občianske práva. Navyše museli všetci uhradiť náklady spojené s trestným konaním a rovnako aj náklady na svojich obhajcov.⁶

Po vynesení rozsudku vyviedli odsúdených jednotliví referenti (vyšetрователи, ktorí na nich dozerali počas procesu) na chodbu, kde ich prebrali príslušníci Zboru uniformovanej väzenskej stráže (ZVS).⁷ Následne ich opäť umiestnili do súdnej väzby v Bratislave, ktorá sa nachádzala v areáli Justičného paláca a tam počkali na vyhotovenie príkazu na vykonanie trestu. Okolo 22.00 hod. odsúdených prevzali príslušníci Ústredného eskortného strediska (ÚES) v Prahe a v nočných hodinách previezli do pražskej väznice Pankrác (označenie ÚNZ Praha 14).⁸ V tejto väznici sa po rozsudkoch koncentrovali osoby odsúdené Najvyšším súdom v Prahe za protištátne trestné činy. Ostávali tu dovtedy, kým ich nezaradili do iného zariadenia na výkon trestu, čo reálne mohlo trvať aj niekoľko týždňov.⁹ Je zaujímavé, že Gustáva Husáka a jeho spoločníkov umiestnili na oddelenie pre odsúdených na trest smrti. Každý mal samostatnú celu, aby nemohli medzi sebou komunikovať. Prechod do výkonu trestu mal však aj pozitívnejšie stránky. Z vyšetrovančov, ktorí sa museli hlásiť číslom, sa zrazu stali odsúdení, ktorí sa už mohli hlásiť vlastným menom.¹⁰ Príslušníci

Husákovej skupiny sa tak po viac ako troch rokoch aspoň trochu opäť cítili ako ľudské bytosti. Takáto maličkosť v nich zaiste vyvolala nádej, že výkon trestu bude možno znesiteľnejší ako dlhoročná krutá vyšetrovacía väzba. Naplnila sa však iba čiastočne.

Pre lepšiu orientáciu sme spracovali údaje z osobných väzenských spisov a zostavili prehľad priebehu výkonu trestu jednotlivých odsúdených členov skupiny G. Husák a spol. Zoradili sme ich podľa dĺžky pobytu vo výkone trestu – od najkratšieho po najdlhší (Tabuľky 1 až 5).

Z uvedených údajov vyplýva, že najkratší pobyt vo výkone trestu absolvoval Ladislav Novomeský. Už 22. decembra 1955 mu generálny prokurátor na 15 dní prerušil výkon trestu a túto lehotu postupne trikrát predĺžil.¹¹ Od 20. februára 1956 Novomeského po oficiálnom odpykaní polovice trestu podmienene prepustili na skúšobnú dobu 5 rokov.¹² Celkovo vo väzení strávil 4 roky a takmer 11 mesiacov. Druhý najkratší výkon trestu absolvoval Ladislav Holdoš, ktorému na základe rozhodnutia prezidenta republiky Antonína Zápotockého z 28. marca 1957 odpustili zvyšok trestu a vedľajšieho

4 V práci sa nebudeme podrobnejšie venovať snahám o rehabilitáciu odsúdených, ich prepusteniu na slobodu a ani udalostiam, ktoré súviseli s politickými zmenami v sovietskom bloku po XX. zjazde KSSZ. Tie budú predmetom samostatnej práce.

5 V prípade Gustáva Husáka vyšetrovacía väzba nemala dopad na dĺžku zvyšného trestu, pretože bol odsúdený na doživotie. Ivanovi Horváthovi zostávalo v apríli 1954 do riadneho prepustenia ešte 18 rokov a 7 mesiacov, Danielovi Okálimu 14 rokov a 9 mesiacov, Ladislavovi Holdošovi 9 rokov a 9 mesiacov a Ladislavovi Novomeskému 6 rokov a 9 mesiacov.

6 Pozri ABS, f. MNB, a. j. 62/2 MNB, Skupinový spis štátnbezpečnostného vyšetřování proti Gustávu Husákovi a společníkům, č. j. B/4–V–1441. Rozsudok, s. 40. Napríklad Ivan Horváth mal po procese zaplatiť odmenu a náklady svojmu obhajcovi Štefanovi Fényesovi: odmena 1706,68 Kčs, náklady 578,95 Kčs. Sumy u ostatných odsúdených boli takmer identické a rozdiel bol len v desiatkach halierov. Podrobne Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže (ďalej AZVJS) v Leopoldove, Osobný väzenský spis I. Horvátha. Uznesenie Generálnej prokuratúry v Prahe zo 7. 6. 1954.

7 Bezprostredné svedectvo o pocitoch, ktoré pri tomto úkone odsúdení prežívali, podal Ladislav Holdoš: „Vyhrkl jsem tehdy téměř nahlas: ‚Co to děláte? Proč mě necháváte?‘ Bylo to pro mě strašně smutné překvapení, celou dlouhou dobu jsme byli s mým referentem spolu a najednou jsem zůstal bez něho, sám, vlastně s jiným, ale cizím, s člověkem, jehož jsem neznal.“ HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: Svědek Husákova procesu vypovídá. Praha 1991, s. 62.

8 AZVJS, Osobné väzenské spisy G. Husáka, L. Holdoša, D. Okáliho a I. Horvátha. Národní archiv (ďalej NA) v Prahe, Osobný väzenský spis L. Novomeského.

9 Atmosféru v týchto celách opisuje L. Holdoš: „Bylo tam ticho jako v hrobě, nic tam nešuštilo, okénko ve dveřích cely bylo stále otevřené, v tom hrobovém tichu bylo slyšet jen kroky poručíků, kteří nás tam hlídali. Prostě provazárna.“ HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: Svědek Husákova procesu vypovídá, s. 78.

10 RAŠLA, A.: Spomienky spoza mreží. Banská Bystrica 1998, s. 161 – 162.

11 NA, Osobný väzenský spis L. Novomeského. Uznesenie generálneho prokurátora o prerušení trestu L. Novomeskému z 19. 1. 1956.

12 Tamže. Uznesenie krajského súdu v Prahe z 10. 2. 1956.

Tabuľka č. 1. Priebeh výkonu trestu Ladislava Novomeského

Obdobie	Miesto výkonu trestu
25. 04. 1954 – 12. 07. 1954	ÚNZ Praha 14. (Pankrác)
12. 07. 1954 – 30. 04. 1955	Väznica č. 2 Leopoldov
30. 04. 1955 – 28. 05. 1955	Väznica č. 2 Praha (Pankrác)
28. 05. 1955 – 16. 12. 1955	NPT č. 1 Mírov
16. 12. 1955 – 22. 12. 1955	Väznica č. 2 Praha (Pankrác)

Tabuľka č. 2. Priebeh výkonu trestu Ladislava Holdoša

Obdobie	Miesto výkonu trestu
25. 04. 1954 – 12. 07. 1954	ÚNZ Praha 14. (Pankrác)
12. 07. 1954 – 30. 04. 1955	Väznica č. 2 Leopoldov
30. 04. 1955 – 28. 05. 1955	Väznica č. 2 Praha (Pankrác)
28. 05. 1955 – 02. 08. 1955	Správa táborov Ostrov (Jáchymov)
02. 08. 1955 – 19. 11. 1955	Väznica č. 2 Praha (Pankrác)
19. 11. 1955 – 13. 04. 1957	Správa táborov Ostrov (Jáchymov)

Tabuľka č. 3. Priebeh výkonu trestu Ivana Horvátha

Obdobie	Miesto výkonu trestu
25. 04. 1954 – 12. 07. 1954	ÚNZ Praha 14. (Pankrác)
12. 07. 1954 – 30. 04. 1955	Väznica č. 2 Leopoldov
30. 04. 1955 – 18. 06. 1955	Väznica č. 2 Praha (Pankrác)
18. 06. 1955 – 04. 05. 1956	Správa táborov Ostrov (Jáchymov)
04. 05. 1956 – 10. 12. 1957	NPT č. 1 Mírov
10. 12. 1957 – 06. 01. 1960	NPT č. 1 Leopoldov

Tabuľka č. 4. Priebeh výkonu trestu Gustáva Husáka

Obdobie	Miesto výkonu trestu
25. 04. 1954 – 12. 07. 1954	ÚNZ Praha 14. (Pankrác)
12. 07. 1954 – 30. 04. 1955	Väznica č. 2 Leopoldov
30. 04. 1955 – 28. 05. 1955	Väznica č. 2 Praha (Pankrác)
28. 05. 1955 – 26. 03. 1958	NPT č. 1 Leopoldov
28. 03. 1958 – 23. 01. 1959	Väznica č. 2 Praha (Pankrác)
23. 01. 1959 – 06. 11. 1959	Väznica č. 1 Praha (Ruzyň)
06. 11. 1959 – 07. 05. 1960	NPT č. 1 Mírov
07. 05. 1960 – 10. 05. 1960	Väznica č. 1 Bratislava

Tabuľka č. 5. Priebeh výkonu trestu Daniela Okáliho

Obdobie	Miesto výkonu trestu
25. 04. 1954 – 12. 07. 1954	ÚNZ Praha 14. (Pankrác)
12. 07. 1954 – 05. 08. 1954	Väznica č. 2 Leopoldov
05. 08. 1954 – 04. 01. 1955	Väznica č. 2 Praha (Pankrác)
04. 01. 1955 – 30. 04. 1955	Väznica č. 2 Leopoldov
30. 04. 1955 – 28. 05. 1955	Väznica č. 2 Praha (Pankrác)
28. 05. 1955 – 07. 05. 1960	NPT č. 1 Valdice
07. 05. 1960 – 10. 05. 1960	Väznica č. 1 Bratislava

trestu straty čestných občianskych práv.¹³ Vo väzení, ktoré opustil 13. apríla 1957, strávil celkovo 6 rokov a viac ako dva mesiace. Ďalšiemu z odsúdených, Ivanovi Horváthovi rozhodnutím z 21. decembra 1959 odpustil prezident republiky Antonín Novotný zvyšok trestu.¹⁴ Väzbu, v ktorej strávil celkovo 9 rokov a viac ako jeden mesiac, opustil 6. januára 1960. Najdlhší pobyt vo väzení absolvovali Gustáv Husák a Daniel Okáli, ktorých prepustili 10. mája 1960 na základe amnestie prezidenta republiky Antonína Novotného z 9. mája 1960. Vo väzbe strávili 9 rokov a viac ako tri mesiace – Okáli o dva dni viac ako Husák.

V LEOPOLDOVSKEJ IZOLÁCIÍ

Po viac ako mesačnom čakaní v izolácii vo väznici Pankrác zástupca Generálnej prokuratúry v Prahe JUDr. Václav Šaña 7. júna 1954 vypracoval na všetkých odsúdených posudky, ktoré ich mali sprevádzať celým výkonom trestu.¹⁵ Boli to posudky typické pre prvú polovicu 50. rokov a zástupca generálneho prokurátora ani jedného z odsúdených nešetril. Snáď najhoršiu a najtvrdšiu charakteristiku z celej skupiny si vyslúžil Ivan Horváth, ktorého označili za „nepřítele dělnické třídy, který se chtěl po zádech dělnické třídy dostat do nejvyššího postavení a pak všemožně dělnické třídy škodit. [...] Trestná činnost velmi nebezpečná jakož i jednání obviněného proto, že narušoval svou činností jednotu Čechů a Slováků a poškozoval zájmy ČSR. [...] Obviněný jest značně nebezpečný jak chováním, tak také názory a jednáním.“¹⁶ Na základe predložených posudkov nemohli byť členovia skupiny G. Husák a spol. zaradení do inej, ako najťažšej kvalifikačnej skupiny. Tú tvorili osoby, ktoré predstavovali pre

13 AZVJS, Osobný väzenský spis L. Holdoša. Informácia Ministerstva spravodlivosti v Prahe z 3. 4. 1957.

14 AZVJS, Osobný väzenský spis I. Horvátha. Informácia ministerstva spravodlivosti o udelení milosti I. Horváthovi z 29. 12. 1959.

15 Vo väzenskom spise L. Novomeského sa toto vyhodnotenie nezachovalo. Určite ho však generálna prokuratúra vyhotovila.

16 Pre zaujímavosť, Gustáv Husák, ako hlava celej skupiny, je tu charakterizovaný ako „nepřátelsky zaměřen proti dělnické třídě a možno říci, že dělnickou třídu nenávidí. Jest rafinovaný a neurvalý. Jde o buržoasního nacionalistu, který nenávidí český národ. [...] Obviněný je jak názory i jak osoba značně nebezpečný.“ Daniela Okáliho zástupca generálneho prokurátora opísal ako „dosti nebezpečnou osobu, zejména pokud jde o názory“. V posudku na Ladislava Holdoša je pre zmenu uvedené, že odsúdený je „karierista, který jest bezohledný při splňování svých

komunistický režim najväčšie nebezpečenstvo – politickí väzni. Práve v rokoch 1953 – 1955 vrcholil tzv. triedny výkon trestu, ktorý uplatňoval najtvrdšie podmienky práve v prípade politických väzňov – protištátnych. Tí mali oveľa tvrdšie podmienky ako väzni kriminálni. Pre zaradenie odsúdeného do jednej zo štyroch kvalifikačných skupín bol rozhodujúci triedny pôvod a povaha trestného činu.¹⁷

V tomto období sa väzenské zariadenia k výkonu trestu odňatia slobody označovali tromi spôsobmi: nápravné zariadenia (NZ), nápravno-pracovné tábory (NPT) alebo útvary nápravných zariadení (ÚNZ). Všetci odsúdení členovia skupiny G. Husák a spol. vzhľadom na svoju predchádzajúcu politickú a stranícku činnosť, patrili vo výkone trestu medzi tzv. prominentov. Tých umiestňovali na špeciálnom oddelení pre prominentných väzňov vo väznici Plzeň-Bory. V roku 1954 však toto oddelenie premiestnili do väznice Leopoldov, kde bola začiatkom 50. rokov vybudovaná nová trojposchodová budova tzv. Novej samoväzby. Podľa svedectiev išlo o jedno z najhorších miest v komunistickom väzenskom systéme. V roku 1954 sa v tomto oddelení v prísnej izolácii nachádzala zaujímavá zmes tzv. prominentných väzňov – trest si tu odpykával napríklad bývalý minister vnútra prvej Slovenskej republiky Alexander Mach, šéf Úradu propagandy Tido Jozef Gašpar, povojnový minister

spravodlivosti Prokop Drtina alebo veliteľ Pražského povstania generál Karel Kutlvaš.¹⁸ A práve do tejto spoločnosti vo väznici Leopoldov premiestnili 12. júla 1954 Gustáva Husáka a jeho spoločníkov, pričom až do 29. apríla 1955 boli umiestnení v budove tzv. Novej samoväzby. Na príchod tejto skupiny si spomínal aj Alexander Mach, pre ktorého to bol pohľad „za všetky peníže“. V tom čase bol izolovaný v cele spoločne s Tidom J. Gašparom a v lete 1954 v jeden deň cez okno svojej cely uvidel zaujímavú scenériu: „Obrátim sa na Tida Gašpara, ale ešte raz si overujem, či sa nemýlim. Nie je to Novomeský, s ktorým chodí Ivan Horváth? Za nimi je Daňo Okáli a Husák. Piateho nepoznám. – Tido vidím Laca Novomeského! Tido tomu nechce veriť. Hoci sme vedeli, že Novomeský a jeho štyria spoločníci boli odsúdení, neverili sme, že ich dajú do Leopoldova medzi nás.“¹⁹

Napriek tomu, že odsúdení členovia skupiny tzv. slovenských buržoázných nacionalistov sa v Leopoldove ocitli v prísnej izolácii, neznamenalo to automaticky samostatnú celu a absenciu akýchkoľvek kontaktov s inými prominentnými väzňami. Viacerí odsúdení boli v tomto špecializovanom oddelení umiestnení po dvoch na jednej cele. Po tom, ako začali do väznice v Leopoldove prúdiť odsúdení komunistickí prominenti, muselo vedenie väznice správnym umiestňovaním väzňov do dvojmiestnych cel predchádzať akýmkoľvek

prípadosť pomsty. Zvolili jednoduchý kľúč – prominentov z obdobia Slovenskej republiky a komunistických prominentov oddeľovali zvlášť. Tak na jednej cele skončili spolu Alexander Mach a Tido J. Gašpar a v druhej Ladislav Holdoš spolu s bývalým krajským tajomníkom KSČ Hanušom Lomským.²⁰ Ku komunistickým prominentom sa do cel umiestňovali aj kňazi a rehoľníci, od ktorých komunistom nehrozila pomsta. To bol prípad Husáka, ku ktorému na začiatku januára 1955 prideliťi redemptoristu P. Jána Ivana Mastiliaka: „Najprv som počul otvárať neďalekú celu, z nej odviekli iného väzňa do druhej cely a zatvorili ju. A teraz viedli do nej mňa. Otvorili dvere, vpustili ma dnu a prirazili dvere. Predo mnou sedel za chudobným väzenským malým stolom väzeň v okuliaroch – všade horeli elektrické svetlá – a čítal knihu. Pozdvihol zrak od knihy a ja som videl inteligentnú tvár človeka značne mladšieho ako ja – tak som súdil podľa jeho veľmi málo prešedivých vlasov. Vstal a predstavili sme sa. Bol to doktor Husák.“²¹

Rozhovory so spoluväzňami mali byť po rokoch izolácie vítanou zmenou. No nebolo tomu tak u každého odsúdeného. Zatiaľ čo Holdoš sa postupne so spoluväzňom prestal úplne rozprávať a požiadal, aby bol na cele sám,²² tak Husák si rozhovory s Mastiliakom doslova užíval, pričom ani jednému neprekážalo, že jeho spoločník je z opačného názorového a ideologického tábora.²³ Napriek

požadavku [...] dostal se do maloměstského prostředí, v kterém se pak zrodil jeho charakter v dnešní podobě buržoasního nacionalisty. [...] Obvinění není mnoho nebezpečný, avšak nebezpečné jsou jeho názory.“ AZVJS, Osobné väzenské spisy G. Husáka, L. Holdoša, D. Okáliho a I. Horvátha. Vyhodnocení odsouzeného I. Horvátha, G. Husáka, L. Holdoša, D. Okáliho pro výkon trestu zo 7. 6. 1954.

17 Věznice Valdice v historii českého vězénství. In: Historická penologie, roč. 5, 2007, č. 2, s. 8.

18 Pozri BLAŽEK, P.: „Do společných hovorů se nezapojoval“, s. 489. Zaujímavo sa o tejto zmеси väzňov vyjadril práve Alexander Mach, ktorý vo väznici Leopoldov strávil dlhé roky: „Na jednej strane ‚komunistický pápež‘, na druhej ‚tajný biskup‘ alebo zase generáli, ministri a či iní prominenti všetkých smerov, strán, cirkví a všetkých profesií. Kde-tu medzi nimi slávni lúpežníci, kasári, zloději, ešte i sobášni podvodníci, ktorí sa stali politickými väzňami pre pokusy o útek.“ MACH, A.: Z ďalekých ciest. Martin 2009, s. 258.

19 Tamže, s. 236.

20 HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: Svědek Husákova procesu vypovídá, s. 78 – 79.

21 Mastiliak si dokonca zapamätal aj presné umiestnenie cely – tretie poschodie, prvá zľava pri schodisku uprostred budovy. MASTILIAK, J.: Hrstí spomienok. Michalovce 2011, s. 39 – 40.

22 HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: Svědek Husákova procesu vypovídá, s. 78 – 79.

23 „Už prvý večer sme dlho diskutovali. Naše diskusie som zámerne usmernil od politických tém na náboženské, a hlavne na otázku Boha a jeho existencie. Rozhovory sa pohybovali na akademickej úrovni. Pri jednej príležitosti mi dr. Husák povedal: ‚Ako vy ste kňazom náboženstva, tak ja sa považujem za kňaza komunizmu.‘ Po večeroch dr. Husák rozprával zaujímavé i humorné príbehy zo svojho politického života.“ MASTILIAK, J.: Hrstí spomienok, s. 40 – 41.

Spoluväzňom Gustáva Husáka v leopoldovskej izolácii bol redemptorista Ján Mastiliak (na obraze akademického maliara Nikolaja Lesyka) (Zdroj: www.redemptoristi.nfo.sk)

tomu zostával väzenský život na tomto špecializovanom oddelení väznice Leopoldov tvrdý. Každých štrnásť dní sa tu konala prehliadka (tzv. filcung), počas ktorej väzenský personál zhabal a vyhodil všetky nepotrebné a nepovolené veci, ktoré u väzňov našiel. Každé poobedie bola zvyčajne krátka vychádzka, pri ktorej chodili vo dvojiciach spoluväzni z jednotlivých ciel asi v päťmetrovom odstupe a akákoľvek komunikácia s väzňami z iných ciel bola zakázaná.

K istému zmierneniu izolácie na tomto oddelení došlo podľa pamätníkov vo februári 1955, keď v Sovietskom zväze začali prebiehať prvé zmeny. Odsúdení začali dostávať na celu jeden výtlačok novin a mohli si aj vypožičať knihy.²⁴ Práve prístupom k dennej tlači sa izolácia odsúdených prominentov čoraz viac uvoľňovala.

Ďalšou, určite vítanou zmenou po rokoch vyšetrovacej väzby, bolo pre odsúdených členov skupiny G. Husák

a spol. aj čiastočné zapojenie do pracovného procesu. Podľa Daniela Okáliho do augusta 1954 žiadnu prácu nevykonávali, čiže nemali žiaden finančný príjem.²⁵ To bol pre odsúdených vážny problém, pretože nemali z čoho splácať súdne trovy a náklady za pobyt vo vyšetrovacej väzbe a rovnako nemali možnosť finančne podporovať svoje rodiny. Navyše aj odsúdení vo výkone trestu potrebovali nejaké financie na prílepšenie – hlavne na nákup cigariet a pod. Preto im v období, keď neboli zapojení do pracovného procesu, rodinní príslušníci zasielali do väzenia menšie finančné prostriedky.²⁶ V prísnej izolácii mohli dostať iba prácu, ktorá sa dala vykonávať v cele.²⁷ Nešlo však o prácu každodennú, ale nárazovú, za ktorú dostávali iba vreckové.

Pobyt v špecializovanom oddelení vo väznici Leopoldov sa pre odsúdených členov skupiny G. Husák a spol. skončil 30. apríla 1955. V januári 1955 zriadilo politické byro ÚV KSČ komisiu pod vedením ministra vnútra Rudolfa Baráka (odtiaľ pomenovanie Barákov komisija), ktorá mala preskúmať niektoré súdne prípady od roku 1948 z hľadiska výšky trestov. Prípád G. Husák a spol. prišiel na rad koncom apríla 1955. Členovia komisie mali okrem študovania dostupného materiálu vykonať aj nové vypočúvania odsúdencov, ktorí boli z tohto dôvodu 30. apríla 1955 na celý mesiac premiestnení do väznice Praha-Pankrác. Výsledok prešetrovania bol však taký, že politické byro ÚV KSČ na schôdzi 7. júna 1955 na návrh rehabilitačnej komisie rozhodlo ponechať rozsudok v trestnej veci G. Husák a spol. bez zmeny.²⁸ Až do tohto momentu sa väzenské osudy členov skupiny G. Husák

24 Tamže, s. 40 – 41.

25 V auguste 1954 premiestnili Okáliho do väznice k Najvyššiemu súdu v Prahe, kde mal svedčiť v procese s Júliusom Horváthom. Pojednávanie však odročili na neurčito a Okáli tu zostal ďalšie tri mesiace. Preto v polovici októbra 1954 napísal žiadosť, aby bol o. i. premiestnený naspäť do Leopoldova a zaradený do práce. AZVJS, Osobný väzenský spis D. Okáliho. Žiadosť D. Okáliho z 19. 10. 1954.

26 Tamže, Osobný väzenský spis G. Husáka. List manželky Magdy z 13. 9. 1954.

27 Napríklad Ladislav Holdoš si spomínal, že v tomto období v cele triedil sušené šípky. HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: Svědek Husákova procesu vypovídá, s. 79.

28 NA, f. Komise I. – Kolderova komisia (ďalej Komise I.), škatuľa číslo (šk. č.) 35, a. j. 882. Informačná správa k prípadu G. Husák a spol. zo 7. 12. 1959, s. 1.

a spol. uberali spoločnou cestou. Po prešetrení prípadu sa však kompetentné orgány rozhodli ich cesty rozdeliť. Zatiaľ čo Husák sa znovu vrátil na Slovensko – do väznice Leopoldov, ostatných odsúdených premiestnili do nápravných zariadení v Čechách a na Morave.

VÄZENSKÉ PROSTREDIE A VZŤAHY SO SPOLUVÄZŤAMI²⁹

Od začiatku 50. rokov bola v československom väzenskom systéme celoplošná snaha o zapojenie čo najväčšieho počtu väzňov do pracovného procesu, a preto sa preferovalo pracovné využitie odsúdených pre potreby národného hospodárstva. To viedlo k výstavbe väzenských objektov kasárenského typu v tesnej blízkosti jednotlivých národných podnikov.³⁰ Pre tieto objekty sa od roku 1955 začalo používať označenie nápravné-pracovné tábory. Podľa *Řádu pro nápravně pracovní tábory*, ktorý vstúpil do platnosti 1. apríla 1955, mali byť odsúdení diferencovaní a umiestnení do jednotlivých táborov podľa druhu a povahy trestu: odsúdení za obecné trestné činy k trestu do 5 rokov, odsúdení za obecné trestné činy k trestu nad 5 rokov, odsúdení za protištátné trestné činy bez ohľadu na dĺžku trestu, odsúdení umiestnení v NPT Leopoldov, Valdice

a Plzeň-Bory, kde sa zriaďovali oddelenia s prísnejším režimom a nakoniec mladiství.³¹ Zaradenie do pracovného procesu neobišlo ani piatich tzv. slovenských buržoázných nacionalistov. Dvaja z nich – Gustáv Husák a Daniel Okáli skončili v nápravných-pracovných táboroch so sprísneným režimom. Prvý menovaný v NPT Leopoldov a druhý v NPT Valdice u Jičína. Zo zvyšných odsúdených zaradili Novomeského do NPT č. 1 Mírov a Horvátha s Holdošom do pracovných táborov v Správe táborov Ostrov (Jáchymov).

Napriek tomu, že všetkých kvalifikovali v najťažších kategóriách odsúdených, túto zmenu určite uvítali, pretože po prvýkrát od zatknutia sa nenachádzali v izolácii, ale v bežných celách, vo väčšom kolektíve spoluväzňov.³² Podľa služobného predpisu z roku 1953 malo byť ubytovanie odsúdených v nápravných-pracovných táboroch realizované so zreteľom na ich zaradenie v závislosti na tzv. triednom pôvode, pracovnej morálke a správaní. Spálne odsúdených mali byť dostatočne zabezpečené proti úteku, účelne upravené a mali spĺňať zdravotnícke požiadavky, hlavne z hľadiska vetrania a vykurovania. Preplňovanie miestností bolo formálne nepripustné. Podľa predpisov z roku 1955 mali byť ubytovne v NPT suché, teplé a svetlé. Vhodný ubytovací priestor pre jedné-

ho odsúdeného mal mať plochu najmenej 3 m².³³

Život v širšom kolektíve spoluväzňov mal však pre odsúdených komunistických prominentov aj jednu veľkú nevýhodu. Bývalí vysokí komunistickí funkcionári, ktorí sa podieľali na budovaní totalitného režimu a ktorí sa priamo alebo aj nepriamo zúčastňovali na perzekučných zásahoch proti všetkým vrstvám slovenskej a českej spoločnosti, sa tu dostali do priameho kontaktu s nevinnými obeťami svojej predchádzajúcej činnosti.³⁴ Zatiaľ čo v leopoldovskej izolácii sa väzenský personál usiloval chrániť bývalých komunistických funkcionárov, v nápravných-pracovných táboroch už na to nebol priestor. Skôr naopak – podľa spomienok Ladislava Holdoša – všetkých rozmiestnili tak, že každý z bývalých komunistov bol na baraku sám.³⁵ Podobný bol aj prípad Husáka, ktorý pravdepodobne od jesene 1956 býval v NPT Leopoldov na spoločnej ubikácii aj s Alexandrom Machom.³⁶ Išlo o dobre premyslený postup. Vedúci jednotlivých väzníc očakávali, že bývalí komunistickí prominenti sa stanú terčom pomsty ostatných spoluväzňov, a preto sa aj takýmto spôsobom usilovali znepříjemniť väzenský pobyt „zradcom robotníckej triedy“. Väzni boli veľmi dobre informovaní o tom, kto k nim prichádza a práve v týchto

29 V tejto časti práce budeme čerpať hlavne zo spomienok väznených. Z členov skupiny G. Husáka a spol. sú publikované, resp. prístupné rozsiahle spomienky Ladislava Holdoša a Gustáva Husáka.

30 Pozri KÝR, A. – KAFKOVÁ, A.: Ubytovací podmínky väzňov v 19. a 20. storočí. In: Historická penologie, roč. 10, 2012, č. 1, s. 41.

31 BURSÍK, T.: Řád pro nápravně pracovní tábory a Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni. In: Historická penologie, roč. 3, 2005, č. 1, s. 10.

32 Husákovi túto zmenu k lepšiemu ešte znásobil fakt, že rozhodnutím prezidenta republiky Antonína Zápotockého o amnestii z 9. mája 1955 mu bol trest na doživotie zmenený na 25 rokov odňatia slobody. AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Uznesenie Okresnej prokuratúry v Prahe z 10. 5. 1955.

33 KÝR, A. – KAFKOVÁ, A.: Ubytovací podmínky väzňov v 19. a 20. storočí, s. 41 – 42.

34 Veľmi trefne to vystihol v spomienkach Milo Komínek, ktorý si v tomto období v NPT Leopoldov odpykával dlhoročný trest: „Pomáhajú [bývalí komunistickí funkcionári – pozn. B. K.] teď budovat socialismus z druhé strany mříží a žijí spolu s námi – svými oběťmi. Člověk by řekl: ‚Kolo osudu‘, jenže toto je kolo moskevské rulety, periodicky roztáčené v souhlase se stupidní doktrínou o permanentní revoluci, která se otáčí tak rychle, že i těm nejchytřejším stranickým funkcionářům není možno na delší dobu udržet v rukou svá žezla moci, národy prokletá. Ruleta vyrábí tajemníky a ministry stejně rychle, jak rychle z nich dělá terče popravních čt, nebo panáky pro šibenice.“ KOMÍNEK, M.: I pod oblohou je peklo. Toronto 1991, s. 211 – 212.

35 HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: Svědek Husákova procesu vypovídá, s. 80.

36 „Dlho som bol s Gustávom Husákom, no – hlavy sme si neprebíjali, ale sme sa ani nezbližili. [...] Obdivujem ho, ale neviem sa s ním zbližiť.“ MACH, A.: Z ďalekých ciest, s. 251.

Väzenská fotografia Ladislava Holdoša (Zdroj: AZVJS)

osobách videli strojcov svojho nešťastia. Aj keď títo komunisti osobne nestáli za ich procesmi, boli stúpecami režimu, ktorý ich nespravodlivo odsúdil. Napríklad Holdoša privítal „staršina tábora“ so slovami: „Ty cirkevný povereník, ty jedna sviňa, no počkaj!“ Prvé dni a týždne pobytu v nápravno-pra-

covných táborech preto bývalí komunistickí funkcionári prežívali v napätí, opovrhnutí a v strachu z pomsty alebo až z fyzickej likvidácie.³⁷ Hrozba pomsty sa splnila v prípade Gustáva Husáka, ktorý po druhom príchode do Leopoldova dostal od slovenských spoluväzňov „nářez“³⁸ a prišiel o via-

cero zubov.³⁹ Proti tomuto sa bývalí komunistickí funkcionári mohli brániť len veľmi ťažko. Samotný Husák po rokoch konštatoval: „Boli sme hodení na pospas politicky sfanatizovaným skutočným nepriateľom strany a štátu, ktorí tvorili väčšinu osadenstva väznic a ktorí svoju nenávisť k režimu a komunizmu vybíjali si na nás, ktorí sme sa aj naďalej hlásili k svojmu komunistickému presvedčeniu. Dni a noci prežívať v tomto prostredí, plnom zloby a nenávisti ku komunizmu a komunistom, pri vlastných starostiach a depresiách, mimoriadne sťažovalo i tak ťažké roky väznenia. Vysmievali, ponižovali i bili býv.[alých] komunistických funkcionárov reakční väzni a ochrany nebolo. Pomoci nebolo. Boli sme psancami, pariami i medzi väzňami. Väzenské orgány sa správali neutrálne: väzeň ako väzeň. A tak reakčníci mali voľné pole k provokáciám a násilnostiam.“⁴⁰ Samozrejme, v tomto prípade ide o Husákov skreslený, resp. subjektívny pohľad – pohľad presvedčeného komunistu. Hrozby sa mali naplniť aj v prípade Ladislava Holdoša, ktorého však pred bitkou zachránil zásah spoluväzňa a bývalého funkcionára DS Jaroslava Faboka.⁴¹ U troch zvyšných spoločníkov nie sú podobné prípady známe, čo však automaticky neznamená, že sa nemuseli odohrať.

Podľa spomienok väzňov boli akty fyzickej pomsty jednorazovými akciami a diali sa len po príchode bývalých komunistických funkcionárov do jednotlivých nápravno-pracovných táborov.

37 Holdoš opísal prípad spolustraníka Vavra Hajdů, s ktorým v Jáchymove vykonali tzv. táborový väzenský súd, pričom mu hrozilo, že väzni ho obesia. HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: Svědek Husákova procesu vypovídá, s. 80 – 81.

38 Husák dostal pravdepodobne tzv. deku. Väzni si ho vo večerných hodinách počkali a hodili na neho prikrývku, aby nevedel, kto ho bije. Pozri TAJOVSKÝ, B. V.: Vzpomínka na setkání s Gustavem Husákem. [citované 25. 5. 2015]. Dostupné na <http://www.kna.cz/ctenarsky-koutek/vzpominka-na-setkani-s-gustavem-husakem.html>.

39 MACHÁČEK, M.: Gustáv Husák v kauze slovenského bužoazného nacionalismu, s. 174.

40 NA, f. Komise I., šk. č. 35, a. j. 884. Žiadosť G. Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu z 20. 12. 1962, s. 30. O vzťahu so spoluväzňami písal Husák už v roku 1956: „... žijem ako väzeň, zbavený nielen slobody, ale aj cti, v prostredí vrahov, zlodějov, gardistov, esesákov, nepriateľov komunizmu, ktorí mi denne, ako človeku, ktorý zostal nechovne verný svojmu komunistickému presvedčeniu a netají sa s tým, ztrpčujú väzenský život, ako sa len dá.“ Tamže. Žiadosť Gustáva Husáka o prešetrenie prípadu a rehabilitáciu z 27. 4. 1956, s. 12.

41 „... ja som to videl z baráku ako tam niekto stojí a idú do neho. Pýtam sa, že kto je to tam. Odpovedali mi, že Holdoš. [...] Idú ho umlätí. Tak som tam skočil a hovorím. Prestaňte! [...] Počúvajte, premýšľajte. Vy chcete urobiť z neho martyra? Prečo ho nenecháte ako výkričník, jeho vlastná strana toto z neho urobila [...] je to ruina.“ ÚPN, Referát Oral History. Prepis rozhovoru s Jaroslavom Fabokom z 18. 10. 2005, s. 19 – 20.

Viackrát sa už neopakovali.⁴² Stalo sa tak hlavne vďaka aktivite akýchsi „mediátorov“, ktorí sa snažili zabrániť násiliu, krotili vášne a postupne okresávali hrany medzi oboma skupinami. Išlo hlavne o kňazov a osoby, ktoré mali medzi odsúdenými veľkú autoritu. Napriek tomu si komunistickí väzni v rámci jednotlivých táborov vytvorili vlastnú viacmenej uzavretú skupinu, čím sa medzi nimi a ostatnými politickými väzňami ešte viac prehĺbovala vzájomná izolácia a nedôvera.⁴³ V tejto súvislosti zanechal zaujímavú spomienku na Husáka politický väzeň Ivan Štelcer, odsúdený na doživotie ako člen protištátnej skupiny Pavol Jančovič a spol. V roku 1956 sa obaja ocitli spoločne v NPT Leopoldov, kde Štelcer pracoval v odevnom sklade a raz pri podpisovaní výstrojných listov na veci, ktoré väzni zo skladu prevzali, stretol aj Husáka: „*Podpísal a zaradil sa medzi ostatných čakajúcich na odvedenie do ubytovne. Nevenoval som mu žiadnu pozornosť. Vtedy bol taká nula, ako aj my ostatní. [...] Sám som sa neusiloval s ním stretnúť. Nevieť, či by mi to neskôr bolo prinieslo nejaký prospech. Keď som nad ním vtedy uvažoval, myslel som si: ‚No, to je úplný chudák. Lebo ak ostane tento režim, bude sedieť ďalej. Keď príde k prevratu, zas ho odsúdia ako komunistu. Ten veru nemá žiadne vyhliadky.‘“⁴⁴ Nedôvera sa teda vytrácala len veľmi pomaly a kontakty medzi komunistami a ostatnými politickými väzňami spočiatku prebiehali iba medzi jednotlivcami. Ako výstižne konštatoval Ladislav Holdoš, zo začiatku „*nám nevěřili, i ti mladí, nespravedlivě odsouzení za hlouposti, za nic, na deset, dvanáct i patnáct let. Vězňové jse**

Väzenská fotografia Ivana Horvátha (Zdroj: AZVJS)

obávali, určitě aspoň někteří z nich, že budeme bonzovat, udávat je velitelství tábora, to na počátku taky hrálo svoji roli.“⁴⁵ V týchto prípade samozrejme veľa záležalo na charakterových črtách, politickej a ideovej orientácii, ale aj na otvorenosti jednotlivých väzňov.

O tom, že vzťah politických väzňov k bývalým komunistickým funkcionárom sa mohol veľmi rýchlo zmeniť,

svedčí prípad Ivana Horvátha. Ten niekoľko dní po svojom príchode do Příbram (označenie NPT-U) prejavil s ostatnými väzňami ukážkovú spolupatričnosť a v dňoch 4. – 9. júla 1955 sa pripojil k hromadnému štrajku a k hladovke väzňov.⁴⁶ Tým si u ostatných väzňov získal rešpekt, čo určite

42 Pozri TAJOVSKÝ, B. V.: Vzpomínka na setkání s Gustavem Husákem.

43 Napríklad v NPT Leopoldov sa pri prechádzkach väzni – komunisti držali pospolu a nevpušťať medzi seba iných politických väzňov. Pozri BEL, M.: Črty spoza mreží. Bratislava 1969, s. 171.

44 ŠTELCER, I.: Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945 – 1992). Krakov 2013, s. 148.

45 Ladislav Holdoš sa fyzickému aktu pomsty vo väzení vyhol, no väzenský život mu spoluväzni zneprijemňovali inak. Často sa mu stávalo, že pri nástupe k výdaju jedla, kam sa muselo chodiť v dvojstupe, si k nemu nik nechcel stať. Tak ostal na konci radu osamotený a nemohol obedovať alebo večerať. HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: Svědek Husákova procesu vypovídá, s. 80.

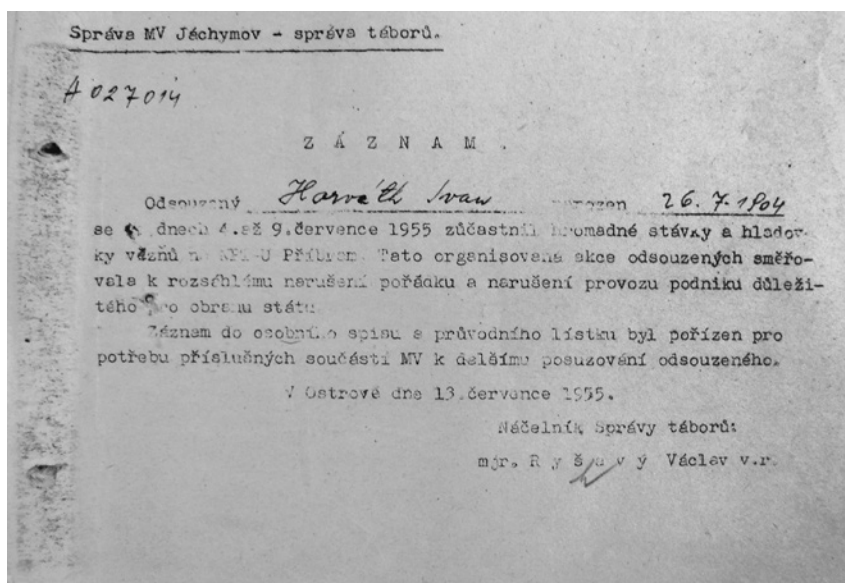
46 AZVJS, Osobný väzenský spis I. Horvátha. Záznam Správy MV Jáchymov – správa táborov z 13. 7. 1955. Štrajk a hladovka politických väzňov odštartovala 4. 7. 1955 odmietnutím večere a bola vyvrcholením všeobecnej nespokojnosti s ponižovaním, hrubým zaobchádzaním a nedostatočnou stravou. Vedenie tábora protest tvrdo potlačilo. Niektorí väzni vydržali protestovať až do 9. 7. 1955. Bližšie pozri ŠEDIVÝ, Z. F.: Uranový gulag. Jáchymovské peklo. Brno 2005, s. 44 – 51.

poznačilo ich vzájomné vzťahy. Po opätovnom návrate do NPT Leopoldov v decembri 1957 to ako bývalý komunistický funkcionár opäť nemal jednoduché. No vďaka pozitívnym ľudským vlastnostiam si veľmi rýchlo u ostatných spoluväzňov získal úctu a stal sa obľúbeným. Napriek tomu, že skupina bývalých komunistických prominentov bola v NPT Leopoldov v tomto období stále relatívne uzavretá, Horváth sa často stretával a na vychádzkach aj prechádzal s nekomunistickými spoluväzňami.⁴⁷ Úplne opačným prípadom bol Husák – človek hlboko presvedčený o svojej nevine a naopak hlboko presvedčený o vine nekomunistických politických spoluväzňov, ktorým to aj otvorene dával najavo a komunista naďalej pevne oddaný ideám marxizmu-leninizmu. Tri týždne po potlačení štrajku a hladovky v NPT Příbram došlo k podobnej „vzbure“ aj v NPT Leopoldov.⁴⁸ Do zmeny nastúpili „jen zavŕení komunisté [...] a niektorí ďalší bezpáteŕní väzni“.⁴⁹ Podľa svedectva Alexandra Macha bol medzi nimi aj Husák.⁵⁰ Rozhodujúcu úlohu v jeho (ne)zblížovaní zohrali osobnostné povahové črty. Tie výstižne charakterizoval jeho spoluväzeň, bývalý opäť želivského kláštora Bohumil Vít Ta-

jovský: „Husák si potrpěl na určitý bonton a vždycky mě zdravil: ‚Dobrý den, pane opate‘ a já mu odpovídal: ‚Dobrý den, pane doktore.‘ Udržoval si i ve vězení určitou noblesu. Husák se s nikým moc nestýkal, od ostatních vězňů si zachovával odstup, do společných hovorů se nezapojoval a mluvil většinou jen s lidmi, kteří měli nějaký titul.“⁵¹ Preto neprekvapuje, že pomer-

ne často sa Husák stretával a rozprával s Alexandrom Machom. Tieto kontakty a vzťahy samozrejme vyvolali medzi ostatnými väzňami v NPT Leopoldov značný záujem.⁵²

Postupne sa však vzťahy medzi komunistickými a nekomunistickými väzňami zlepšovali a dokonca u viacerých nastala forma akéhosi druhu zblíženia. Výraznú úlohu pri tom

Záznam o zapojení sa Ivana Horvátha k hromadnému štrajku a k hladovke väzňov (Zdroj: AZVJS)

47 BEL, M.: Črty spoza mreží, s. 170 – 171.

48 Dňa 29. augusta 1955 celkovo 671 odsúdených odmietlo nastúpiť do práce a prijať akúkoľvek stravu. Väčšinou išlo o odsúdených, ktorí pracovali v HALE – VEL, ÚSVIT a KONOPA. Medzi ich požiadavky patrilo na prvom mieste zlepšenie stravy, dlhšie a pravidelnejšie návštevy bez mreží (siete) v návštevnej miestnosti, neobmedzené vydávanie a prijímanie listov od príbuzných, dlhšie vychádzky, možnosť štúdia cudzích jazykov, hlavne angličtiny a francúzštiny a viaceré ďalších požiadaviek. Po príchode náčelníka KS MV Nitra do NPT Leopoldov sa prijali viaceré tvrdé opatrenia, ktoré postupne naštrbili odhodlanie odsúdených. Začiatkom septembra do práce nenastúpilo už len okolo 200 odsúdených a to najmä preto, že boli umiestnení v izolácii a odpykávali si disciplinárny trest za odmietnutie nástupu do práce. Po likvidácii štrajku sa asi 50 odsúdených rozhodlo začať hladovku. Poslední štyria hladovku ukončili 10. septembra 1955. Bližšie Slovenský národný archív (ďalej SNA) v Bratislave, f. 1. tajomník ÚV KSS P. David, šk. č. 2248, a. j. 267. Správa náčelníka KS MV Nitra o vzbure v NPT č. 1 Leopoldov z 2. 9. 1955; Tamže. Správa náčelníka KS MV Nitra o vzbure v NPT č. 1 Leopoldov z 15. 9. 1955.

49 KOMÍNEK, M.: I pod oblohou je peklo, s. 217.

50 „Keď bola v Leopoldove hromadná hladovka, ktorú oficiálne nazvali vzburou a vinníkov súdili ako vzbúrencov, Husák nedržal s nami, zachoval sa ako vzorný komunista a ako vzorný väzeň.“ MACH, A.: Z ďalekých ciest, s. 251. Uvedené slová potvrdil Mach v roku 1959 spoluväzňovi Jozefovi Vicenovi, prostredníctvom ktorého sa ŠtB usilovala získať od Macha kompromitujúce informácie na Husáka. Podľa Machovho názoru bol Husák aj vo väznení presvedčený komunista a svoj spor s KSČ považoval za internú záležitosť strany. Potvrdzoval to aj fakt, že Husák sa „ostentatívne nezúčastnil na nijakých nepokojoch v Leopoldove v r. 1955“. Alexander Mach sa podľa vlastných slov s Husákom stretával v Leopoldove pri rôznych príležitostiach často. Stačili prehodiť aspoň pár slov. Archív Ústavu pamäti národa (ďalej AÚPN) v Bratislave, f. Sekretariát FMV Praha A 2/1, šk. č. 1, inv. č. 4. Agentúrna správa spoluväzňa Jozefa Vicena z 19. 1. 1959, s. 7.

51 Pozri TAJOVSKÝ, B. V.: Vzpomínka na setkání s Gustavem Husákem.

52 Husákov spoluväzeň Ivan Štelcer v spomienkach tvrdí, že Husák sa „občas prechádzal so Šaňom Machom, čo sme mu zazlievali. Šaňo tvrdil, že má na to vážne dôvody“. ŠTELČER, I.: Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945 – 1992), s. 148.

zohrávala práca, resp. kontakt na pracovisku. Tu sa stretávali chtiac-nechtiac každý deň a keď vedľa seba pracovali, tak už nejaké slová padnúť museli. Samozrejme, pár slov sa postupne zmenilo na dlhé dialógy a vzájomné kontakty sa už neobmedzovali len na pracovisko, ale napríklad aj na povinné prechádzky. Najzaujímavejšie debaty boli pravdaže medzi bývalými politickými súpermi – najmä medzi Husákom a Machom, ktorí si vysvetľovali svoje minulé politické kroky a postoje.⁵³ Postupným zblížovaním sa nekomunistickí spoluprázni zaujímali aj o to, ako je vôbec možné, že bývalí komunistickí funkcionári skončili s nimi vo väzení. Napríklad pri spoločnej prechádzke v NPT Leopoldov Ivanovi Štelcerovi na otázku: „Gusto, prečo Ťa, predsedu Zboru povereníkov, predstaviteľa režimu, ktorý si pomáhal vybudovať, zatvorili?“ Husák odpovedal nasledovne: „To vieš, bolo to pre môj postoj ku slovenskej samostatnosti. Ja a moji priatelia sme boli za to, že keď už musíme byť podriadení Moskve, tak nech sme podriadení priamo Moskve a nie Moskve prostredníctvom Prahy.“⁵⁴

Na záver tejto časti by sme sa pristavili pri otázke, ako väzenský personál pristupoval k politickým väzňom a či robil rozdiely medzi nekomunistickými väzňami a odsúdenými komunistickými funkcionármi. Ako sme už naznačili, v leopoldovskej izolácii členov skupiny G. Husák a spol. istým spôsobom „chránili“, keďže ich vedenie rozdelilo do ciel tak, aby v ich prípade nedošlo k fyzickému útoku. Po ich rozdelení v roku 1955 k nim vedenie väznic a väzenský personál pristupovali rovnako ako k ostatným väzňom, čo potvrdil

aj samotný Husák.⁵⁵ Neskôr však mali ostatní spoluprázni pocit, že komunistických prominentov začali zvýhodňovať, aspoň čo sa týkalo NPT Leopoldov: „Nejednali s nimi stejně ostře jako s námi a jejich vězeňské podmínky byly podstatně lepší. Měli také jiné výhody: mohli třeba každý týden psát dopisy, mohli volněji kouřit a podobně. Husák byl navíc Slovák a k těm se bachaři chovali vždycky trochu mírněji. Jako jediný z vězňů měl povolen psací stroj, na němž neustále klepal nějaké dopisy, že je nevinný, aby ho pustili. Tyto stížnosti, které psal snad každý den, posílal na nejrůznější instituce po celé republice, dokonce i prezidentovi.“⁵⁶ Za zmienku stojí, že napriek istým výhodám sa Husák neustále sťažoval na rovnaké zaobchádzanie ako s nekomunistickými väzňami a ako presvedčený komunista očakával nápravu – teda ďalšie výhody.

Z IZOLÁCIE K TVRDEJ PRÁCI PRI VÝSTAVBE SOCIALIZMU

Podľa *Väzenského poriadku* z roku 1951 prvoradú úlohu pri zaobchádzaní s odsúdenými zohrávala pracovná činnosť. Práca bola oficiálne prezentovaná ako štartovný bod pre pozitívne pôsobenie na morálne vlastnosti odsúdených, no v skutočnosti predstavovala ľahký zdroj príjmov pre rozpočty jednotlivých väznic. Z takéhoto nastavenia vyplynuli neľudské podmienky, ktoré panovali vo viacerých väzniciach a táborech. V roku 1956 materiál *Směrnice pro kulturně osvětovou činnost mezi vězni* definoval hlavné prostriedky prevýchovy odsúdených v nasledovnom poradí: produktívna, spoločensky prospešná práca, správny táborový režim

a kultúrno-osvetová činnosť.⁵⁷ Práca teda mala byť hlavným prevýchovným prostriedkom v náprave väzňa.

Pre väzňov mala práca aj ďalší rozmer. Nielenže im pri práci rýchlejšie plynul čas, ale dostávali za ňu aj finančnú odmenu. Jej výška samozrejme závisela od jej druhu. Väzni v izolácii a väzni, ktorí mohli zo zdravotných dôvodov vykonávať iba tzv. domáce práce, dostávali odmenu len vo výške vreckového. Táto odmena bola nízka a bola skutočne iba na prilepšenie. Väzni, ktorí vďaka zdravotnej klasifikácii vykonávali náročnejšie práce, dostávali od roku 1956 pracovné odmeny vo výške hrubej mzdy a to podľa platných mzdových predpisov a výkonnostných noriem. Napríklad v roku 1956 boli pracovníci v táborovej réžii hodnotení v troch pracovných skupinách s mesačnými mzdami: I. 630 Kčs, II. 680 Kčs, III. 720 Kčs.⁵⁸

O pracovnom zaradení väzňa oficiálne rozhodoval jeho zdravotný stav. Podľa neho boli odsúdení rozdelení do nasledujúcich kategórií: I. odsúdení schopní vykonávať ťažkú fyzickú prácu (hlavne v baniach pod povrchom), II. odsúdení schopní vykonávať priemernú fyzickú prácu (práce na povrchu, prípadne ľahšie práce pod povrchom) a III. odsúdení schopní vykonávať len ľahkú fyzickú námahu (hlavne remeselnícke práce).⁵⁹ V prípade politických väzňov však táto klasifikácia nebola vždy rozhodujúca. Pracovnú schopnosť každého odsúdeného mala posudzovať lekárska komisia a väzeň mal absolvovať lekársku prehliadku každý polrok, no často o pracovnom zaradení rozhodovala výška trestu a nie reálny zdravotný stav odsúdeného. A to bol

53 „Ani jeden nevynáša, neprehrádza, len si dáva otázky a odpovede, vysvetľuje, medituje, bije sa so sebou a s tým druhým, tretím, ktorý všetko zavinil, vracia sa do Moskvy, do Bystrice, do Londýna a do Prahy. Každý to chcel dobre, každému to vyšlo zle, až sme sa našli v tejto leopoldovskej cele novej samoväzby alebo na treťom oddiele alebo v hale.“ MACH, A.: Z ďalekých ciest, s. 171 – 172.

54 ŠTELČER, I.: *Náš zápas o samostatnosť Slovenska (1945 – 1992)*, s. 148.

55 NA, f. Komise I., šk. č. 35, a. j. 884. Žiadosť G. Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu z 20. 12. 1962, s. 30.

56 TAJOVSKÝ, B. V.: *Vzpomínka na setkání s Gustavem Husákem*.

57 Pozri JOHN, R.: *Vzdělávání odsouzených ve druhé polovině 20. století*. In: *Historická penologie*, roč. 8, 2010, č. 3, s. 3 – 4.

58 V roku 1957 bola zavedená hodinová mzda: I. skupina 2,65 Kčs, II. 3,15 Kčs, III. 3,40 Kčs, IV. 3,60 Kčs. Pozri *Nástin periodizace dějin věznenství v českých zemích v letech 1945–1969*. In: *České věznenství*, roč. 6, 1999, č. 2 – 3, s. 34.

59 Pozri BURSÍK, T.: *Řád pro nápravně pracovní tábory a Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni*, s. 11.

prípád aj skupiny tzv. slovenských buržoázných nacionalistov.

Napriek tomu, že ani jeden z odsúdených nebol kvalifikovaný v kategórii I, teda nebol schopný vykonávať ťažkú fyzickú prácu, Ladislav Holdoš a Ivan Horváth sa dostali do Správy táborov Ostrov (Jáchymov), kde sa väzni prevažne využívali pri hlbinej ťažbe uránu. Gustáva Husáka a Daniela Okáliho zaradili do nápravnopracovných táborov so zvláštnym režimom a zo začiatku vykonávali výhradne len tzv. domáce práce. Najkratšiu a podľa všetkého aj najľahšiu skúsenosť s väzenskou prácou mal Ladislav Novomeský, ktorému prerušili výkon trestu v decembri 1955. V NPT Leopoldov v dôsledku „*přísného střežení*“ vykonával len práce v cele. Po príchode do NPT č. 1 Mírov (28. mája 1955) ho zaradili do výroby vatových vypchávkov: „*Šil jsem tam vycpávky. Až uvidíte hrbaté lidi, to jsou moje vycpávky. Normu jsem těžko splňoval, velmi krátce jsem pracoval, půl roku na výrobě.*“⁶⁰ Napriek tomuto sebakritickému hodnoteniu ho nadriadení hodnotili z pracovného hľadiska pozitívne.

Naopak, najťažšiu prácu vykonával Ladislav Holdoš, ktorý mal v dôsledku brutálneho vyšetrovania vážne problémy s dolnými končatinami⁶¹ a v apríli 1955 ho väzenský lekár kvalifikoval v kategórii III – čiže mal vykonávať ľahšiu fyzickú, resp. remeselnú prácu.⁶² Po príchode na povestné „Elko“ (Vykmánov II) ho však zaradili do tzv. Veže smrti, kde sa mlela a triedila uránová ruda. Väzni tu pracovali v tvrdých podmienkach, bez ochranných pomôcok a dostávali sa denne do bezprostredného kontaktu s rádioaktívnym materiálom. S vážnymi zdravotnými problémami tu Holdoš

Povestné „Elko“ (Vykmánov II), kde istý čas pracoval aj Ladislav Holdoš

(Zdroj: www.stopytotality.org)

vydržal pracovať len dva mesiace. Od 2. augusta do 10. novembra 1955 sa liečil v nemocnici MV v Prahe. Po preliečení ho kvalifikovali pre prácu v kategórii II. Mal ju vykonávať hlavne na povrchu, no rovnako mohol vykonávať

aj ľahšie práce pod povrchom.⁶³ Napriek tomu ho zaradili na ťažkú banskú prácu ako kopáča. Problémy s dolnými končatinami sa mu po dvoch mesiacoch znovu vrátili (normu plnil na 177 % a 146 %). K práci sa Holdoš staval

60 NA, f. ÚV KSČ–03/10 – Barnabitská komisia (ďalej 03/10), šk. č. 3, a. j. 40. Záznam pohovoru s L. Novomeským z 5. 9. 1963, s. 91.

61 „Fyzicky jsem byl oslabený už od prvních dnů po zatčení, ty mé nohy. [...] Ně kdy koncem jednapadesátého či začátkem dvaapadesátého jsem musel dělat z trestu dřepy a něco mi prasklo v koleně, asi se mi natrhla šlacha. Začal jsem tu levou nohu jenom tahat, koleno nebo co se znehybňovalo [...] přenášelo se to na celkové držení těla, v Leopoldově jsem tahal levou nohu za sebou. Na Elku jsem pak už chodil, jako když se medvěd postaví na zadní nohy nebo jako orangután, ale velmi postřelený.“ HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: Svědek Husákova procesu vypovídá, s. 83.

62 AZVJS, Osobný väzenský spis L. Holdoša. Průvodní zdravotnický záznam L. Holdoša.

63 Tamže. Lekařské vysvědčení L. Holdoša z 10. 11. 1955.

NPT MÍROV
Pracovní výkon v procentech v jednotlivých měsících:

Rok	1957	Prac. zařazení	1958	Prac. zařazení	1959	Prac. zařazení	19.....	Prac. zařazení	19.....	Prac. zařazení
Měsíc	I.	~~100~~	91	Konopa	100R	Konopa				
	II.	100	92	"	100R	-				
	III.	100	75	-	100R	"				
	IV.	100	100	"	100R	-				
	V.	-	100	"	100R	"				
	VI.	104	100	Konopa	100R	-				
	VII.	100	110	"	100R	"				
	VIII.	100 103	112	"	100R	celofán				
	IX.	66	100R	"	100R	"				
	X.	60	100R	"						
	XI.	100	100R	"						
	XII.	110	100R	"						
Průměr:										

Pracovní výkony Ivana Horvátha (Zdroj: AZVJS)

aktivně a zvýšené pracovní úsilie podporil aj podaním troch zlepšovacích návrhov na pracovisku, ktoré však neboli realizované.⁶⁴ Po ďalšom preliečení (máj – september 1956) ho konečne odporučili na ľahšiu prácu v sede a istý čas pracoval ako domovník.⁶⁵ Pravdepodobne v roku 1957 ho premiestnili do tábora C (Vykmánov I), kde pracoval na stavbe (16. etapa) ako pomocný robotník. Ako potvrdzujú Holdošove spomienky, „ľahšia práca v sede“ mala v Jáchymove aj takúto podobu: „Každé ráno nás vozili do Ostrova, kde jsme pracovali. Práce byla těžká zvláště za deštivého počasí, kdy se z lešení stáva-

la klouzačka. Tahali jsme pytle cementu do pátého-šestého patra, když výtahy nefungovaly [...] nebo nosit vědra s cementem! Dalo mi to do těla, dřina to byla pro mně těžší než na rudě.“⁶⁶ Napriek tomu plnil uloženú pracovnú normu od 101 do 177 %. Aj na základe spomínaných výkonov definovalo vedenie tábora Holdošov pomer k práci ako dobrý a rovnako dobre si plnil aj všetky ostatné povinnosti.⁶⁷

O pracovnom zaradení Ivana Horvátha sa z dostupných archívnych dokumentov dozvieme iba málo. Od 18. júna 1955 uskutočňoval výkon trestu v NPT Příbram (tábor Vojna), no jeho pracov-

né zaradenie nie je známe. Zdravotná klasifikácia III A predurčovala Horvátha na vykonávanie ľahších prác, čo však v prípade politického väzňa nebolo ani zďaleka isté. Od 4. mája 1956 ho premiestnili do NPT č. 1 Mírov, kde pracoval na viacerých pracoviskách: KOVO, Sáčky IX, Přesky II, Oddelenie X. SNP a Kartonáž. Pracovnú normu väčšinou plnil na 100 %, no boli mesiace, kedy jeho výkonnosť značne kolísala.⁶⁸ Od 10. decembra 1957 trest odňatia slobody vykonával opäť v NPT č. 1 Leopoldov. Najskôr pracoval na pracovisku „Konopa“, kde sa vyrábali konopné povriesla spôsobom,

64 Tamže. Posudok na L. Holdoša z 13. 4. 1956.

65 Tamže. Evidenční karta pracovních výkonů v procentech za jednotlivé měsíce. Správa z 25. 10. 1956.

66 HOLDOŠ, L. – BARTOŠEK, K.: Svědek Husákova procesu vypovídá, s. 84.

67 AZVJS, Osobný vězenský spis L. Holdoša. Posudok na L. Holdoša z 22. 2. 1957.

68 AZVJS, Osobný vězenský spis I. Horvátha. Evidenční karta pracovních výkonů v procentech za jednotlivé měsíce.

že na konopné povrázky väzni navliekali červené drievka.⁶⁹ Prácu na tomto pracovisku vykonával Horváth až do augusta 1959, pričom plnil pracovnú normu od 90 do 110 %.⁷⁰ Následne ho zaradili na pracovisko „Celofán“, kde väzni lepili celofánové vrecká. Podľa svedectiev išlo o namáhavú prácu, pri ktorej musel väzeň neustále pracovať.⁷¹ Na mieste „lepiča“ však Horváth pracoval len krátko, pretože onedlho prevzal vedenie technickej a výstupnej kontroly – teda posudzoval kvalitu celofánových vreciek. Väzni na tomto pracovisku na ňom oceňovali, že svojím „osobným čarom a porozumením aj najrozhnevanejšiemu väzňovi vedel rozumne vysvetliť oprávnenosť kontroly. Vždy sa mu podarilo presvedčiť, že kontrola nepácha žiadnu krivdu, keď

*pre nedbalú prácu musí niesť následky celý kolektív väzňov.*⁷² Napriek tomu, že normu plnil na 100 %, nadriadení mu vyčítali, že neprejavoval „zvláštne úsilie o zvyšovanie pracovných výkonov“, pretože „doteraz si nepodal ani jeden pracovný záväzok“.⁷³

Opačným prípadom ako Horváth bol Daniel Okáli. Jeho pracovné nasadenie vo výkone trestu je možné vďaka zachovanému archívnemu materiálu zmapovať podrobnejšie. Od 30. mája 1955 a v podstate až do amnestie v roku 1960 si Okáli odpykával trest v NPT č. 1 Valdice u Jičína. Po príchode absolvoval lekársku prehliadku a keďže ho zaradili na oddelenie so zvláštnym režimom, tak zo začiatku vykonával iba ľahké tzv. domáce práce – prideliili ho na prácu „navlékání špendlíku

a vlásenek“, za ktorú dostával vreckové. Pracovnú normu plnil na 100 % a zo začiatku ju neprekračoval. Napriek tomu ho nadriadení hodnotili ako svedomitého a poctivého.⁷⁴ V druhej polovici roku 1956 začal prijímať pracovné záväzky a pravidelne prekračovať pracovné normy. Napríklad v novembri 1956 prijal záväzok odpracovať navyše jednu zmenu a zárobok z nej venoval na „fond solidarity pro lidově-demokratické Maďarsko“. V roku 1957 podľa všetkého opustil oddelenie so zvláštnym režimom a zaradili ho do stolárskej dielne, ktorá bola súčasťou Krkonošských, resp. Východočeských drevárskych závodov, n. p. – prevádzka Valdice. Tu pracoval až do konca pobytu vo Valdiciach. Za prácu už dostával riadnu výplatu, vďaka čomu mohol

V NPT Valdice si svoj trest odpykával Daniel Okáli (Zdroj: www.foto.mapy.cz)

69 Pozri BEL, M.: Črty spoza mreží, s. 14.

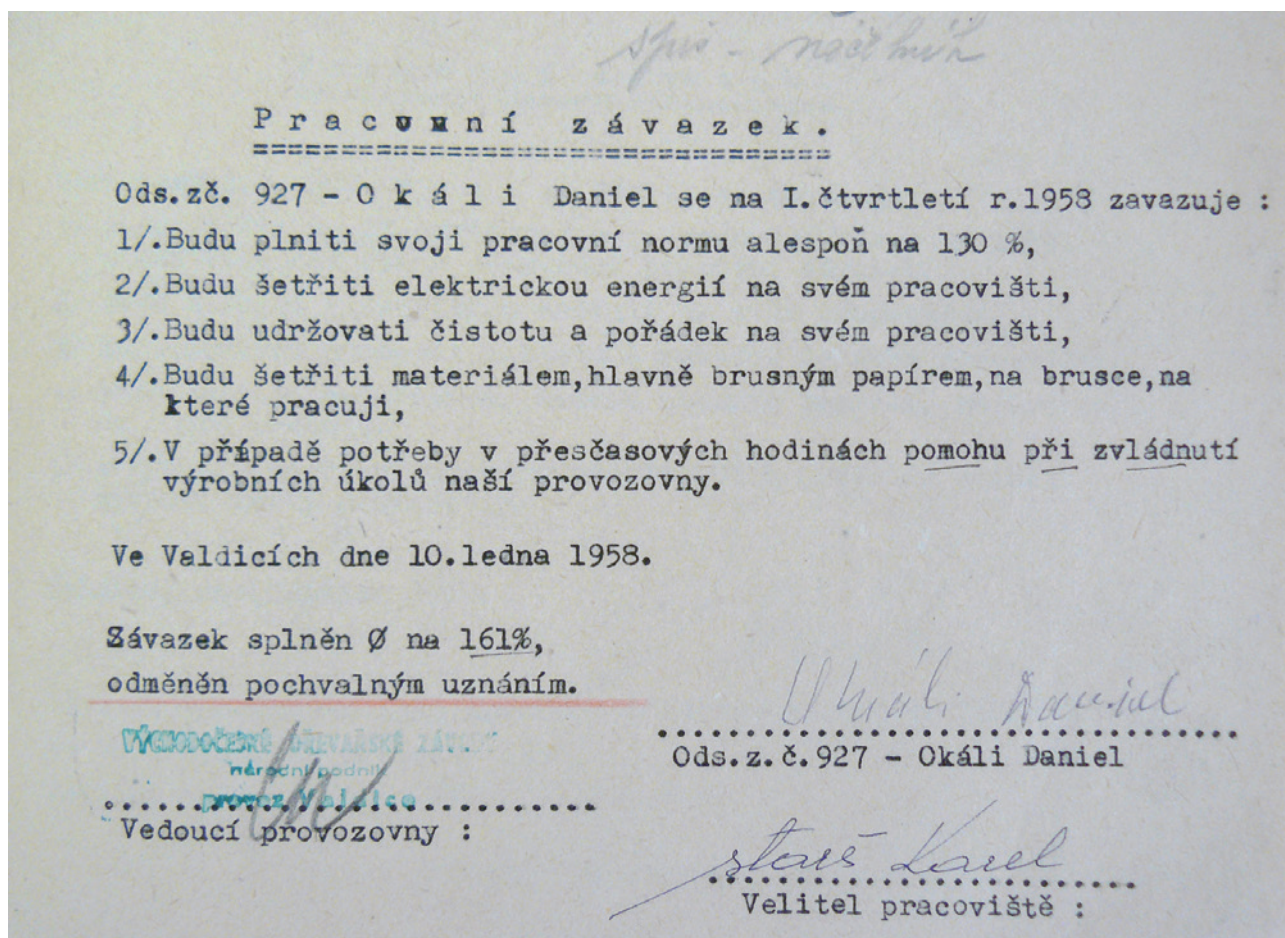
70 AZVJS, Osobný väzenský spis I. Horvátha. Evidenčná karta pracovných výkonů v procentech za jednotlivé měsíce.

71 Väzeň musel „vynaložit veľa námahy, aby splnil normu. [...] Pracovali tu väzni zlej fyzickej kondície, starci, invalidi a pod., pre ktorých aj takáto robota bola drinou a zárobok bol na posmech“. BEL, M.: Črty spoza mreží, s. 168.

72 Tamže, s. 168 – 169.

73 AZVJS, Osobný väzenský spis I. Horvátha. Posudok na I. Horvátha z 3. 12. 1959.

74 AZVJS, Osobný väzenský spis D. Okáliho. Posudok náčelníka NPT Valdice na D. Okáliho z 13. 7. 1956.

Pracovní závazok Daniela Okáliho (Zdroj: AZVJS)

podporovať svoju rodinu. Vo štvrtom štvrtroku 1957 plnil Okáli pracovnú normu na viac ako 162 %, za čo dostal odmenu povolenia balíčka. V októbri 1957 mu vedenie väznice udelilo pochvalu, za to, že v treťom štvrtroku 1957 plnil pracovnú normu na viac ako 188 %. Podľa posudkov nadriadených prejavoval na tomto pracovisku značnú iniciatívu a podal tu viacero zlepšovacích návrhov. Napríklad v prvom štvrtroku 1958 sa zaviazal plniť pracovnú normu aspoň na 130 %, šetriť elektrickú energiu a udržiavať poriadok na svojom pracovisku, šetriť brúsny

papier na brúske, na ktorej v tom čase pracoval a rovnako sa zaviazal pomáhať vo výrobe aj pomocou nadčasov. Tento záväzok nielen splnil, ale aj prekročil. V druhom štvrtroku 1958 plnil pracovnú normu na 173 % a za usilovnosť, dobré správanie a pomoc pri výrobe mimo pracovného času dostal odmenu 50 Kčs. Okrem tohto pracoval aj v „komisi pro efektivnost, kde má dobré připomínky pokud se týká výroby“ a na osemročnej strednej škole, ktorá bola zriadená pri NPT Valdice, pôsobil ako učiteľ slovenčiny. Preto je logické, že náčelník NPT Valdice

hodnotil pracovnú morálku Daniela Okáliho ako veľmi dobrú a od roku 1956 odporúčal zníženie jeho trestu formou milosti.⁷⁵ Paradoxne sa ho dočkal medzi poslednými – v máji 1960.

Gustáv Husák bol zo začiatku podobný prípad ako Daniel Okáli. Ako jediný z odsúdených sa po prešetrení vo väznici Pankrác vrátil späť do NPT Leopoldov, kde sa dostal na oddelenie so zvláštnym režimom. Znovu ho umiestnili do budovy tzv. Novej samoväzby a zo začiatku vykonával iba tzv. domáce práce. Podľa spomienok spoluväzňov hlavne páral perie.⁷⁶ Išlo

75 Tamže. Posudok náčelníka NPT Valdice na D. Okáliho zo 17. 6. 1959, s. 1.

76 „On dělal takového čestného mukla. To peří, tam se těžko dělala ta norma. Přišlo se na to, že když chlapi nalijí kýbl vody do toho draného peří, tak ta norma bude aj překročena. A tento Gustav, ten nechtěl s nama dohromady, nechtěl ošidit ty zákazníky venku, tak poctivě dělal a nenechal si tam nalít tu vodu.“ BILÍK, I.: Na cele s Gustavem Husákem. [Citované 25. januára 2015]. Dostupné na http://www.pametnaroda.cz/witness/clip/id/554/clip/2134/#en_2134.

o tradičnú prácu väzňov v Leopoldove. Nebola to však vôbec jednoduchá práca – normy boli vysoké (60 – 73 dkg), z práce boleli prsty a z prachu sa ťažko dýchalo.⁷⁷ Podobne ako Okáli aj on za túto prácu dostával len vreckové. Pravdepodobne na prelome rokov 1955/1956 opustil oddelenie so zvláštnym režimom a premiestnili ho do štandardnej spoločnej cely.⁷⁸ Domáce práce automaticky vystriedala práca v halách podnikov, kde väzni z NPT Leopoldov pracovali. Podľa záznamu z 5. januára 1956 pracoval v tzv. novej Hale (inak aj Hala Vel) „v réžii kancelárie“ a naďalej dostával iba vreckové.⁷⁹ Pravdepodobne až po nástupe do strojárenskej výroby začal dostávať riadnu mzdu, z ktorej podporoval svoju rodinu. Podľa spomienok B. V. Tajovského pracoval Husák v tzv. novej Hale „pri kompletácii zbraní. Pracovali sme vedľa seba na revolverových soustružích. Každý udelal svoju operaci a součástku předal na běžícím pásu dalšímu. Byl jsem první v řadě a Husák hned druhý.“⁸⁰ Vyrábali sa tu súčiastky pre guľomety a pušky pre Zbrojovku Uherský Brod.⁸¹ V máji 1956 už pracoval v hale podniku Agrostroj ako plánovač a dispečer. Z pracovného hľadiska ho nadriadení hodnotili kladne, pretože mal údajne pozitívny vzťah k práci a všetky úlohy si plnil svedomito a bol disciplinovaný.⁸² Neskôr sa dostal k najznámejšej práci počas celého výkonu trestu – k práci na veľkom mechanickom lise. Túto činnosť, do istej miery aj umelecky, opísal Husák svojmu dvornému historikovi Viliamovi Plevzovi: „Lahká robota nebýva často. S ťažkou prácou má iné problémy stroj i človek. [...] Vyrážať hranaté otvory na dvojmetrových ťažkých uholníkoch. Kus dobrých dvadsať

Husák sa ako jediný z odsúdených vrátil na miesto dlhoročnej vyšetrovacej väzby – do väznice v Ruzyni (Foto: H. Groh)

Vo väznici v Mírově si svoj trest odpykávali Horváth, Novomeský a Husák (Zdroj: www.koncentracni-tabory.estranky.cz)

77 Pozri KAFKOVÁ, A.: Tradiční vězeňská práce – draní peří. In: Historická penologie, roč. 2, 2004, č. 3, s. 11.

78 „To byla taková rozsáhlá cela a na ní Šaňo Mach, Gustáv Husák, Áda Petrovskiej, Hradeckej, Zbyněk Roušar...“ MATERNA, J.: Gustáv Husák a další leopoldovští spoluvězni. [Citované 25. januára 2015]. Dostupné na http://www.pametnaroda.cz/witness/clip/id/1134/clip/3308/#en_3308.

79 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Hlášení ke kázeňskému řízení z 5. 1. 1956.

80 TAJOVSKÝ, B. V.: Vzpomínka na setkání s Gustavem Husákem.

81 Pozri KOMÍNEK, M.: I pod oblohou je peklo, s. 207.

82 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Informácia náčelníka NPT Leopoldov o G. Husákovi z 5. 12. 1959.

kíl. Stovky kusov za šichtu. Tony materiálu. Zdvihneš, založíš do raznice, nohou stisneš pedál, stroj s rachotom preráža kov, otriasa ruky a celé telo. Vyberieš, zacvičíš s uholníkom vo vzduchu, založíš druhý koniec, pedál, rachot, otras. Potom uprostred. Kus za kusom. Stroj vzdychá, hnevá sa, zúri. Už nie je môj kamarát, ohrozuje ruky, oči, všetko. Piliny a odstrelky kovu zabodáva do kože. Keď mu dôjde trpezlivosť, zasekne sa ako somár, zostane trčať v materiáli. Potom ho odprosuj, rozoberaj, drúkmi vytáčaj koleso spätným smerom. A umordovaný trpni, aby sa zase nespriečil. Stroj i človek bojuje a preklína takú robotu a s ňou celý svet.“⁸³ Pracoviská v nápravno-pracovných táborech boli často vybavené starým a pre obsluhu aj nebezpečným zariadením.⁸⁴ V kombinácii s namáhavou prácou bola táto činnosť značne ohrozujúca, preto dochádzalo k pracovným úrazom. Máme zdokumentované dva pracovné úrazy Gustáva Husáka – vo februári 1957 sa mu na nohu zosypala hromada ťažkých železných uholníkov⁸⁵ a v marci 1957 si spôsobil pri práci rezné rany na troch prstoch.⁸⁶

Nebol by to Gustáv Husák, aby sa jeho väzenské osudy nejakým výrazným spôsobom neodlišovali od ostatných členov skupiny. Na jar 1958 mu totiž do väzenského života zasiahla výrazná zmena. A bola to zmena k hor-

šiemu. Od začiatku roka 1958 začali bezpečnostné orgány na pokyn ministra vnútra Rudolfa Baráka sústreďovať vo väznici Pankrác 25 – 30 odsúdených bývalých politických činiteľov. Tí mali pre účely ŠtB napísať spomienky na predchádzajúcu verejnú činnosť, hlavne z obdobia prvej Slovenskej republiky.⁸⁷ Jedným z adeptov bol aj Husák, ktorého 28. marca 1958 premiestnili do väznice na Pankráci. Po pohovore, počas ktorého podľa všetkého súhlasil s danou úlohou, ho umiestnili do prísnej izolácie. V nasledujúcich mesiacoch vypracoval rozsiahlu štúdiu o prípravách a priebehu SNP, ktorá mala 355 strán a príležitostne pracoval aj ako prekladateľ.⁸⁸ Okrem toho tu využil čas a v lete 1958 zostavil pre bezpečnostné orgány rozsiahlu správu o pomeroch vo väzniciach, v ktorej opäť žiadal o revíziu svojho prípadu.⁸⁹ Na prelome rokov 1958/1959 vydal Rudolf Barák opäť niekoľko rozkazov k sústreďeniu bývalých prominentných osôb do väznice Ruzyň, kde mali byť k dispozícii operatívnym a vyšetrovacím orgánom ŠtB.⁹⁰ Preto Husáka premiestnili 23. januára 1959 do väznice Ruzyň, kde naďalej zostal v samoväzbe a v izolácii. Keďže nepracoval a podľa všetkého už ani nespisoval svoje spomienky, upadol do depresie a letargie. Celý pobyt v izolácii a psychický stav opísal v žiadosti o revíziu svojho prípadu z 23. septembra 1959: „V marci 1958

bol som zase presunutý do pražských väzníc, najprv na Pankrác, potom do Ružyne, a to zase do podmienok najprísnejšej izolácie a samoväzby. Tak som už zase vyše 18 mesiacov v samoväzbe, bez práce, bez zárobku, bez normálnych vychádzok, atď. Rodinu podporovať nemôžem a som jej aj finančne na prítiaž.“ Napriek tomu, že musel byť minimálne počas pobytu vo väznici Pankrác informovaný o dôvode svojej izolácie, napísal: „Nikto mi za tých 18 mesiacov nepovedal dôvody tejto novej samoväzby. Nikto ma nevyšetroval na moju vec. A tak trčím zase celé dni sám na väzenskej cele – zase vyše 500 dní – bez práce, bez vyšetrovania, bez možnosti rozptýlenia a prakticky bez prístupu na čerstvý vzduch.“⁹¹ Prosby Gustáva Husáka o prerušenie izolácie príslušné orgány vypočuli a 11. novembra 1959 ho premiestnili do NPT Mírov. Tam ho umiestnili do spoločných ubikácií a pracoval v dielni podniku MEZ Mohelnice⁹², neskôr v dielni podniku Tatra, kde pracoval pri vrátačke. Pracovnú normu plnil na 115 – 120 %.⁹³

Od ostatných odsúdených tzv. slovenských buržoázných nacionalistov sa Husák odlišoval aj v prístupe k záväzkom a zlepšovacím návrhom. Na rozdiel od Okáliho počas celého výkonu trestu nepodal jediný zlepšovací návrh alebo záväzok.⁹⁴ Tie považoval za formalitu a „mezi takové prý on si záva-

83 PLEVZA, V.: Vzostupy a pády, s. 80.

84 „Husák pracuje pri starom zabijackom lise, ktorý mal byť dávno vyradený, veď ohrozuje život, ale práve o to ide, aby ohrozoval život...“

MACH, A.: Z ďalekých ciest, s. 172.

85 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Ohlásenie úrazu z 12. 2. 1957.

86 Tamže. Ohlásenie úrazu zo 16. 3. 1957.

87 Celá akcia súvisela s kauzou Imrich Sucký. Bližšie pozri MOCKO, M.: Gustáv Husák vo výpovediach Imricha Suckého. Bratislava 2013. Rukopis.

88 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Informácia náčelníka NPT Leopoldov o G. Husákovi z 5. 12. 1959.

89 NA, f. Komise I., šk. č. 35, a. j. 884. Žiadosť G. Husáka o preverenie procesu a rehabilitáciu z 20. 12. 1962, s. 30.

90 DOSKOČIL, Z.: Návrat Gustáva Husáka z väzenia a jeho prvné léta na svobodě (1958–1962) : Rozbor některých aspektů dané problematiky. Praha 2013, s. 4. Rukopis.

91 Archiv Kanceláře presidenta republiky v Prahe (ďalej AKPR), f. Kancelář presidenta republiky (ďalej KPR), signatúra (sign.) PT 103/61–T3082/59 Gustáv Husák, přešetření v trestní věci. Žiadosť G. Husáka o vyriešenie jeho záležitosti z 23. 9. 1959, s. 3; AZVJS, Osobný väzenský spis Gustáva Husáka. Žiadosť G. Husáka o vyriešenie jeho záležitosti z 23. 9. 1959; NA, f. Politické byro ÚV KSČ–02/2 (ďalej 02/2), 1954 – 1962, šk. č. 241, a. j. 322, bod 14. Dopis Gustáva Husáka.

92 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Informácia o G. Husákovi pre Ministerstvo vnútra z 5. 12. 1959.

93 Tamže. Posudok na G. Husáka zo 7. 4. 1960.

94 Jediný druh záväzku urobil v novembri 1956, keď venoval zárobok z dvoch osemhodinových zmien na podpornú akciu „999 pomoc maďarskému ľudu“. Tamže. Vyhlásenie G. Husáka z 26. 11. 1956.

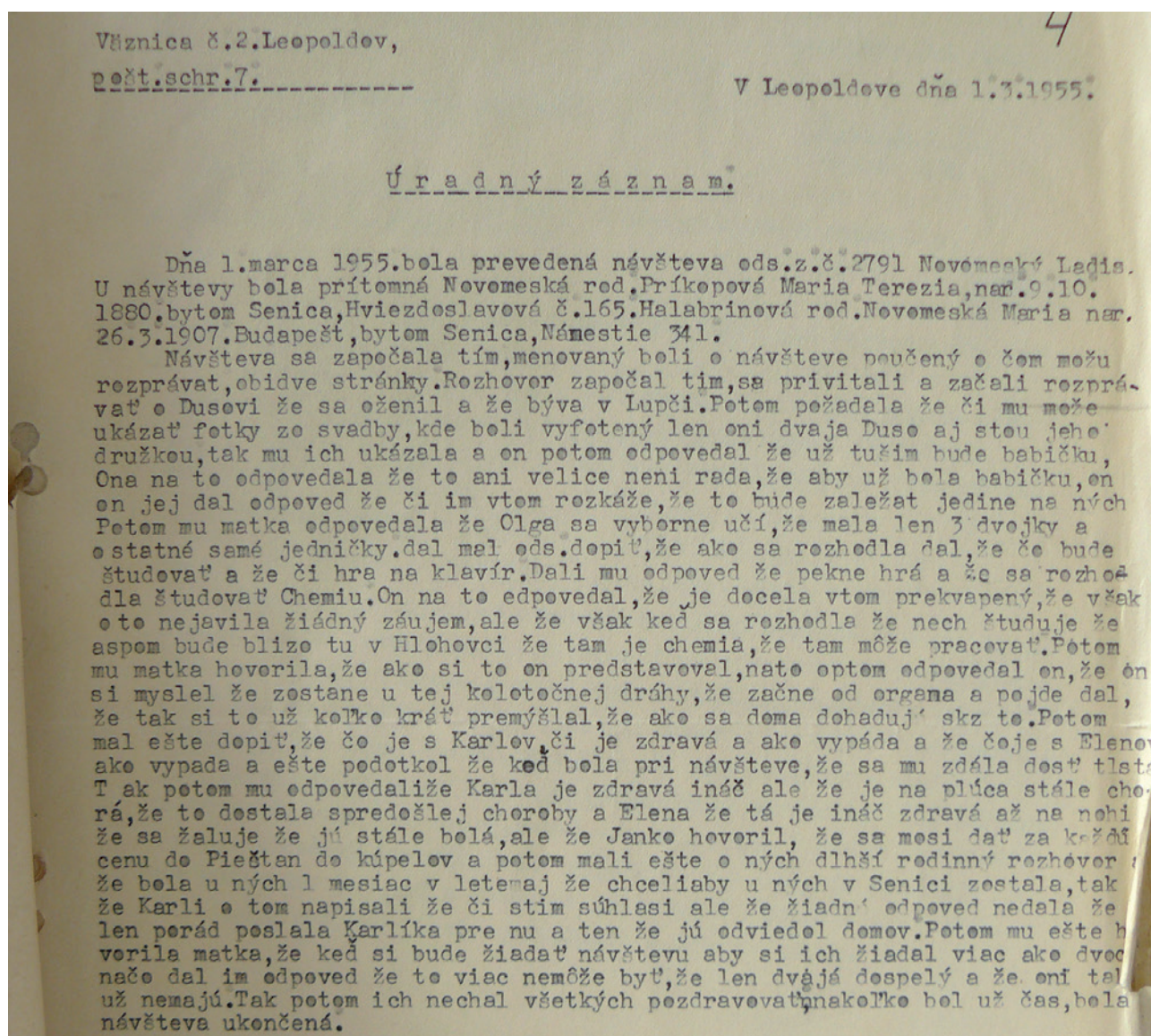
zek nepodá“. Keď kritizoval niektoré postupy a nadriadení ho vyzvali, aby prišiel s vlastným zlepšovacím návrhom alebo záväzkom, tak údajne odpovedal, že „je tak ochotný učiť budúci vyzván, či požádán o podaní pripomienek“.⁹⁵ Spolu s Ivanom Horváthom tak na jednej strane svedomito pracovali a prekračovali predpísané normy, no na strane druhej odmietali – podobne ako

väčšina politických väzňov bez ohľadu na politické presvedčenie – podpisovať údernícke záväzky a zúčastňovať sa na ďalších formách „prevýchovy“.⁹⁶

KAŽDODENNÝ VÄZENSKÝ ŽIVOT KOMUNISTICKÉHO PROMINENTA

Okrem pracovnej činnosti, ktorá väzňom vyplňala značnú časť dňa, mali

priestor aj na iné táborové aktivity, ktoré by sa dali zahrnúť do pojmu každodennosti. Prvým a pre odsúdených v skupine G. Husák a spol. aj mimoriadne dôležitým aspektom bola po nástupe do výkonu trestu možnosť osobného kontaktu s rodinnými príslušníkmi. Počas vyšetrovacej väzby a ani počas konania procesu túto možnosť nemali.⁹⁷ Po nástupe do výkonu trestu

Záznam o priebehu návštevy Ladislava Novomeského z marca 1955 (Zdroj: AZVJS)

95 Tamže. Posudok na G. Husáka z 30. 3. 1960.

96 Pozri BLAŽEK, P.: „Do spoločných hovorů se nezapojoval“, Gustáv Husák ve vězení 1951–1960, s. 496.

97 „Až do roku 1955 nebolo mi povolené ani jediný raz, aby som sa videl s rodinou, manželkou a deťmi.“ NA, f. 03/10, šk. č. 3, a. j. 43. List D. Okáliho A. Novotnému z februára 1963, s. 3.

21. 10. 55	Elena Okálieva - manželka srau Okáli - srau Bratislava, Fojtova 15	11. 9. 55	od 14.00 do 14.30
Druh:		Povol. odeslal:	ok
	Věznice Valdice u Jičína 2. 6. 55	Povol. odeslal:	ok
Druh:			
18. 6.	Návštěvu odmítl	6. 6. 55	od do
Druh:		Povol. odeslal:	ok
4. 9. 1958	manželka: Elena Okálieva, dcer: srau Okálieva, Bratislava 2, ul. Tatlárová č. 6.	10. 9. 55	od 9.55 do 10.55
Druh:		Povol. odeslal:	ok
3. 12. 56.	Na dovolenku	22. 10. 55	od do
Druh:	Návštěvu odmítl	Povol. odeslal:	ok
16. 3. 56.	Návštěvu odmítl	13/3. 56.	od do
Druh:		Povol. odeslal:	ok
15. 6. 56.	návštěvu odmítl	16/6. 56.	od do
Druh:		Povol. odeslal:	ok
14. 9. 56.	návštěvu odmítl		od do
Druh:		Povol. odeslal:	ok
9. 12. 56.	návštěvu odmítl		od do
Druh:		Povol. odeslal:	ok

Z dôvodu veľkej vzdialenosti Daniel Okáli odmietol viacero návštev (Zdroj: AZVJS)

Zákl. číslo:	Súdený Odsúdený	Št. R. Tr. Spr.	Priezvisko a meno	Hovori len
2440			Husák	
Lehota k návšteve:	magda Husáková manželka			Overenie
Opravu previedol dňa:	Bratislava, ul. ob. mieru č. 10/A			L. S.
Pozn.:	Metodem Husák otec, Bratislava			
Umiestenie:	Dubovica			Číslo listku:
Deň	Mená návštevníkov, príbuzenský vzťah, adresa	Povolil	Previedol	
7. 11. 55	M. Husákové, a deti a Stef. Brančovičová - sestra	22. 5. 55	od 11.00 do 11.30	
Druh:	Bratislava, ul. Obr. mieru 10/A	Pov. odeslal:	ok	Jahubec
29. 6. 55	Metodem Husák, brat srau Katarína Melišková sestra	21. 6. 55	od 9.05 do 9.55	
Druh:	Bratislava Dubovica	Pov. odeslal:	ok	Fosik
31. 11. 55	Magdalena Husáková manželka a deti Bratislava - Dubovica	21. 11. 55	od 11.45 do 12.15	
Druh:		Pov. odeslal:	ok	Fosik
2. 2. 56		21. 1. 56	od do	
Druh:		Pov. odeslal:	ok	Fosik
26. 4. 56	Magda Husáková - manželka a deti do 15. r. a sestru Kat.	18. 4. 56	od do	
Druh:	metkovo, Blavo, ul. ob. mieru 10/A	Pov. odeslal:	ok	Fosik
4. 7. 56	Metodem Husák - otec, Stef. Brančovičová, srau a deti do 15. r. Blavo, Dubovica	10. 6. 56	od 9.55 do 10.30	
Druh:		Pov. odeslal:	ok	Fosik
26. 8. 56	Magd. Husáková, manželka Stef. Husák - brat	17. 8. 56	od do	
Druh:	Blavo ul. ob. mieru 10/A	Pov. odeslal:	ok	Fosik
24. 9. 56	M. Husák - manželka, Kat. Melisková - sestra	14. 9. 56	od 09.50 do 10.50	
Druh:		Pov. odeslal:	ok	Fosik
16. 12. 56	Metodem Husák - otec Katarína Brančovičová - sestra	10. 12. 56	od 11.00 do 12.00	
Druh:	Blavo - Dubovica	Pov. odeslal:	ok	Fosik

Husáka počas pobytu v NPT Leopoldov príbuzní navštevovali pravidelne (Zdroj: AZVJS)

preto očakávali, že po viac ako štyroch rokoch budú mať možnosť obnoviť kontakt s rodinnými príslušníkmi – najmä formou návštev. O to väčšie bolo ich prekvapenie, keď po nástupe do izolácie v NPT Leopoldov absencia návštev rodinných príslušníkov naďalej pretrvávala.⁹⁸ Jediný kontakt s rodinami tak pokračoval iba formou korešpondencie. Podľa zachovaných dokumentov sa zdá, že osobná korešpondencia odsúdených nebola oficiálne nijak limitovaná, no na zaslanie listu museli dostať povolenie od vedenia väznice, resp. tábora. Podobne na tom boli aj ich príbuzní – bez nalepenia tzv. povoľovacej známky na obálku sa list k odsúdenému nedostal.⁹⁹ Napríklad Okáli si v roku 1954 s manželkou vymenil celkovo desať listov. Je možné, že odsúdení boli do písania listov nadriadenými niekedy aj nútení. Svedčí o tom zmienka vo väzenskom spise Okáliho, ktorý začiatkom roka 1955 odmietal písať domov s odôvodnením, že „nemá čo písať a čaká až mu z domu napíšu“.¹⁰⁰ Samozrejme celá osobná korešpondencia podliehala cenzúre a každý list, či už išiel smerom z alebo do tábora, musel prejsť rukami cenzora. Väzni však boli poučení, o čom môžu a o čom nemôžu v listoch písať, a preto niektoré listy prešli adresátom aj bez zásahu cenzora.¹⁰¹

98 Napríklad Magda Husáková už začiatkom októbra žiadala SNZ o povolenie k návšteve, no bezúspešne. AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. List manželky Magdy z 13. 9. 1954.

99 Takýto prípad sa stal G. Husákov. List, ktorý mu zaslala manželka, sa k nemu bez povoľovacej známky nedostal. Preto jej musel znovu napísať a v liste poslať aj povoľovaciu známku. Tamže.

100 AZVJS, Osobný väzenský spis D. Okáliho. Evidenčná karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

101 Napríklad Novomeský dostal osem listov, z ktorých polovica prešla cenzúrou. On napísal z väzenia dvanásť listov, z ktorých bolo cenzurovaných osem. NA, Osobný väzenský spis L. Novomeského. Evidenčná karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

Koncom roka 1954 sa pohli ľady aj v otázke návštev príbuzných a po takmer štyroch rokoch odlúčenia mali odsúdení v skupine G. Husák a spol. možnosť osobne stretnúť rodinných príslušníkov. Ako prvý dostal povolenie na návštevu Ladislav Novomeský. Podľa zachovaných dokumentov sa uskutočnila na Štedrý deň v roku 1954 s tým, že bola vykonaná v Prahe.¹⁰² Je to veľmi zaujímavá zmienka, o ktorej žiaľ nemáme žiadne ďalšie informácie. Začiatkom roka 1955 sa návštevy dočkali aj ostatní odsúdení. Dňa 29. januára 1955 navštívila Ladislava Holdoša v Leopoldove manželka Mária a dcéra Magdaléna.¹⁰³ Ako ďalší v poradí dostal návštevu Husák – 7. februára 1955, teda presne štyri roky a jeden deň po zatknutí ho prvýkrát navštívila manželka s dvoma deťmi.¹⁰⁴ Ďalšej návštevy, tentoraz už v Leopoldove, sa dočkal Novomeský, ktorého 1. marca 1955 navštívila matka Irma a sestra Mária.¹⁰⁵ Ako posledný v poradí mal návštevu Okáli – 21. marca 1955 ho v Leopoldove navštívila manželka Elena a syn Ivan.¹⁰⁶ Z neznámych dôvodov ako jediný z odsúdených v skupine G. Husák a spol. nemal v Leopoldove povolenú návštevu Ivan Horváth. Preto počas jarného pobytu vo väznici Pankrác (máj 1955) prosil Horváth na záver jedného vypočúvania, aby mu povolili

návštevu detí, ktoré nevidel viac ako štyri roky.¹⁰⁷ Do Leopoldova sa už ale nevrátil a prvú návštevu dostal až v Jáchymove.

Keďže všetci odsúdení boli vo väznici v Leopoldove v prísnej izolácii, zodpovedal tomu aj priebeh jednotlivých návštev. Všetky trvali len 30 až 35 minút a odsúdení sa mohli s rodinnými príslušníkmi rozprávať iba cez sklo¹⁰⁸ alebo mreže¹⁰⁹. Pri každej návšteve bol prítomný príslušník väzenského zboru, ktorý odsúdeného a jeho rodinných príslušníkov poučil, o čom sa môžu rozprávať. Zo zachovaných záznamov vyplýva, že v rozhovore mohli preberať iba rodinné veci.¹¹⁰ Napríklad v zázname o návšteve Husáka sa mimo rodinných tém objavila v súvislosti s výkonom trestu zmienka Husáka, že „pobyt vo väznici v Leopoldove je výrazne lepší, ako počas vyšetrovacej väzby v Ruzyni“.¹¹¹

Periodicita návštev a ich dĺžka sa pre odsúdených v skupine G. Husák a spol. zmenila až po nástupe do jednotlivých NPT na prelome mája a júna 1955. Podľa *Řádu pro nápravně pracovní tábory* z roku 1955 mohli odsúdení v nápravných pracovných táborech prijímať návštevy rodinných príslušníkov bez ohľadu na povahu trestu jedenkrát za tri mesiace. Dĺžka návštevy bola maximálne jednu hodi-

nu.¹¹² Realita však bola často iná a nebola spôsobená len svojvôľou vedenia jednotlivých táborov. Rozhodujúca bola často aj vzdialenosť rodinných príslušníkov od miesta výkonu trestu. Odsúdený mohol dostať povolenie na návštevu, avšak rodinní príslušníci nemali finančné prostriedky na cestu. To bol prípad Daniela Okáliho, ktorý mal štyrikrát do roka nárok na návštevu dvoch osôb. Po premiestnení do NPT Valdice ho ešte v roku 1955 navštívila manželka spolu s dcérou Evou, no v roku 1956 už všetky návštevy odmietol s odôvodnením, že manželka si nemohla dovoliť cestovať tak ďaleko. Až začiatkom roku 1957 ho navštívili synovia Ivan a Daniel.¹¹³ Najhoršie na tom boli Ladislav Holdoš a Ivan Horváth, ktorých umiestnili ďaleko na západe Čiech. Počas dvoch rokov v Jáchymove nemal Holdoš ani jednu návštevu a to z dôvodu veľkej vzdialenosti a s tým spojených vysokých finančných nákladov.¹¹⁴ Podobne bol na tom aj Ivan Horváth, ktorému začali pravidelné návštevy až po premiestnení do NPT Mírov a neskôr do NPT Leopoldov.¹¹⁵ O tom, že vzdialenosť zohrávala pri návštevách rozhodujúcu úlohu, svedčí aj prípad Gustáva Husáka. Ten mal v porovnaní s ostatnými odsúdenými spoločníkmi vo výkone trestu neporovnateľne viac návštev. Bolo to dané

102 Tamže.

103 AZVJS, Osobný väzenský spis L. Holdoša. Úradný záznam z návštevy L. Holdoša z 29. 1. 1955.

104 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Evidenčná karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

105 NA, Osobný väzenský spis L. Novomeského. Záznam o priebehu návštevy rodinných príslušníkov L. Novomeského vo väznici v Leopoldove 1. 3. 1955.

106 AZVJS, Osobný väzenský spis D. Okáliho. Evidenčná karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

107 NA, f. Komise I, šk. č. 35, a. j. 881. Záznam o výslechu ods. Ivana Horvátha zo 4. 5. 1955, s. 4.

108 „Prvá návšteva manželky a detí mi bola povolená až po 4 rokoch (9 mesiacov po rozsudku) na pol hodiny a cez sklo.“ AKPR, f. KPR, sign. PT 103/61–T3082/59 Gustáv Husák, prešetrovanie v trestnej veci. Žiadosť G. Husáka o vyriešenie jeho záležitosti z 23. 9. 1959, s. 3.

109 „Až v r. 1955 mohol ma navštíviť syn v Leopoldove len tak, že stál za mrežou.“ NA, f. 03/10, šk. č. 3, a. j. 43. List D. Okáliho A. Novotnému z februára 1963, s. 3.

110 NA, Osobný väzenský spis L. Novomeského. Záznam o priebehu návštevy rodinných príslušníkov L. Novomeského vo väznici v Leopoldove 1. 3. 1955; AZVJS, Osobný väzenský spis L. Holdoša. Úradný záznam z návštevy L. Holdoša z 29. 1. 1955.

111 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Záznam o priebehu návštevy z 8. 2. 1955.

112 BURSÍK, T.: Řád pro nápravně pracovní tábory a Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni, s. 11.

113 AZVJS, Osobný väzenský spis D. Okáliho. Evidenčná karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

114 AZVJS, Osobný väzenský spis L. Holdoša. Evidenčná karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

115 Ivan Horváth mal do roka obvyčajne tri návštevy, ktoré trvali 45 – 60 minút. Pravidelne ho navštevovala manželka Mária, ktorú sprevádzala dcéra Jana alebo syn Ivan. AZVJS, Osobný väzenský spis I. Horvátha. Evidenčná karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

faktom, že po mesačnom pobyte vo väznici Pankrác sa až do marca 1958 nachádzal v Leopoldove. Z Bratislavy, kde žili jeho rodinní príslušníci to bolo blízko, takže mali aj menšie finančné výdavky na cesty. Husáka tak mohli navštevovať nielen manželka Magdaléna so synmi Jánom a Vladimírom, ale aj otec Nikodém, brat Štefan a sestry Štefánia Brankovičová a Katarína Matrková. Po návrate z väznice Pankrác mal povolené dve návštevy, no len v trvaní 30 minút.¹¹⁶ V roku 1956 mu vedenie väznice povolilo až osem návštev, v roku 1957 sedem návštev, pričom ich trvanie sa predĺžilo na 60 minút. V roku 1958 sa s rodinnými príslušníkmi stretol iba trikrát, čo bolo spôsobené premiestnením do väznice Pankrác a samoväzbou, teda aj tu bola rozhodujúca vzdialenosť. Podobne to bolo aj v nasledujúcom roku a po premiestnení do NPT Mírov mal už realizovanú len jednu návštevu v decembri 1959. Tá bola zároveň jeho poslednou vo výkone trestu.¹¹⁷

V súvislosti s návštevami sa v krátkosti pristavíme pri problematike rodinných príslušníkov odsúdených prominentov – najmä ich manželiek. Je všeobecne známe, že po zatknutí a hlavne odsúdení bývalých vysokých komunistických funkcionárov bol vyvíjaný veľký tlak aj na ich manželky. Vedenie strany ich vyzývalo, aby verejne odsúdili činnosť svojich manželov. Ak tak neurobili, čakalo ich prepustenie zo zamestnania – návrat k pôvodnému povolaniu bol podmienený rozvodom.¹¹⁸ Žiadna manželka nakoniec tlaku nepodľahla, hoci z dostupných dokumen-

tov vyplýva, že v októbri 1954 Okáliho manželka, Elena Okáliová, ktorá v tom čase pracovala v Univerzitetnej knižnici v Bratislave, požiadala Ľudový súd v Bratislave o rozvod s Danielom Okálím.¹¹⁹ Po 15 mesiacoch však návrh na rozvod odvolala, čo súd následne zoberal na vedomie.¹²⁰

Odsúdení museli dodržiavať tzv. denný režim. Ten bol v každom tábore prispôsobený charakteru tábora, jeho veľkosti, počtu väzňov a ich pracovnému nasadeniu. Súčasťou tohto režimu bola aj osvetová činnosť. Až do polovice 50. rokov neriešil otázky výchovného pôsobenia trestu žiadny predpis. Až v júli 1956 politické byro ÚV KSČ vzalo na vedomie návrh *Smernice pro kulturně osvětovou činnost mezi vězni*. V rámci kultúrno-osvetovej činnosti sa mali organizovať prednášky zamerané na vysvetľovanie základných medzinárodných a vnútropolitických udalostí. Všetkým odsúdeným sa povoľoval odber domácej tlače a tlače z tzv. ľudovodemokratických krajín. Odsúdeným sa premietali filmy z československej produkcie, z tzv. ľudovodemokratických štátov a „pokrokové diela z kapitalistických štátov“. Táto smernica bola síce stále poplatná triednemu pohľadu na svet za mrežami, no zároveň predstavovala začiatok postupného odklonu od čisto represívneho poňatia výkonu trestu.¹²¹ Politickí väzni túto aktivitu prirodzene väčšinou odmietali. Iný prípad boli odsúdení komunistickí prominenti. Na príklade Husáka a Okáliho si priblížime, aký rozdielny prístup k tejto činnosti mohli mať bývalí komunistickí funkcionári.

Ako sme už naznačili, Husák už pri pracovnom nasadení odmietal prijímať pracovné záväzky a zlepšovacie návrhy. Tento postoj zopakoval aj pri osvetovej činnosti. Podľa nadriadených sa Husák „do převýchovné činnosti odsouzených nezapojuje. Když s nim bylo v této záležitosti hovořeno, odpověděl, že by taková činnost nebyla u něho nic platná neboť by se mu stejně nevěřilo.“¹²² Úplne opačný prípad bol Daniel Okáli. Zapájal sa aj do kultúrnej a osvetovej činnosti medzi odsúdenými a „v tomto směru vykonal zde kus dobré práce“. Pôsobil v literárnom a šachovom krúžku, pravidelne čítal dennú tlač, knihy a sledoval aj filmy pre odsúdených. Navyše vyučoval v NPT Valdice na „večernej nižšej strednej škole“ a tiež bol členom a neskôr predsedom redakčnej rady, ktorá viedla osvetovú činnosť vo väznici.¹²³ Z tohto pohľadu bol Okáli spomedzi svojich spoločníkov ojedinelý zjav.

V táboroch mala byť, podľa stanovených noriem, vydávaná denne každému väzňovi teplá strava. Podmienkou pre vydanie kaloricky hodnotnejšej a výdatnejšej stravy zostávalo splnenie pracovnej normy aspoň na 100 %. Väzňom, ktorí boli disciplinárne potrestaní, sa vydávala strava podľa normy pre nepracujúcich väzňov – bez mlieka a vajec.¹²⁴ V skutočnosti však denná stravovacia dávka ani zďaleka nepostačovala. Ako sme už spomínali, v polovici 50. rokov došlo z dôvodu nekvalitnej väzenskej stravy k niekoľkým „vzburám“. Väzni preto boli často odkázaní na potravinové balíky z domova. Náčelník tábora mohol odsúdenému

116 Podobný prípad bol Ladislav Novomeský – ten mal síce počas sedemmesačného pobytu v NPT Mírov celkovo dve návštevy, ale tie trvali iba 30 – 35 minút. NA, Osobný väzenský spis L. Novomeského. Evidenčná karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

117 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Evidenčná karta dopisů, kázeňských trestů, odměn, balíčků a návštěv.

118 Celkom podrobne je spracovaný prípad Husákovej manželky Magdy Husákovej, rodenej Lokvencovej. Pozri LINDOVSKÁ, N. a kol.: Magda Husáková-Lokvencvá. Prvá dáma slovenskej divadelnej réžie. Bratislava 2008, 454 s.

119 AZVJS, Osobný väzenský spis D. Okáliho. Žiadosť E. Okáliovej o rozvod zo 17. 10. 1954.

120 Tamže. Uznesenie Ľudového súdu v Bratislave z 24. 2. 1956.

121 Pozri JOHN, R.: Vzdělávání odsouzených ve druhé polovine 20. století. In: Historická penologie, roč. 8, 2010, č. 3, s. 4.

122 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Posudok zo 7. 4. 1960.

123 AZVJS, Osobný väzenský spis D. Okáliho. Posudok náčelníka NPT Valdice na D. Okáliho zo 27. februára 1957; Posudok náčelníka NPT Valdice na D. Okáliho zo 17. júna 1959, s. 1.

124 BURSÍK, T.: Řád pro nápravně pracovní tábory a Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni, s. 11.

Hlášení ke kázeňskému řízení.		
zákl.: 1790	Jméno: Husák Gustav	Umístění: I. odd. Praze, Hala 106, č. ul. 27.
<p>Uvedeného, na pobytové místo, se dostal 5.7.56. Jeho při nástupu se opozdil do práce. Žádám pobytové.</p>		
<p>Na každého obv., seuz., odsouz. musí být samostatné hlášení! Účastníci těchto provinění se uvedou navzájem jmény na jednotlivých hlášeních.</p>		
5.7.1956	<i>[Podpis]</i>	<i>[Podpis]</i>
podpis toho, kdo určuje ods. ke káz. řízení.		podpis toho, kdo určuje ke káz. řízení.

Výsledky předběžného zjišťování — pracovní výkon — posudek.
Návrh kázeňského trestu od toho, kdo určuje odsouzeného ke kázeň. řízení
Průběh v režim v kancel. Pracovní výkon dost. Chování pří- měrné.

36. Hlášení ke kázeňskému řízení (číslo 6), 1955 - Tisk Vězeňské č. 2 Praha

Disciplinárny prehešok Gustáva Husáka (Zdroj: AZVJS)

povolit balíček s potravinami alebo aj so šatstvom. Napríklad koncom roka 1956 náčelník NPT Valdice povolil Okáliemu, aby mu manželka pravidelne zasielala balíčky s ovocím.¹²⁵ Podobne vypomáhala manželka aj Gustávovi Husákovi.¹²⁶ Keď sa počas pobytu vo väznici Pankrác sťažoval Husák na chlad, ktorý zapríčinil jeho chronický zápal priedušiek, dostal povolenie na ďalšie teplé oblečenie.¹²⁷

VZŤAH ODSÚDENÝCH K VÝKONU TRESTU A K MIERE VINY

Odzrazom vzťahu odsúdených tzv. slovenských buržoázných nacionalistov k výkonu trestu bola úroveň disciplinovanosti. Pri jej stanovení sme žiaľ odkázali na jediný prameň, a tým sú posudky veliteľov väzníc. Ani zďaleka však nemusia odrážať realitu, no napriek tomu sa z nich pokúsime interpretovať skutočný vzťah odsúdených

k výkonu svojho trestu – ako po rokoch väzby vnímali svoje previnenie.

Za porušenie denného poriadku alebo za prejav nedisciplinovanosti mohol byť väzeň potrestaný a) ústnym napomenutím, b) ústnym napomenutím s výstrahou, c) odňatím poskytovaných výhod až do 3 mesiacov, d) izoláciou (s každodenným nástupom do práce) až do 20 dní, e) korekciou až do 10 dní.¹²⁸ Ako prvý bol disciplinárne potrestaný Ivan Horváth, ktorý sa v dňoch 4. – 9. júla 1955 pripojil k hromadnému štrajku a k hladovke väzňov. Za takéto konanie si vyslúžil vo väzenskom spise v kolónke „Nebezpečnosť“ poznámku „Zákaz podminky a milosti“. Toto previnenie sa s ním vlieklo až do konca výkonu trestu a našlo výrazný odraz v posudkoch jeho nadriadených. Napriek tomu, že ho z pracovného a aj z disciplinárneho hľadiska hodnotili dobre, Horváth bol pre nich „slovenský buržoázný

nacionalista“, ktorý „soustřeďuje kolem sebe vesměs odsouzené slovenské národnosti, na které ideologicky působí“. Objavilo sa tu tendenčné a zavádzajúce tvrdenie, že sa k svojej „trestnej činnosti“ staval záporne.¹²⁹ Podľa svedectiev spoluväzňom bol v skutočnosti bezkonfliktný, v kolektíve väzňov obľúbený a údajne stále ostal komunistom. Negatívny posudok mal zabrániť akejkolvek možnosti udelenia milosti, resp. podmieneného prepustenia. Objektívnejšie posudky k osobe Horvátha pochádzajú až z roku 1959. V júli 1959 vznikli hneď dva posudky, ktoré svedčia o pretrvávajúcej zaujatosti voči jeho osobe – jeden z nich konštatuje, že Horváth je naďalej „nepriateľsky zameraný voči ľudovodemokratickému zriadeniu a v tomto smere sa i prejavuje medzi odsúdenými, [...] neprejavuje nijakú zvláštnu snahu po náprave a škodlivo pôsobí na výchovu ostatných

125 AZVJS, Osobný väzenský spis D. Okáliho. Žiadosť E. Okálievej z 18. 10. 1956.

126 Pozri LINDOVSKÁ, N. a kol.: Magda Husáková-Lokvencvá, s. 50.

127 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Povolenie z 15. 9. 1958.

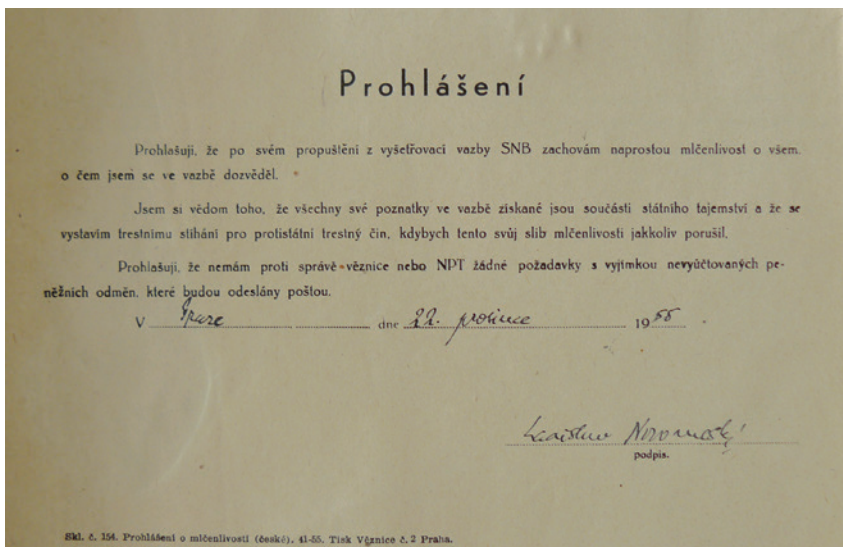
128 BURSÍK, T.: Řád pro nápravně pracovní tábory a Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni, s. 11.

129 AZVJS, Osobný väzenský spis I. Horvátha. Posudok z 28. 9. 1956.

odsúdených“.¹³⁰ Ani v jednom z posudkov udelenie milosti nadriadení neodporúčajú. Až na sklonku roka 1959 sa objavil priaznivejší posudok na Ivana Horvátha a to presne v čase, keď sa v politickom vedení začalo uvažovať o jeho prepustení. Posudok z decembra 1959 už konštatuje, že Horváth svoju „trestnú činnosť“ priznáva a „škodu, ktorá vznikla jeho trestnou činnosťou chce odčiniť svedomitou prácou a slušným chovaním v dobe výkonu trestu“. Toto konštatovanie sa pravdepodobne najviac približuje k reálnemu postojovi Ivana Horvátha. Navonok vinu uznával, no v skutočnosti bol o svojej nevine presvedčený. Napriek pozitívnejšiemu hodnoteniu sa podľa náčelníka NPT v Leopoldove naďalej Horváth „prejavuje medzi odsúdenými ako separatista, ktorý nemá kladný pomer k ľudovodemokratickému zriadeniu“.¹³¹ Politická vôľa však bola silnejšia a napriek nepriaznivým posudkom opustil väzbu začiatkom januára 1960.

Úplne opačný prípad ako Ivan Horváth bol Okáli, ktorého vedenie NPT Valdice vždy hodnotilo pozitívne a každoročne odporúčalo jeho prepustenie formou milosti. Daniel Okáli nemal počas výkonu trestu ani jeden disciplinárny priestupok.¹³² Jeho správanie vo výkone trestu nadriadení vždy hodnotili ako dobré, pričom ako jediný zo skupiny G. Husák a spol. viackrát dostal odmenu za dobré správanie a pracovnú morálku. Už v júli 1956 náčelník NPT Valdice navrhoval pre Okáliho zníženie trestu for-

Každý odsúdený, ktorý opúšťa brány komunistckej väznice, musel podpísať vyhlásenie o mlčanlivosti (Zdroj: AZVJS)

mou milosti.¹³³ Toto sa opakovalo v každom ďalšom posudku. Je zaujímavé, že ani v jednom posudku nebola zmienka o jeho vzťahu k vlastnému „trestnému činu“. Môžeme predpokladať, že Okáliho postoj k vine a zodpovednosti zostal rovnaký ako v apríli 1954 po vynesení rozsudku – svoju vinu navonok uznával, no vo vnútri cítil opak. Takúto angažovanosť Okáliho v pracovnom procese a aj v kultúrno-osvetovej práci môžeme chápať ako taktiku – čo najskôr sa dostať z väzenia. Žiaľ nepomohlo mu to. S vynikajúcimi posudkami sa na slobodu paradoxne dostal až štyri mesiace po Ivanovi Horváthovi.

Až dvakrát disciplinárne trestaný bol Ladislav Holdoš. Dňa 26. júna 1955

ho pristihli pri nepovolenej vychádzke, za čo mu uložili disciplinárny trest – na jeden mesiac mal zastavené akékoľvek výhody.¹³⁴ O niekoľko mesiacov neskôr pri kontrole táborových služieb 26. apríla 1956 ho našli, ako spí pri výkone služby na izbe. Za toto dostal trest zastavenia výhod po dobu dvoch mesiacov.¹³⁵ Napriek tomu ho hodnotili pozitívne – aj po stránke pracovnej, aj po stránke osvetovej.¹³⁶ Rovnako pozitívne hodnotili tiež jeho pomer k výkonu trestu a postoj k tzv. ľudovodemokratickému zriadeniu, proti ktorému „nikterak nevystupuje, a na toto má veľmi dobré názory. [...] Mezi ostatními odsouzenými je označován jako komunista.“¹³⁷ Podľa nadriade-

130 Tamže. Posudok z 18. 9. 1959.

131 Tamže. Posudok z 3. 12. 1959.

132 Jediný náznak „nedisciplinovanosti“ Daniela Okáliho sa objavil v roku 1955. Vtedy mu vo väzení zhabali údajne „motáky“. V skutočnosti išlo o jeho poznámky a výpisky z kníh, ktoré v tomto období čítal. U kompetentných vzbudili podozrenie z dôvodu, že časť z nich bola písaná v taliančine, nemčine a ruštine. Najzáhadnejší bol pre pracovníkov II. zvláštneho odboru MV „moták“ zo 14. 3. 1955, ktorý bol napísaný „jakoby ženou, ktorá si naříka na to, že nemá být“. Aj vzhľadom k dátumu napísania a autora „buržoázneho nacionalistu“ musela táto časť u pracovníkov ministerstva vnútra vzbudzovať veľmi zaujímavé asociácie. Nakoniec ich však vyhodnotili ako „nezávadné“. AZVJS, Osobný väzenský spis D. Okáliho. Správa o motákoch D. Okáliho z 25. 8. 1955.

133 Tamže. Posudok náčelníka NPT Valdice na D. Okáliho z 13. 7. 1956.

134 Tamže. Hlášení ke kázeňskému řízení z 26. 6. 1955.

135 Tamže. Hlášení ke kázeňskému řízení z 26. 4. 1956.

136 Ladislav Holdoš sa pravidelne zúčastňoval na pracovných brigádach v tábore. Čítal aj dennú tlač „při čemž si dělá správné závěry“. AZVJS, Osobný väzenský spis L. Holdoša. Posudok z 2. 2. 1956.

137 Tamže. Posudok z 13. 4. 1956.

ných trest plnil prevýchovný účel.¹³⁸ Za pozitívnym hodnotením Holdoša možno stáť aj fakt, že vo väzení až do apríla 1956 spolupracoval s orgánmi ŠtB a až potom podal politickému byru ÚV KSČ žiadosť o prerušenie záväzku spolupráce.¹³⁹ Možno aj preto ho už v auguste 1957 z výkonu trestu prepustili.

Špecifickým prípadom bol Ladislav Novomeský, ktorý vo väzbe po odsúdení strávil „len“ 20 mesiacov. Počas tejto doby nebol disciplinárne trestaný. V apríli 1955 vedenie väznice Leopoldov naopak konštatovalo, že Novomeský je „poslušný při udělování rozkazů a chová se až udivěně klidně a nevšimavě“.¹⁴⁰ Už v druhej polovici roku 1955 sa začali objavovať úvahy o jeho podmienenom prepustení. Novomeský si bol vedomý blížiaceho sa uplynutia polovice trestu. Napriek tomu, že zaiste niesol v sebe pocit nespravodlivého odsúdenia, podobne, ako na súdnom procese,

si sypal na hlavu popol sebakritiky. Podľa posudku z 22. júla 1955 „ke své trestné činnosti se staví sebekriticky celkem správně, uznává, že ve své funkci měl více na mysli zájmy slovenského národa a nepochopil zájmy celého státu a opomíjel se šíře zajímatí o mezinárodní otázky a situaci, což bylo vodítkem k jeho trestné činnosti. Uložený trest považuje za spravedlivý a tomuto se bez stížností podrobuje. [...] Nevyhledává žádných sporů, ani nezavdává příčin k nepřijemnostem, chová se ukázněně, přemýšlí o svojí trestné činnosti a projevuje, byť i skrovně, celkem dobré názory. [...] Stýká se poměrně málo se spoluvězni, kteří o něm vědí, že byl organizován v KSČ a není u nich v oblibě, sám však tuto skutečnost před nimi neskrývá, naopak se k členství ke straně hlásí a vězňům nepřátelsky zaměřeným se vyhýbá.“¹⁴¹ Len ťažko určiť, nakoľko tento posudok odráža skutočné úsilie Novomeského a nakoľko plní iné zada-

nie – podporiť politické snahy o jeho podmienené prepustenie.

Na záver sme si nechali Gustáva Husáka, ktorý bol aj z tohto hľadiska odlišným prípadom. Bol disciplinárne trestaný len jedenkrát, keď sa 5. januára 1956 ráno oneskoril na nástup na pracovisko. Za tento disciplinárny priestupok mal na jeden mesiac zastavené vreckové.¹⁴² Husáka hodnotili nadriadení vcelku pozitívne. Horšie to už bolo so stránkou politickou, teda s jeho postojom k vlastnej „trestnej činnosti“. Husák sa zachoval rovnako ako jeho odsúdení spoločníci – zotrval na svojich postojoch zo súdneho konania z apríla 1954 a všetky obvinenia považoval za vykonštruované a odsúdenie za nespravodlivé.¹⁴³ Na rozdiel od svojich spoločníkov hovoril to, čo skutočne cítil. Pri takomto stanovisku zotrval až do roku 1960 a ešte mesiac pred prepustením si „svoji vinu na trestném činu nepřiznává a při pohovoru prohlásil, že i když se dopustil

Vstupná brána do NPT Příbram, kde začiatkom júla 1955 došlo k hromadnému štrajku a k hladovke väzňov (Zdroj: www.wikipedia.org)

138 Tamže. Posudok z 22. 2. 1957.

139 Tamže. Vyrozumenie Správy nápravných zariadení pre L. Holdoša zo 7. 5. 1956.

140 NA, Osobný väzenský spis L. Novomeského. Informácia o L. Novomeskom zo 6. 4. 1955.

141 Tamže. Posudok na väžňa L. Novomeského z 22. 7. 1955.

142 AZVJS, Osobný väzenský spis G. Husáka. Hlásenie ke kázeňskému řízení z 5. 1. 1956.

143 Tamže. Posudok z 5. 5. 1956.

omyľu ve své práci, nemohlo být toto trestné a že byl potrestán jen proto, že se v tehdejší době zavírali funkcionáři strany“.¹⁴⁴ Napriek tomu jeho nadriadení už v roku 1956 konštatovali, že udelený trest v prípade Husáka „čiasťočne splnil účel jeho prevýchovy a je snaha v jeho náprave“.¹⁴⁵ Po celý výkon trestu však nadriadení nevedeli konštatovať, aký bol jeho skutočný postoj k štátnemu zriadeniu. V tomto prípade išlo o zjavné zatváranie očí. Nadriadení nechceli vidieť to, čo Husákovi spoluväzni zistili veľmi rýchlo – vieru Husáka ku komunistickej strane a v ideály marxizmu-leninizmu nezlomilo ani brutálne vyšetrovanie, odsúdenie na doživotie a ani dlhoročný výkon trestu. Gustáv Husák zostal aj naďalej presvedčeným komunistom.

Pokúsili sme sa načrtnúť osudy odsúdených príslušníkov skupiny G. Husák a spol. vo výkone trestu v rokoch 1954 – 1960. Osoby odsúdené za vykonštruované trestné činy – z tohto hľadiska teda nevinné – no zároveň aj osoby spoluzodpovedné a teda aj spoluvinné za nastolenie totalitného

komunistického režimu na Slovensku skončili ako obeť vlastnej revolúcie. Ako bývalí komunistickí prominenti skončili v izolácii vo väznici v Leopoldove, sprvoti chránení pred pomstou politických väzňov, no neskôr medzi nich premysleným spôsobom rozdelení. Bývalých vysokých komunistických funkcionárov a zároveň aj intelektuálov zaradili často do namáhavej fyzickej práce, kde mali odčiniť svoje „trestné činy“ a ktorá ich zároveň mala „prevychovať“. Takýmto spôsobom mali ako „nepriatelia robotníckej triedy“ prispieť k budovaniu socializmu v Československu. Skončili na rovnakej úrovni ako ostatní väzni – len s minimom bezvýznamných výhod. Ak by sme nebrali do úvahy rozdielnu dĺžku trestov, neboli významné rozdiely ani medzi samotnými členmi skupiny. Len Husák sa odlišoval tým, že bol stále predmetom záujmu bezpečnostných orgánov a preto skončil na dlhé mesiace v izolácii. Ak by sme chceli hľadať rozdiely, tak ich nájdeme predovšetkým v tom, ako jednotliví členovia skupiny vnímali svoje „previnenie“ a ako sa stavali k prevýchove. Všetci zostali

viac-menej komunisti, no zatiaľ čo Husák svoju vinu a odsúdenie tvrdohlavou vnímal ako nespravodlivé a dával to pri každej príležitosti najavo, tak ostatní členovia skupiny (po roku 1956 už s výnimkou Okáliho) si poslušne na svoje hlavy sypali popol sebakritiky. A to aj napriek tomu, že v hĺbke svojho vnútra cítili rovnakú nespravodlivosť ako Husák. To nás automaticky vedie ku konštatovaniu, že všetci členovia skupiny tzv. slovenských buržoázných nacionalistov zotrúvali na svojich postojoch zo súdneho procesu v apríli 1954. Niektorým sebakritika pomohla k skoršiemu prerušeniu trestu, iní sa vrátili až spolu s „tvrdohlavcom“ Husákom. Až čas ukázal, že zatiaľ čo Okáli, Holdoš a čiastočne aj Novomeský¹⁴⁶ (Ivan Horváth zomrel krátko po návrate na slobodu) zostali v pozícii „obyčajných“ nespravodlivo odsúdených komunistických funkcionárov, tak Gustáv Husák svojím odbojným a nezlomným postojom vo väzení získal taký morálny kredit, ktorý ho v kritickom období rokov 1968 – 1969 dokázal katapultovať do najvyšších štátnických a straníckych funkcií v Československu.

Branislav Kinčok • Stay in Prison: the Case of So-called Slovak Bourgeois Nationalists – Gustáv Husák and his Companions (1954–1960)

This contribution is dedicated to prison destinies of members of the group of so-called Slovak Bourgeois Nationalists: Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Ladislav Holdoš, Daniel Okáli and Ivan Horváth, sentenced in a political show trial in 1954. The author makes comparison of the prison stay of the individual members of the group: were there any differences, and if yes, what was the reason of those differences, how were those sentenced Communist prominent leaders perceived by the prison staff, what was their attitude towards them and were there any differences in their attitude? The author deals also with relations of those prisoners to other prisoners, their work tasks, contacts with families and their every-day life in the prison, too.

Mgr. Branislav Kinčok (1979)

Absolvent histórie na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Pracuje v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje politickým procesom v komunistickom Československu po roku 1948, činnosti štátnej bezpečnosti, ako aj problematike vojnových a povojnových vzťahov Červenej armády so slovenským obyvateľstvom. Je spoluautorom monografie *Slovenskí generáli 1939 – 1945, Monografia obce Starý Tekov* (2014) a autorom viacerých vedeckých štúdií a odborných článkov.

144 Tamže. Posudok zo 7. 4. 1960.

145 Tamže. Posudok z 5. 5. 1956.

146 V prípade Ladislava Novomeského to platilo len čiastočne, pretože nakoniec stál na čele Matice slovenskej a v roku 1968 sa o ňom uvažovalo ako o možnom kandidátovi na prezidenta ČSSR. Stále však zostal v tieni Gustáva Husáka.

NÁSILNÁ KOLEKTIVIZÁCIA A PODTATRANSKÝ REGIÓN (1948 – 1960)

FRANTIŠEK NEUPAUER

Problematika pozemkových reforiem, kolektivizácie a vzniku Jednotných roľníckych družstiev (ďalej JRD) v druhej polovici štyridsiatych a v päťdesiatych rokoch 20. storočia sa dotkla najširšej vrstvy obyvateľstva Československa, nakoľko roľníci tvorili jeho majoritnú časť. Výnimkou neboli ani podtatranský región. Názvom „podtatranský región“ v tejto štúdii označujeme územie, ktoré tvorí súčasť severozápadnej časti súčasného Prešovského kraja (okresy Poprad, Kežmarok a čiastočne Stará Ľubovňa).¹

Predstavitelia bezpečnostných zložiek, národných výborov, prokurátorov, súdov, no rovnako i novinári či učitelia boli i v tomto regióne nositeľmi politiky komunistického režimu, ktorá chcela vnieť do života ľudí spätých s prácou v poľnohospodárstve aj komunistickú ideológiu. Uvádžeme konkrétne aspekty násilnej kolektivizácie prostredníctvom výskumu archíválií v regióne² a to hlavne v oblasti školstva, médií a súdov. V úvodnej časti sa venujeme i problematike „ideológie“, resp. „kultúrnej revolúcie“ v poľnohospodárstve, ktorej aspekty a dopady sú laickej verejnosti neznáme a historikmi málo prebádané.

Skoro každá monografia miest a obcí v sledovanom regióne obsahuje aj časť venovanú kolektivizácii. Avšak často sa v nich zdôrazňujú ekonomické ukazovatele, či „nesprávne pochopenie dobrej myšlienky kolektivizácie“ pred skutočnou podobou násilnej kolektivizácie dotýkajúcej sa životných osudov roľníkov a ich rodín. Cennú výnimku

Dobová propaganda v časopise Sršeň, 1. september 1949 (Zdroj: archív A. Michalcovej)

tvoria monografie, ktorých autorom sa podarilo zachytiť svedectvá pamätníkov.³ Navyše, po nástupe komunistic-

kého režimu a ťažkých 50. rokov sa často predkladá pozitívny obraz existencie Jednotných roľníckych družstiev

- 1 V sledovanom období dané územie tvorili okresy Poprad a Kežmarok, ktoré boli súčasťou vtedajšieho Košického kraja; ďalej Spišská Stará Ves (v súčasnosti je súčasťou okresu Kežmarok) a Stará Ľubovňa, ktoré boli súčasťou vtedajšieho Prešovského kraja. Sú to oblasti horného a stredného Spiša.
- 2 Archíválie tohto druhu sa stali objektmi nášho záujmu z dôvodu nízkej miery prebádania príslušných fondov (na rozdiel od fondov okresných národných výborov), hoci priamo hovoria aj o realizácii a realite násilnej kolektivizácie.
- 3 Hĺbková analýza, ktorej súčasťou by bolo vyhľadávanie svedectiev pamätníkov v konfrontácii s textom v monografiách, bude možnou cestou podrobnejšieho výskumu na úrovni regiónu.

Kulak – dedinský boháč – v dobovej tlači (Zdroj: archív A. Michalovej)

(ďalej JRD) na úrovni menších obcí cez pracovné a sociálne zabezpečenie tamojšieho obyvateľstva. Predkladané úspechy z konca 80. rokov akoby mali zatieniť či ospravedlniť násilnú kolektivizáciu, ktorá viedla k strate pôdy, zdravia, osobnej slobody, možnosti ďalšieho vzdelávania pre jednotlivcov a ich rodiny, strate dobrej povesti, ba niekedy aj životov.⁴ Málo si uvedomujeme a mapujeme sekundárne dôsledky komunistického režimu, ktorého výsledkom bol hlboký zásah do osobných životov jednotlivcov. Napríklad, mladému Jaroslavovi Simanovi bolo znemožnené štúdium medicíny len preto, že bol synom kulaka. Na rozdiel od iných mal to šťastie, že sa mu neskôr podarilo medicínu vyštudovať a stal sa špičkovým lekárom. Skvalitnil a zachránil životy stoviek pacientov.⁵ Ďalší to šťastie nemali. Potenciál obyvateľov krajiny bol utlmený, zničený bez toho, aby sa odkryl, rozvinul.

Podrobnejšie sa problematike kolektivizácie v podtatranských okresoch Poprad a Kežmarok vo svojej diplomovej práci a v následných štúdiách venoval historik Peter Švorc.⁶ Detailne sa dotkol mnohých aspektov kolektivizácie, no aj v dôsledku publikovania pred rokom 1989 je nemožné očakávať podrobné rozpracovanie otázky násilnej kolektivizácie v regióne. Peter Švorc sa danej téme venuje aj po roku 1989, napríklad aj ako školiteľ viacerých diplomových prác.⁷ V širšom regionálnom rozmere (na úrovni vtedajšieho východoslovenského kraja) sa téme venovala Lucia Šuleková v štúdiu *Odpor roľníkov proti kolektivizácii na*

- 4 Od roku 1989 sa podarilo zhromaždiť veľa cenných informácií zo svedectiev obetí pozemkovej reformy, neskôr kolektivizácie a najmä politických väzňov spätých s akciou ŠtB „Akcia KULAK“. Pozri: HLAVOVÁ, V.: Kulak – triedny nepriateľ. Bratislava 2010, s. 158. Spomienky priamych aktérov alebo ich rodinných príslušníkov sa nachádzajú aj v štyroch dieloch publikácie *Triedni nepriatelia*, ktoré vyšli pod editorstvom Rudolfa Dobiáša. Pozri DOBIÁŠ, R.: *Triedni nepriatelia (I – IV)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška. Svedectvá roľníkov a ich príbuzných zachytili aj pracovníci referátu Oral history Ústavu pamäti národa.
- 5 Porovnaj HATALA, R.: Za profesorom MUDr. Jaroslavom Simanom, PhD. In: *Cardiology*, 2008. s. 150 – 151.
- 6 Autor publikoval viacero štúdií, v ktorých sa venuje danej téme. Závety jeho bádateľskej činnosti vyústili v dizertačnej práci. Pozri ŠVORC, P.: *Kolektivizácia a budovanie socialistického poľnohospodárstva na Spiši v rokoch 1949 – 1970 (so zreteľom na osobitosti horských a podhorských oblastí)*. [kand. diz. práca] Filozofická fakulta UK, Bratislava 1989, 265 s.
- 7 Pozri diplomové práce z dejín a didaktiky dejepisu na Katedre slovenských dejín a archívnictva Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove v rokoch 1999 – 2003. Dostupné na <http://www.ff.unipo.sk/ksdaa/diplomovky/DIPLOMOVKY%20-%201999-2003.rtf>. [citované 12. marca 2014].

východnom Slovensku⁸. Autorka nereflektuje problematiku kolektivizácie v podtatranskom regióne, no predkladá zovšeobecnenia platné pre celé územie regiónu. Štúdiá tej istej autorky *Kríza kolektivizačného procesu v prešovskom kraji (1952 – 1953)*⁹ sa už podrobnejšie venuje problematike násilnej kolektivizácie na území vtedajšieho Prešovského kraja, do ktorého patril okres Spišská Stará Ves (v súčasnosti súčasť okresu Kežmarok) a Stará Ľubovňa. Výsledky výskumu z podtatranského regiónu v rámci celoštátnych a celoslovenských prác prezentoval Samuel Cambel.¹⁰ Zo starších štúdií môžeme spomenúť štúdie Vasiľa Skripa.¹¹

Na celoštátnej úrovni sa kolektivizácii venovali viacerí historici, rovnako pred rokom 1989, ako aj po ňom. Poslednou publikáciou zaoberajúcou sa kolektivizáciou na Slovensku je publikácia Vladimíra Varinského *Kapitoly z dejín kolektivizácie*.¹²

Téma kolektivizácie zasiahla aj širší stredoeurópsky priestor. Nesporne zaujímavá je posledná medzinárodná monografia z roku 2014 (Stredoeurópska univerzita, Budapešť), v ktorej nechýbajú komparatívne štúdiá a časová os nástupu a procesu kolektivizácie vo

viacerých krajinách.¹³ Československý pohľad v tomto súbornom diele zastupuje príspevok historika Jana Rychlíka. Stredoeurópska univerzita v Budapešti sa tak zaradila napríklad k Českej poľnohospodárskej univerzite v Prahe, ktorá sa touto témou zaoberala v roku 2008 avšak v užšom časovom i regionálnom meradle.¹⁴ Ďalšie možnosti pri výskume danej problematiky poskytuje štúdium zákonov, dokumentov, archívov, svedectiev.¹⁵

IDEOLOGIA A ZÁKONY

Model štátom presadzovanej kolektivizácie po roku 1948 nevznikol v Československu. Pôvodne vznikol v ZSSR podmienený rovnako ekonomicko-hospodárskymi cieľmi ako aj úsilím podporiť ideologickú premenu spoločnosti. V spisoch V. I. Lenina čítame o zväzku robotníkov a roľníkov (rus. „sojuz rabočich i kresťjan“), no v skutočnosti (aj lingvisticky a terminologicky) roľníkov („kresťjan“) postupne nahrádzali „robotníci v poľnohospodárstve“. Kým úloha a postavenie robotníkov mali ostať nemenné, roľníkov nemali nahradiť „noví roľníci“, ale „noví robotníci“ – robotníci v poľnohospodárstve. V duchu V. I. Lenina pokračovala

i poľnohospodárska politika J. V. Stalina. Dokonca, hoci vo všeobecnosti je kolektivizácia ako taká označovaná za fenomén importovaný zo ZSSR, v súčasnosti ju viacerí historici priamo spájajú s osobou Stalina: „*Stalin sám sa vo veľkej miere podieľal na tvorbe plánov kolektivizácie [...] a po Stalinovej smrti prešiel model kolektivizácie významnými zmenami. [...] Už nebol indoktrinovaný: [bez Stalina] neexistoval jasný model v reálnom svete ako kolektivizáciu dosiahnuť.*“¹⁶ O začiatku kolektivizácie v ČSSR späté s doktrínou a osobou Stalina píše aj historik Jan Rychlík: „*Kolektivizácia bola prvýkrát prediskutovaná na uzavretom stretnutí Ústredného výboru Komunistickej strany 14. októbra 1948. Krátko predtým však bol Gottwald na návšteve u Stalina na Kryme a je možné, že zmena jeho názoru ku kolektivizácii je výsledkom tejto návštevy.*“¹⁷

V ideologickej rovine sa premena spoločnosti uskutočňovala transformáciou kresťanského (idealistického) svetozhľadom na materialistický – pomocou podmanenia si cirkvi a následnej snahy o transformáciu viery v ideológiu. Ruský filozof Vladimír Sergejevič Solovjov poukazuje na to, ako sa tento

- 8 ŠULEKOVÁ, L.: Odpor roľníkov proti kolektivizácii na východnom Slovensku. In: RAKOVSKÝ, J. – SVOBODA, L. (zost.): Kolektivizace v Československu. Praha 2013.
- 9 V štúdiu sa podrobne venuje situácii v danom regióne na základe spracovania archívnych fondov v regióne. Zároveň vychádza aj z archívnych dokumentov Ústavu pamäti národa. Je potrebné dodať, že územie Prešovského kraja v 50. rokoch nie je totožné so súčasným Prešovským samosprávnym krajom. Pozri ŠULEKOVÁ, L.: Kríza kolektivizačného procesu v prešovskom kraji (1952 – 1953). In: Historické štúdie 48. Bratislava 2014, s. 271 – 285.
- 10 Pozri CAMEL, S.: Roľnícka politika KSČ v období výstavby socializmu na Slovensku. Bratislava 1979, 290 s. a tiež CAMEL, S.: Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektivizácie. Prešov 2005, 292 s.
- 11 Pozri napríklad SKRIP, V.: O socialistickej prestavbe východoslovenskej dediny v rokoch 1949 – 1953. Bratislava 1967, 72 s.
- 12 Pozri VARINSKÝ, V.: Kapitoly z dejín kolektivizácie. Banská Bystrica 2014, 140 s.
- 13 Pozri IORDACHI, C. – BAUREGAMPER, A.: The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements. [Kolektivizácia poľnohospodárstva v komunistickej východnej Európe]. Budapest 2014. 502 s.
- 14 Pozri BLAŽEK, P. – KUBÁLEK, M. (zost.): Kolektivizace venkova v Československu 1948 – 1960 a stredoeurópske souvislosti. Praha 2008. 359 s. Pozri tiež recenziu zborníka FIAMOVÁ, M.: Kolektivizace venkova v Československu. In: Paměť národa, roč. 5, 2009, č. 4, 81 – 83.
- 15 Štúdium zákonov od roku 1945 do roku 1955 je potrebné, bez ich znalosti by nebolo možné ozrejmiť a pochopiť reálnu situáciu v poľnohospodárstve počas sledovaného obdobia. Údaje o regionálnom dianí sa nachádzajú aj v okresných archívoch, ďalej archívoch okresných a najmä krajských súdov. Značná časť týchto dokladov sa nachádza v archívoch v Prahe a v Budapešti, teda prístup je z hľadiska dislokácie sťažený, no aspoň z časti existuje literatúra, ktorá do značnej miery cituje pôvodné pramene na základe štúdiá materiálov priamo v Prahe.
- 16 SWAIN, N: Eastern European Collectivization Campaigns Compared, 1945–1962. In: IORDACHI, C. – BAUREGAMPER, A. (zost.): The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements. Budapest 2014. 502 s.
- 17 RYCHLÍK, J: Collectivization in Czechoslovakia in Comparative Perspective, 1949–1960 In: IORDACHI, C. – BAUREGAMPER, A. (zost.): The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements. Budapest 2014. s. 18

Roľníci museli štátu odovzdať viac úrody ako dopestovali. Dialo sa to za asistencie stranických a bezpečnostných orgánov (Zdroj: TA SR)

jav dotýkal oblasti poľnohospodárstva. Hovorí o nezávislosti robotníkov od transcendentna. Na rozdiel od roľníkov, ktorých sa priamo dotýka zmena počasia, obmena ročných období, robotník je „stroj“ nezávislý od týchto činiteľov.¹⁸ Robotník nepotreboval veriť, ani filozofovať, premýšľať. A tak sa z neho stával ľahko ovládateľný nástroj svojvôle moci, v našich podmienkach totalitnej ideológie. Zjednodušené nám to približuje ľudová múdrosť, ktorá robotníkovi neprikladá atribúty „zdravého rozumu“ či „filozofovania“. Tieto atribúty sú prisudzované sedliakovi v slovách: „človek so zdravým sedliackym (!) rozumom“. Koncom 50. rokov sa bežne stretávame aj s ďalším ter-

mínom, ktorý do poľnohospodárstva nepatrí: „industrializácia (s priemyselňovanie) poľnohospodárstva“. Z roľníkov – sedliakov sa teda mali stať robotníci, robotníci závislí od štátu, a teda ním ovládaní.¹⁹

Ideologická doktrína sa prejavovala v praxi v podobe propagandy zameranej proti roľníkom. Za slovami o „rovnosti“, „bratstve“, „spoločnom vlastníctve“ bolo úsilie o nespravodlivé nadobudnutie cudzieho majetku, ktorému predchádzala jedna z typických negatívnych ľudských vlastností – závisť (oni majú, ja nemám /závidím/, zoberieme im, budeme mať všetci niečo z ich majetku). Programovo sa pracovalo s negatívnymi ľudskými

vlastnosťami, no rovnako aj s emotívnou zložkou prostredníctvom zstrašovania, vyvolávania strachu voči tým, ktorí sa stali „objektom záujmu“ režimu – v našom prípade držiteľmi poľnohospodárskej pôdy.

Myslíme si, že vo vzťahu k roľníkom sa spomínaný „zápas o človeka“ niesol prinajmenšom v troch líniiach – ekonomicko-majetkovej, duchovo-duševnej a mocenskej. V konečnom dôsledku každá z nich natrvalo zmenila život na dedinách, no predovšetkým všetky poznačili vnútorný život roľníkov a ich rodín. Hovoríme o týchto líniiach:

- Ekonomická línia – štát sa usiloval nadobudnúť a získať súkromné vlastníctvo (dobrovoľne alebo násilnou cestou).
- Duševná línia – štát sa usiloval o socializáciu dediny prostredníctvom narúšania duchovnej intimity a identity jej obyvateľstva v snahe pretransformovať vieru v ideológiu v duchu slov: „V každom človeku je priestor pre vieru, je potrebné, aby náboženskú vieru nahradila naša ideológia.“
- Mocenská línia – štát mocensky plnil vytúžené ciele (získal pôdu) a obyvatelia sa museli prispôbiť novým podmienkam. Uskutočňovala sa tromi spôsobmi:
  - a) prostredníctvom perzekúcií, väzenia, núteného odchodu z obce, ale občan si uchoval vlastnú identitu;
  - b) prispôbením sa nanúteným podmienkam, ktoré často sprevádzala strata zmyslu života, vízií; v niektorých prípadoch to viedlo k alkoholizmu i k samovraždám;
  - c) zmenou postojov, svetonázoru, pragmatickým prispôbením sa novým podmienkam.

Štát však nebol a nie je neutrálna veličina, ale stoja za ním konkrétni ľudia, ktorí slúžili danej ideológii.

18 Bližšie KOMOROVSKÝ, J.: Vladimír Sergejevič Solovjov a ruská náboženská filozofia. Bratislava 2006.

19 Preklad slovenského slova „roľník“ do ruštiny znie „kresťjanin“. A teda aj na filologickej báze vidieť prepojenie medzi náboženstvom (kresťanstvom) a človekom, ktorý obrába pôdu. Už v roku 1950 sa pojmovou a prekladovou terminológiou zaoberal Karel Hausenblas. Porovnaj: HAUSENBLAS, K.: K jednomu špatnému prekladu z ruštiny. In: Nové slovo, 1950. Dostupné na <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=4172> [citované 12. marca 2014].

Niektor, kto vydal nariadenie, ten, ktorý udal, očiernil, označil celé rodiny slovom „kuláci“, znemožnil pobyt v obci a podobne. Mala by z takéhoto konania vyplynúť trestno-právna zodpovednosť? V Českej republike tomu tak bolo, aj je.²⁰ Na Slovensku nie.

Násilné zmeny v obci spojené s násilím a nespravodlivosťou označil komunistický režim slovami „socializácia dediny“. Termínom, pod ktorým prezentoval násilnú kolektivizáciu v pozitívnom svetle a to aj v audiovizuálnej podobe. Typickým príkladom propagandy 50. rokov a následnej reflexie konca 60. rokov je napríklad filmová tvorba režiséra Karola Kachyňa, ktorý v roku 1952 spoločne s Vojtěchom Jasným natočil propagandistický film *Neobyčejná léta*. Vo filme sa snažia vzbudiť dojem, že roľníci s radosťou vstupujú do JRD. V roku 1967 už Kachyňa natočil nový dokument, v ktorom odkrýva tvár násilnej kolektivizácie a popisuje ho ako zločin. „Vyjadruje hlboký smútok a to nie len nad stratou majetku, ale aj tradícií, spôsobu života a identity roľníka/sedliaka.“²¹ Oproti prvému dokumentu (z roku 1952), v ktorom nenájdeme príslušníkov polície, milície, či agitátorov, vo filme z roku 1967 sa už nachádzajú zábery na autobus plný milicionárov, či na „ozbrojenú päť robotníckej triedy“. Toľko filmová reflexia.

Ak by sme chceli hľadať ideové základy komunistickej politiky vedenej proti roľníkom, našli by sme ich už v zásadách a princípoch vyjadrených v *Manifeste komunistickej strany*²² z roku 1848. Zjednotená politika komunistických strán sa vyznačovala týmito spoločnými charakteristickými črtami:

- vyvlastnenie pozemkového vlastníctva;
- vysoká progresívna daň;
- zrušenie dedičského práva;
- konfiškácia majetku všetkých emigrantov a rebelov;

„Dobrovoľné“ slávnostné podpisovanie vstupu do JRD

(Zdroj: TA SR)

- sústredenie úveru v rukách štátu prostredníctvom národnej banky so štátnym kapitálom a výhradným monopolom;
- sústredenie všetkej dopravy v rukách štátu;
- zvýšenie počtu národných tovární, výrobných nástrojov, znárodňovanie a skvalitňovanie pôdy podľa spoločného plánu;
- rovnaká pracovná povinnosť pre všetkých;
- spojenie výroby poľnohospodárskej a priemyselnej, úsilie o odstránenie rozdielu medzi mestom a dedinou;
- verejná a bezprostredná výchova všetkých detí.

Všimnime si, hneď prvý bod sa prioritne dotýkal vlastníctva pôdy.

ZÁKONY A ICH PREDKLADATELIA

Aby sa myšlienky presadili do praxe, nestačí len ideológia či úsilie jej propagátorov. Dôležitým faktorom je celková politicko-ekonomická situácia, ktorá buď v zákonoch a v praxi garantuje právo osobného vlastníctva, alebo ho obmedzuje. V období Slovenskej republiky (1939 – 1945) štát legislatívne i v praktickej rovine občanom nenapomáhal v podpore vlastníckych práv a v rovnosti pred zákonom. Pre dané obdobie bolo bežné hľadanie a trestanie „kolektívneho nepriateľa“ (Česi, Židia, Maďari, Nemci). Tesne pred ukončením II. svetovej vojny politika Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) vychádzala napríklad z princípu kolektívnej

20 Archív autora (ďalej AA) – rozhovor so štátnou zástupkyňou Lenkou Bradáčovou (1973, Roudnice nad Labem) dňa 21. apríla 2014 v Bratislave.

21 ČINÁTL, K.: Dějiny ve filmu. Film ve výuce dějepisu. Praha 2014, s. 190.

22 Pozri MARX, K. – ENGELS, F.: Manifest komunistickej strany. Bratislava 2003.

viny a zodpovednosti príslušníkov nemeckej národnosti. Základným pilierom bolo nariadenie č. 4 z roku 1945 Predsedníctva SNR z 27. februára 1945 o konfiškovaní a urýchlenom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov a Maďarov, ako i zradcov slovenského národa, ktoré nadobudlo platnosť 1. marca 1945. Nariadenie sa priamo dotklo občanov podtatranského regiónu.²³ Kolektívna vina vznesená voči občanom (prevažne) nemeckej národnosti sa v podtatranskom regióne prejavila odchodom nemeckého obyvateľstva, ako aj konfiškovaním pôdy v 33 obciach v kežmarskom a popradskom okrese.²⁴

Spomínaný proces pokračoval aj po posledných slobodných voľbách v roku 1946 prostredníctvom tvorby nových zákonov obmedzujúcich základné ľudské práva, právo na súkromné vlastníctvo nevynímajúc. Už pred februárom 1948 sa na Slovensku prejavovali rozdielne názory na poľnohospodársku reformu medzi KSS a (najmä) Demokratickou stranou (DS), ktorá mala aj po voľbách na Slovensku v rozhodujúcich orgánoch väčšinu. Členovia DS (napríklad povereník pre poľnohospodárstvo a pozemkovú reformu Dr. Martin Kvetko) si udržiavali v hlavných črtách demokratické princípy reformy, no najmä voči maďarskému obyvateľstvu demokratické princípy ustupovali do pozadia.²⁵

Po roku 1948 sa charakter pozemkovej reformy zmenil. K úplnému zvratu

poľnohospodárskej politiky ČSR a celého hospodárskeho života v ČSR došlo po porade Informačného byra komunistických (európskych) strán v druhej polovici júna 1948 v Bukurešti.²⁶ KSČ presadila triedny charakter reformy (neskôr nazvanej kolektivizácia) so všetkými negatívnymi črtami politiky komunistických strán. Z reformy sa stala celková transformácia poľnohospodárstva. Pribúdalo viac politických a ideologických cieľov KSČ zameraných na zmenu triednej štruktúry obyvateľstva, odstránenie najprv majetnejších vrstiev (vykorisťovateľov), neskôr aj samostatne organizovaného obyvateľstva (malých a stredných roľníkov).

Prakticky v celej časti pozemkovej reformy, resp. v kolektivizácii po februári 1948 nebola dodržiavaná Ústava z mája 1948 a neskôr vystáňovaním obyvateľstva a jeho odsunom na nútené práce došlo k porušeniu ľudských práv – v zmysle, ako boli už v tom čase uznávané v celej Európe a v celom západnom svete. Na vystáňovanie bol použitý zákon č. 125/1927, čo kritizovali aj niektorí vtedajší aktéri justície. Rovnako bolo kritizované nerešpektovanie Ústavy (50 ha). Všetko nezákonné bolo zamietnuté jedným z vtedajších ministrov (Júliusom Ďurišom), ktorý vyhlásil, že sťahovaní a odsudzovaní sú najmä „kulaci“ pre neplnenie dodávok produktov. Na základe postupne schvaľovaných zákonov

boli vlastníci pôdy postihovaní často vo vykonštruovaných procesoch za „trestné činy“ na úrovni základných ľudských práv a slobôd. Z tohto dôvodu bude potrebné preskúmať celý právny systém v ČSSR, v ktorom boli zákony tvorené predovšetkým na ideologických princípoch. Preskúmať ich vplyv (formou novelizácií až do roku 1989) na celkový život v ČSSR, ale najmä na život poľnohospodárov, ktorým tento právny systém zmenil status, dotkol sa nich samotných a ich potomkov priam osudovo. Bohužiaľ, zákony platné pred rokom 1989 mali vplyv aj na reštitučné zákony. Navyše, personálne prepojenie s komunistickým režimom uchovalo „ducha režimu“ na Slovensku aj pre obdobie po roku 1989. Prejavilo sa to v pokračujúcej nespravodlivosti súdov voči roľníkom, ktorým nebola vrátená pôda a teda neboli rešpektované ich ústavné práva. Pospíšil uvádza, že „*takto ideovo podfarbené rozhodovanie súdov pokračuje aj v súčasnosti*“.²⁷

Vyvodenie personálnej zodpovednosti za násilnú kolektivizáciu bude možné až po dôkladnej analýze tvorby zákonov, ktoré už v rámci pozemkovej reformy pripravovali a predkládali konkrétni ľudia (právnici, politici, zákonodarcovia). Takéto vyhodnotenie je potrebné nielen vo vzťahu k minulosti, ale aj pre súčasnosť, aby nás nové „reformy“ nevrátili do roku 1948.²⁸ Dôležité bude zaznamenať, akými metódami boli zákony, naria-

- 23 Nešlo iba o československý fenomén. Dotýkalo sa to aj iných krajín. V Poľsku boli Nemci z Východného Pruska v septembri 1944 zbavení práv a presídlení do Nemecka, spolu s každým, kto s nimi sympatizoval, a ich pôda bola znárodnená a použitá na prerozdelenie novým prichádzajúcim usadlíkom. Pozri IORDACHI, C. – BAUREGAMPER, A. (zost.): *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe: Comparison and Entanglements*. Budapest 2014. s. 117.
- 24 Následné nariadenie SNR č. 104/45 Z. z. sa dotklo konfiškácie pôdy veľkostatkárov. Pozri ŠVORC, P.: *Počiatky kolektivizácie v bývalom popradskom a kežmarskom okrese (1949 – 1953)* In: *Historica carpatica*, 1982, č. 13, s. 13 – 36.
- 25 Pri vystáňovaní maďarského obyvateľstva sa mnohé kroky zmenili na „porávanie sa“ s Maďarmi za ich politiku proti slovenskému obyvateľstvu pred rokom 1918. Reforma nebrala ohľad na skutočnosť, že nie všetci Maďari boli aktérmi protislovenskej politiky.
- 26 Za KSČ sa porady zúčastnili Rudolf Slánský, Viliam Široký, Bedřich Geminder a Gustav Bareš. Tu vznikla aj známa Rezolúcia Informačného byra k situácii v Komunistickej strane Juhoslávie, ktorá mala hlboký vplyv na Komunistickú stranu Juhoslávie (KSJ) – odsúdenie J. B. Tita a ďalších členov ústredia strany a odchod tejto strany z tzv. Kominterny. Spomínaná porada mala bezprostredný vplyv aj na fungovanie a vývoj KSČ a ovplyvnila ďalší vývin v celej strednej Európe na dlhých štyridsať rokov. Podrobne Rudé právo, roč. 2, 29. júna 1948, č. 151, s. 2.
- 27 AA – rozhovor s Pavlom Pospíšilom (1934, Bratislava), ktorý sa aj v súčasnosti súdi vo veci prinávratenia pôdy zoštatnenej po roku 1948 v okrese Žilina.
- 28 K zákonom pozri napríklad PODOLEC, O: *K vývoju legislatívneho rámca vzniku a pôsobenia jednotných roľníckych družstiev*. In: VLKOVÁ, E. (zost.) *Vývoj práva a právnej vedy na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*. Bratislava 2009, s. 84 – 95.

denia (a často aj „dôverné“ pokyny) vykonávané v praxi. Personálne prepojenie pozorujeme aj medzi bývalými riadiacimi pracovníkmi v poľnohospodárstve a novou sférou podnikateľských vrstiev po roku 1989, ktorá sa ľahko prispôsobila zmenám, ako na to poukazujú obeť režimu i historici. Kým politický život prešiel zmenou či očistou vo forme zbavenia funkcií predsedov miestnych národných výborov (MNV), na obecnej úrovni druhý najvyšší predstaviteľ komunistického režimu – predseda JRD – ostal často bez povšimnutia.

Po roku 1989 vstúpili aj poľnohospodári, pod vedením predsedu JRD Vrbov (okres Kežmarok) Ing. Jozefa Kleina, do politického života prostredníctvom politickej strany Hnutie poľnohospodárov Slovenskej republiky.²⁹ Ich vplyv na tvorbu zákonov doposiaľ nebol preskúmaný.

PROKURATÚRA A SÚDY

Súhrnné informácie o súdnych procesoch proti „nepriateľom kolektivizácie“ a rovnako aj o verejných procesoch nie sú známe, „nepodarilo sa ich vygene-

rovat' z hlásení štátnych orgánov, národných výborov a prokuratúry, ktoré sa zachovali v príslušných archívnych fondoch neúplne a torzovité, respektíve sa nezachovali vôbec, presné informácie o takto vedených súdnych procesoch“³⁰, preto sa aj v tejto práci môžeme oprieť len o čiastkové informácie na základe dostupných archíválií³¹ z podtatranského regiónu. V kampani proti roľníkom zohrala významnú úlohu činnosť sudcov a prokurátorov po roku 1948. Nový trestný zákon posilnil úlohu súdnictva, ktoré „lepšie ako doposiaľ plní svoju ďalšiu funkciu pri potieraní triedneho nepriateľa a výchove pracujúceho obyvateľstva v duchu socializmu“.³² Rozhodnutia sudcov a prokurátorov – v postavení likvidátorov triednych nepriateľov – mali mať aj didaktickú, výchovnú a propagačnú funkciu. V závažných trestných veciach, v ktorých „je záujem na publicite trestného konania (sabotáže, poškodzovanie národných podnikov a pod.) alebo v ktorých bola už vyvolaná pozornosť širokej verejnosti“³³, okresné prokuratúry oznamovali sekretariátu poverenictva spravodli-

vosti termín hlavného pojednávania aspoň s týždňovým predstihom. Podľa možnosti mala napríklad aj Okresná prokuratúra v Spišskej Starej Vsi určiť „termín hlavných pojednávani vo viacerých prípadoch sabotáží spáchaných roľníkmi na jeden deň, aby bolo umožnené sledovať priebeh hlavných pojednávani zástupcom tlače“.³⁴ Zároveň sa v prípade súdnych procesov dotýkajúcich sa roľníckej otázky odporúčala „väčšia súčinnosť prokuratúr s politickými a verejnými činiteľmi, ako aj prezentovanie triedneho a politického profilu obvineného“.³⁵ V prvom rade išlo o zmenu spoločnosti v novú spoločnosť, spoločnosť „nových mravných zásad“: „Nový trestný zákon výrazne prispeje k posilneniu ostráživosti a bdelosti najširších mas nášho ľudu voči úkladom našich domácich a zahraničných nepriateľov. [...] Náš zákon vychádza zo spoločenskej podmienenosti zločinnosti a zdôrazňuje vyššie socialistické mravné zásady.“³⁶ Totalitný systém vytváral spoločnosť postavenú na zásadách, v ktorých svedomie (sudcov i prokurátorov) nemalo hrať dôležitú úlohu.³⁷

- 29 V roku 1994 sa Hnutie poľnohospodárov Slovenskej republiky stalo súčasťou koalície Spoločná voľba a jej predstavitelia boli zvolení za poslancov slovenského parlamentu. V roku 1997 sa zlúčili s Roľníckou stranou Slovenska a prijali názov Nová agrárna strana. Následne, napriek predchádzajúcej kritike poľnohospodárskej politiky Vladimíra Mečiara, v roku 1998 sa táto strana včlenila do Hnutia za demokratické Slovensko (ďalej HZDS).
- 30 HLAVOVÁ, V.: Roľníci v osídľach súdnej moci. Verejné procesy s roľníkmi počas kolektivizácie 1949 – 1960 na Slovensku. In: RAKOVSKÝ, J. – SVOBODA, L. (zost.): Kolektivizace v Československu. Praha 2013, s. 278.
- 31 Archíválie okresných prokuratúr bude potrebné vo väčšej miere preskúmať, nakoľko sa ukazuje, že v týchto archíváliách je možné nájsť ďalšie priame či nepriame obeť komunistického režimu a to i prípady úmrtí. Napríklad, „vyšetrovaním bolo zistené, že Vojtech F. z Kežmarku [úmrtie obesením – pozn. autora] už niekoľko dní sťažoval sa na bolesti hlavy, bol nervózny a zamyslený a prejavoval nechut k životu. Menovaný bol oznámený stanicou SNB Svit okresnej prokuratúre Poprad pre poburovanie proti Republike [obvinil ho istý Klein zo Svitú – pozn. autora], čo nasvedčuje tomu, že tento pre spáchaný čin bol nervózny, mal bolesti hlavy z rozmýšľania, aké dôsledky proti nemu budú vyvolané“. Pozri Štátny archív v Levoči (ďalej ŠA-L), pobočka Poprad (ďalej pob. PP), f. Okresná prokuratúra Kežmarok (ďalej OP-KK), prez. 1950, kr. bez číslovania, Pn 99/51 (1170 IV).
- 32 ŠA-L, pob. PP, f. Okresná prokuratúra Spišská Stará Ves (ďalej OP-SSV), prez. 1950, kr. 1., Inštruktáž o novom trestnom zákone. 14. júl 1950.
- 33 ŠA-L, pob. PP, f. Okresná prokuratúra Spišská Stará Ves (OP-SSV), prez. 1950, kr. 1., Inštruktáž o novom trestnom zákone. 14. júl 1950.
- 34 Týkalo sa to rozsudkov proti dedinským boháčom vo veciach sabotáže podľa § 36 z. č. 231/1948 Z. z. ŠA-L, pob. PP, f. OP SSV, prez. 1950, kr. 1., č. 82, 10. júl 1950.
- 35 ŠA-L, pob. PP, f. OP-SSV, prez. 1950, kr. 1., č. 164, 28. november 1950. Podávanie správ prokuratúr v jednotlivých trestných veciach.
- 36 V článku sa poukazuje na úspešnosť uvádzania zákona do praxe: „Ako to znova potvrdili nedávne procesy so zločinnými agentmi imperializmu, ich priebeh sledoval náš ľud s nesmiernym rozhorčením, usilujú títo agenti najzákernejšími metódami o obnovenie kapitalizmu u nás, o zničenie ľudového demokratického režimu a o odstránenie všetkých vymožeností nášho pracujúceho ľudu. Preto víta naša robotnícka trieda, všetok pracujúci ľud republiky schválenie nového trestného zákona vládou ako významného nástroja k ochrane ľudového demokratického štátneho zriadenia, k ochrane záujmu pracujúceho ľudu a socialistickej výstavby zeme.“ Pozri DRESSLER, A.: Nový trestný zákon. In: Rudé právo, roč. 4, 1950, 24. máj 1950, s. 3.
- 37 Podrobnejšie o zmenách spoločnosti pozri KABÁT, J.: Psychologie komunismu. Praha 2011 a JÁN PAVOL II.: Pamäť a identita. Trnava 2008.

Súdne procesy s roľníkmi (Zdroj: TA SR)

Perzekúcie voči roľníkom sa stali stredobodom záujmu politiky komunistickej strany. A hoci zákon č. 231/1948 trestal rôzne „protiľudovo-demokratické“ trestné činy, v nariadeniach ministerstva spravodlivosti pre okresných sudcov a prokurátorov v prvej polovici roku 1950 sa do popredia dostával záujem preukázať trestnú činnosť roľníkov: trestné činy proti JRD a trestné činy narúšajúce cestu dediny k socializmu. Tieto dva trestné činy boli uvádzané na prvých miestach. Svedčí to o záujme vlády zastrašiť a podmaniť si konkrétnu skupinu obyvateľstva, ktorá mala vplyv na dianie v obci. A práve túto protištátnu činnosť riešili samostatné odbory vytvorené na krajských prokuratúrach. Okrem prokuratúry pre

kontrarevolučnú agendu to bol aj priamo odbor prokuratúry pre poľnohospodárske otázky a to na úrovni každého kraja (dôležitú úlohu zohrala aj ŠtB).

Všetky nové pozície (odbory) sa nie vždy podarilo obsadzovať (problém kapacitný a personálny) a nie vždy spĺňali svoju úlohu (problém odbornovo-edukačný). Sudcom a prokurátorom sa niekedy nedarilo pripraviť požadované procesy proti roľníkom. Na nedostatky v usmernení, ako majú vyzerat' verejné procesy, upozornil vedúci okresnej prokuratúry v Kežmarku na spoločnom zasadnutí prokurátorov na úrovni kraja. Vyhlásil, že im chýbajú skúsenosti o usporiadaní a priebehu verejných procesov a navrhol, aby sa skúsenosti z krajských súdov vždy zre-

ferovali pri krajských konferenciách, „aby sa poučili aj ostatní, ktorí ešte nemali možnosť a príležitosť viesť takéto procesy“.³⁸ Na základe tohto tvrdenia o absencii praxe predpokladáme, že do konca roku 1949 sa v kežmarskom okrese neuskutočnil verejný proces s roľníkmi.

Problémy boli aj s personálnou „poddimenzovanosťou“. Dokonca aj v rámci Slovenska boli pracovné miesta prokurátorov (a aj sudcov) napĺňané hlavne vďaka presunom sudcov a prokurátorov z českých krajov a prostredníctvom zadania funkčného miesta sudcovským čakateľom. „Okrem presunu odborne i politicky zdatných pracovníkov z českých krajov sú v odbore justície na krajskú súdnu správu na Slovensku na určitú dobu pridelení najúspešnejší vedúci krajských súdnych správ z českých krajov prípadne pracovníci ministerstva spravodlivosti, aby týmto spôsobom pomohli zlepšiť úroveň ich práce.“³⁹ Ešte aj v roku 1954 bolo v pláne obsadiť 203 kádrových miest na krajských a okresných prokuratúrach, no obsadených bolo 179 miest, a tak sa pripravovalo hromadné kádrové opatrenie, ktorým sa mal zabezpečiť prísun pracovníkov z českých krajov v počte 15 až 20 osôb.⁴⁰

Prokurátori dostávali príkazy od nadriadených, a to nielen od generálnej prokuratúry, ale aj z povereníctva spravodlivosti, ministerstva spravodlivosti. Okresné zložky prokuratúr mali podrobne mapovať výkazy o nepriateľoch socializmu, a teda aj socializácie dediny. Generálna prokuratúra výnosom z 3. mája 1950 žiadala úrady verejnej obžaloby, aby v správach týkajúcich sa sabotážnych činov roľníkov a trestných činov proti JRD dodali informácie o konkrétnych majetkových pomeroch roľníka, prípadné pracovné zaradenie, morálne, politické ukazovatele a iné.

38 ŠA-L, pob. PP, f. OP-PP, prez. 1949, kr. 1., prez. 16/51. Pracovná porada vedúcich okresných prokuratúr a sudcov košického kraja za prítomnosti novovymenovaných učiteľov sudcov z ľudu, zástupcov dôverníkov sborov sudcov z ľudu a školských dôverníkov v Košiciach.

39 Voľný preklad autora z češtiny. Porovnaj Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Generálna prokuratúra – Sekretariát námestníka generálneho prokurátora – rok 1954 (ďalej GP), kr. 31., i. č. T 309/54, Zpráva o rozmístnení a práci dělnických kádrů na úseku justice a prokuratury na Slovensku.

40 Porovnaj SNA, f. GP, kr. 31., i. č. 309/54, Zpráva o rozmístnení a práci dělnických kádrů na úseku justice a prokuratury na Slovensku.

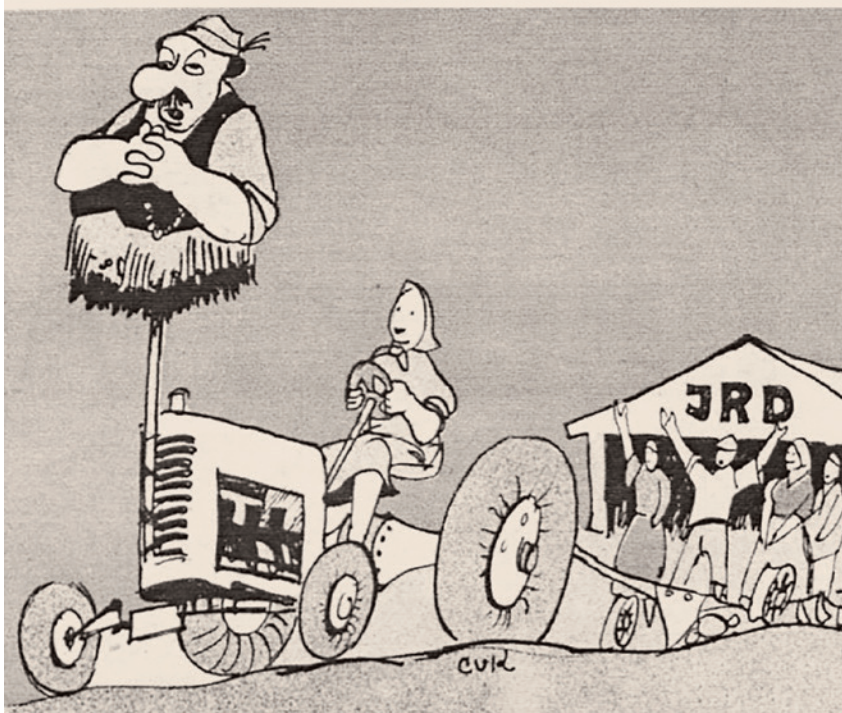
Konkrétne sa podľa nariadenia mali zistiť nasledujúce údaje:

- „a) výmera všetkých pozemkov, ktoré obvinený obhospodaruje, pričom treba zvlášť uviesť, koľko je pozemkov vlastných a koľko v prenájme;
- b) či ide o roľníka pôvodným povoláním, či o dekretálneho vlastníka alebo národného správcu a aké bolo jeho pôvodné povolanie;
- c) v prípadoch, kde vlastníkom pozemkov pracuje v niektorom podniku a vedľa toho obrába pôdu, aká je jeho pracovná morálka v podniku;
- d) politický charakter obvineného, jeho predošlú a terajšiu politickú príslušnosť a jeho postoj k ľudovo-demokratickému zriadeniu;
- e) či obvinený zastáva verejné a stranícke funkcie a aké;
- f) či bol už trestaný pre zásobovacie delikty, najmä aj správnymi úradmi;
- g) tam, kde to posúdenie prípadu vyžaduje, výšku predpísaného kontingentu podľa druhu a množstva, výšku splnenej dodávky a z toho plynúci rozdiel uvádzajúci výšku nesplatených dodávok a to zase podľa druhu u jednotlivých produktov;
- h) stručné stanovisko verejných činiteľov k zamýšľanému postupu a dôvody tohto stanoviska.“⁴¹

Nariadenie ministerstva spravodlivosti zo 16. novembra 1950 prikazovalo dokonca samostatne sledovať trestné činy proti socializácii dediny (!) a zasielať podrobnú evidenciu počnúc 1. decembrom 1950. Sledoval sa počet obžalôb, počet osôb, proti ktorým bolo začaté trestné konanie pre trestný čin proti socializácii dediny „[...] a ohľadne ktorých bolo trestné konanie zastavené podľa § 89 tr. p.“, ako aj počet osôb, „ktorých vec bola buď postúpená štátnej prokuratúre alebo zažalovaná“.⁴²

Dňa 4. decembra 1950 sa v Prahe konala celoštátna pracovná porada

Aké bolo tohoročné vynášanie Moreny

Dobová propaganda (Zdroj: archív A. Michalovej)

predsedov okresných a krajských súdov a okresných a krajských prokurátorov. Minister spravodlivosti Dr. Štefan Rais predniesol príhovor, v úvode ktorého pripomenul, že Československo je pod vedením ZSSR na čele tábora mieru, demokracie a pokroku proti druhej strane na čele s USA, ktorá sa vyznačuje imperializmom, reakciou. Na základe takto ideologicky prezentovaného rozdelenia sveta interpretoval, aké pokroky v záujme mieru konajú účastníci konferencie. Vo vzťahu k vlastníkom pôdy zdôraznil, že „boj proti roľníkom je bojom za mier“, čím naznačil, že kto sa zastáva roľníkov, priamo či nepriamo napomáha začatiu vojnového konfliktu. Kto nebojuje proti roľníkom, rozpútava vojnový konflikt. Záznam a závery

z porady, ktoré sa s označením „dôverné“ dostali všetkým prokurátorom a sudcom, poukázali na dôležitosť boja s dedinským boháčom, dedinskou buržoáziou. Zvlášť sa vytýčila dôležitosť udeľovania trestov za verbálne delikty. Dnes by sme mohli povedať „za vyslovenie vlastného názoru“.

Cielená štátna akcia proti roľníkom prebiehala pomocou trestného i civilného súdnictva nastaveného v prospech socializácie dediny. Minister vytýčil šesť základných úloh v socializácii dediny:

„1. Musíme pri výkone spravodlivosti ísť do dôsledkov v duchu generálnej línie strany v poľnohospodárskej politike, určenej IX. zjazdom KSC rozvinutom na februárovom zasadnutí ÚV KSC.“

41 ŠA-L, pob. PP, f. OP-SSV, prez. 1950, kr. 1., Podávanie správ v jednotlivých trestných veciach úradmi verejnej obžaloby. Prešov 5. júl 1950, i. č. 22.

42 ŠA-L, pob. PP, f. OP-KK, prez. 1950, kr. 2, 9/50. Podrobnosti ohľadom zasielania správ sa nám nepodarilo nájsť. Predpokladáme, že sa nachádzajú v archíváliách Ministerstva spravodlivosti v Prahe, eventuálne na krajských prokuratúrach, kam mali okresy posilať duplikát daných ukazovateľov.

2. *Všetci sudcovia a prokurátori sa majú podrobne a dokonale oboznámiť s poľnohospodárskou politikou našej strany, lebo jedine tak môžu byť ich rozhodnutia politicky správne a presvedčivé.*
3. *Musíme ešte lepšie a dokonalejšie ako doteraz pripraviť tzv. procesy s roľníkmi a správne ich využiť k názornému presvedčaniu pracujúcich roľníkov a k upevneniu väzby medzi roľníkmi a robotníkmi.*
4. *Musíme stále prehlbovať a utužovať styk prokurátorov a sudcov s politickými a verejnými činiteľmi.*
5. *Musíme sa usilovať o to, aby zásada presvedčania drobného a stredného roľníka nebola nahradená tvrdými súdnymi zásahmi, a ešte dôslednejšie diferencovať medzi páchatelmi. V prípade stredných a drobných roľníkov prihliadať viac na výchovný charakter trestu.*
6. *Musíme starostlivo pripraviť výber sudcov z ľudu pre senáty v otázke poľnohospodárstva z členov JRD, zamestnancov STS a štátnych majetkov a robotníkov z podnikov a venovať zvýšenú pozornosť starostlivosti o ich školenie.*⁴³

Odporcovia kolektivizácie boli vtedajšou terminológiou označení za „hospodárskych rozvratníkov“. Patrili sem hlavne „kulaci“ z dôvodu neplnenia kontingentov, ale aj trestanci za čierny obchod, devízové a valutové trestné činy, ktorí „keďže nemohli zradiť súčasné ľudovodemokratické zriadenie na poli politickom, mali v úmysle tak konať prostredníctvom hospodárskeho sektoru“.⁴⁴ Podľa smer-

nice ministerstva vnútra sa ešte v roku 1949 pri dolapení „hospodárskych rozvratníkov“ postupovalo diferencovane: „Tak napríklad celkom rozdielne bude treba posudzovať prípad, keď si načierno zabil ošípanú robotník a povedzme veľký roľník – kulak alebo zámožný živnostník. Kým prvý spravil tak nepochybne len preto, aby povedzme, polepšil rodine a bez úmyslu rozvracať hospodárstvo, zatiaľ druhí dvaja jednak pre vlastný egoizmus, ale hlavne s úmyslom zámerne poškodiť hospodárskym záujmom ČSR.“⁴⁵ Prvoradým bol triedny princíp. Niekoľko prípadov sa nám podarilo nájsť aj v sledovanom regióne. Občania brániaci svoje právo na súkromné vlastníctvo, boli vystavení bezpráviu, ktoré nezriedka vyústilo v afektívne konanie voči podporovateľom združstevňovania. Príkladom je vyšetrovanie samostatne hospodáriaceho roľníka Júliusa F. z Vrbova za trestný čin útokov proti skupinám obyvateľstva⁴⁶ v spojitosti s trestným činom urážky verejného činiteľa⁴⁷. Dňa 9. novembra 1957 vošiel Július F. na dvor podpredsedu a vedúceho rastlinnej výroby v JRD Vrbov Júliusa Sh.⁴⁸, „aby sa pomstil Júliusovi Sh., že dal príkaz traktoristovi Jánovi Z., aby rozorol pole tzv. Kapusnice, ktoré JRD zceľuje do jedného honu a do tohto prípadne pôda vo výmere 0,14 ha Júliusa F., ktorý do JRD vstúpiť nechce.“⁴⁹ Podpredsedu JRD Július F. nenapadol, pretože ten nebol doma, ale jeho rodinným príslušníkom adresoval „urážajúce výroky, že kde je ten zbojník a to je zbojníčina, čo on [Július Sh. – pozn. autora] robí. Začal sa vyhrázať, že ho

domláti a dobije preto, že on to všetko spravil, aby i jeho kapusnica bola zceľená do honu JRD.“⁵⁰ Július F., podľa spisových informácií hospodáriaci na 4 ha pôdy, odhovárал roľníkov od vstupu do JRD. Zároveň bol čiastočne konkurenciou JRD. Vyberáme zo slov členov JRD proti jeho osobe: „Vlastní jeden šrotovník, na ktorom prevádza šrotovanie súkromníkom vo veľkom množstve a to nie len pre Vrbov, ale aj iné obce. Okrem toho prevádza kováčske práce, tiež aj roľníkom iných obcí, hoci má aj JRD kováča.“⁵¹ Zisk z tejto činnosti ho obohatil len čiastočne, nakoľko aj on ako súkromne hospodáriaci roľník musel odvádzať rok čo rok vyššie kontingenty. Ak by Július F. nemal takýto vedľajší príjem, nemohol by splniť dodávkové povinnosti ukladané voči samostatne hospodáriacim roľníkom a hneď by bol obvinený za nesplnenie kontingentu.

Uvádzaný prípad má aj osobný rozmer. Pred začiatkom združstevňovania boli obe strany konfliktu (občania, ktorí boli navyše nemeckej národnosti) vo vzájomnom priateľskom vzťahu, ako to naznačil aj podpredseda JRD Július Sh.: „Dokiaľ som členom JRD nebol, vždy sme dobre spolu vychádzali.“ Angažovanosť Júliusa Sh. v prospech JRD nemusela nevyhnutne stáť na osobnom presvedčení, ale tiež na vedomí, že ako príslušník nemeckej národnosti je v Československu vnímaný ako nežiaduca osoba, ako to naznačil v správe náčelník oddelenia VB: „I keď je nemeckej národnosti, ale je iniciatívnym organizátorom za rozširovanie členskej a pôdnej základne JRD

43 ŠA-L, pob. PP, f. OP-SSV, kr. 1, prez. 1950, i. č. 153.

44 Smernice (dočasné) upravujúce spôsob zaradovania osôb do táborov nútených prác. Povereníctvo vnútra. ŠA-L, pob. PP, f. OP-PP, prez. 1949, kr. 1., prez. 16/49.

45 Tamže.

46 V zmysle § 117 tr. z.

47 Podľa § 180 tr. z.

48 V roku 1946 bolo v obci zaevidovaných 103 roľníkov a v roku 1955 vzniklo JRD II. typu a postupne sa vytýčila úloha, aby v obci vzniklo celoobecné JRD. Porovnaj ŽEMBA, J.: Vrbov od roku 1945. In: CHALUPECKÝ, I. (zost.): Dejiny Vrbova. Prešov 1996, s. 157.

49 ŠA-L, pob. PP, f. OP-KK, prez. 1957, 1958, kr. 2, Pn 62/57.

50 Tamže.

51 Tamže.

vo Vrbovom.“⁵² Pracovníci JRD Vrbov svoje konanie proti samostatne hospodáriacim roľníkom ospravedlňovali prenášaním vlastnej zodpovednosti na vládu a stranu. Absencia osobnej zodpovednosti sa skrývala za výrokom: „Ja za to nemôžem byť zodpovedný, nakoľko je to uznesenie vlády a strany.“⁵³

Ďalší prípad poukazujúci na násilnú kolektivizáciu v podtatranskom regióne sa týkal obce Toporec, presnejšie žien z danej obce, ktoré chceli opäť samostatne hospodáriť a žiadali o navrátenie dobytku z JRD. V spise *Katarína Baffiová a spol. z Toporca – vystúpenie z JRD* z 3. januára 1954 sa píše, ako sa ženy sťažovali, že ich manželom nebolo umožnené vystúpiť z JRD a prevziať si, ešte v auguste v roku 1953, späť živý inventár. Namiesto navrátenia majetku prišli do obce inštruktori, ktorí občanom vysvetľovali situáciu – výhody JRD a nevýhody súkromného hospodárenia. „Táto vysvetľovacia akcia inštruktorov nemala kladné výsledky a na členskej schôdzi dňa 31. októbra 1953 žiadali manželky družstevníkov, aby im boli rozdelené kravy zo spoločného ustajnenia. Keď sa tak nestalo, tak dňa 1. novembra 1953 samé kravy rozobrali z popudu Márii Akuratnej. Nato prišli do obce činitelia z ONV na čele s predsedom s. Bogárom a Laufom, ktorí povolali občanov na verejnú

schôdzu, kde sa im snažili vysvetliť, aby dobytok do spoločného ustajnenia naspäť ustajnali, lebo že svojím počínaním dopustili sa rozkrádania majetku družstevného a tým porušili ustanovenie § 245 ods. 1. tr. zák., za ktorý trestný čin by sa proti nim podalo trestné oznámenie.“⁵⁴ Nasledovali domové prehliadky. Podrobnosti, ako sa celá akcia napokon skončila,⁵⁵ nám nie sú známe, no okresná prokuratúra v Kežmarku priznáva nepravosti pri vzniku JRD, keď informuje krajskú prokuratúru nasledovne: „Je pravda, že pri sústredení dobytku neprevádzalo sa tak, ako to prevádzané malo byť a v niektorých prípadoch, v ktorých nechceli manželky družstevníkov kravy vydať, tieto zobrali na príkaz s. predsedu ONV Bogára a Laufa funkcionári ľudovej správy za spoluúčasti SNB. Toto bolo prevádzané týmto spôsobom z toho dôvodu, že sami členovia JRD v uvedenej veci boli nerozhodní a proti sústredeniu sa nestavali, alebo na tom trvali len ich manželky, ktoré neboli členmi JRD. V tejto súvislosti viedlo sa trestné pokračovanie proti Márii Akuratnej ako osnovateľky rozobratia kráv a proti Jánovi Akuratnemu, ktorí boli aj určitú dobu vo vyšetrovacej väzbe.“⁵⁶ Noviny v tom čase informovali o dôležitosti žien – družstevníčok, no nie o razancii a odpore žien v obci Toporec.

Okrem bohatých roľníkov stíhal štát priamo či nepriamo za protištátnu činnosť v oblasti kolektivizácie aj príslušníkov cirkví (niekedy aj priamo kňazov). Známa je protikomunistická propaganda pred násilnou likvidáciou reholí v roku 1950, kedy príslušníkov najpočetnejšej rehole na Slovensku – františkánov – označili za odporcov kolektivizácie.⁵⁷ Menej známe sú informácie o členoch siekt. Podľa výkazov *Stíhanie členov zakázaných siekt* bolo na Slovensku v roku 1954 stíhaných 108 príslušníkov týchto siekt:⁵⁸ Svedkovia Jehovovi, Adventisti siedmeho dňa, Kresťanské sbory bratské – Darbisti. Najviac ich bolo stíhaných na východnom Slovensku (48 osôb).⁵⁹ Príkladom je stíhanie Svedkov Jehovových, ktorí „najmä na dedinách medzi drobnými roľníkmi a robotníkmi [...] vyzývali k neplneniu občianskych povinností, najmä povinnosti konať vojenskú službu, v závodoch narušovali pracovnú morálku, ako aj pracovnú morálku členov JRD, šíрили vo svojom okolí nenávisť a nepriateľstvo voči ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu.“⁶⁰ Podobne znejú hlásenia krajských prokuratúr v Žiline a Nitre: „Členovia sekty [Svedkov Jehovových – pozn. autora] z radu roľníkov viedli k tomu, aby nechovali ošápané a zajace, čím ich takto odvádzali od plnenia dodávkových povinností štátu.

52 Vypočúvaná manželka podpredsedu JRD na konci výpovede uviedla, že má obavu, aby jej manžela Július F. nezbil: „Keď by sa malo toto opakovať, tak radšej vystúpime z JRD.“ Pozri ŠA-L, pob. PP, f. OP-KK, prez. 1957, 1958, kr. 2, Pn 62/57.

53 Takto sa vyjadril Ondrej R., člen JRD, keď rozorával celiny na začiatku vzniku JRD Vrbov v roku 1957.

54 V danom spise sa uchovala len správa z okresnej prokuratúry krajskej prokuratúre. Pozri ŠA-L, pob. PP, f. OP-KK, prez. 1950, kr. 2, Pnd 3/54.

55 Viac informácií je možné nájsť v spise Pnd 179/53, ktorý sme však nemali k dispozícii.

56 V danom spise sa uchovala len správa z okresnej prokuratúry krajskej prokuratúre. Pozri ŠA-L, pob. PP, f. OP-KK, prez. 1950, kr. 2, Pnd 3/54.

57 Pozri DUBOVSKÝ, J. M.: Akcia kláštory. Martin 1998.

58 Paradoxne, prokuratúra v Košiciach k sektám zaradila aj členov katolíckeho „laického apoštolátu“ či „Kolakovičovej Rodiny“.

59 Banskobystrický krajský prokurátor Milan Hložka informuje aj o činnosti Adventistov siedmeho dňa: „Viedli svojich členov k tomu, aby títo neposielali svoje deti do školy. V podvratnom úmysle rozširovali medzi obyvateľstvom strach a neistotu tým, že príde koniec sveta, že všetko bude zničené atómovou bombou. Svojich členov, ako aj iných občanov nabádali k tomu, aby v sobotu nepracovali, čím narušovali pracovnú morálku jak na úseku priemyslu, tak aj na úseku poľnohospodárstva, kde nabádali občanov, ako aj svojich členov k neplneniu dodávkových povinností ošápaných, čím ohrozovali verejnú zásobovanie obyvateľstva.“ V závere Hložka uvádza: „Z výpovedí svedkov, ako aj z potvrdení MNV vyplýva, že členovia týchto sekt si neplnili vôbec dodávkové povinnosti v bravčovom mäse. Taktiež z posudkov závodov, kde obvinení boli zamestnaní vyplýva, že títo meškali bezdôvodne zmeny a narušovali pracovnú morálku ostatných spolurobotníkov. Z toho je zrejmé, že činnosť týchto sekt narušovala výstavbu našej zemi.“ Pozri SNA, f. GP, rok 1955, kr. 31., i. č. T 25/55, Stíhanie členov zakázanej sekty. 4. február 1954. Spomínaná problematika nie je nosná pre túto štúdiu, uvádzame ju ako možný príklad ďalšieho bádania.

60 Tamže.

[...] *Trestná činnosť týchto* [Adventisti siedmeho dňa – pozn. autora] *spočívala v tom, že odopierali ako roľníci plniť výrobné úkoly pri výrobe a dodávkach bravčového mäsa, odopierali pracovať v sobotu.*⁶¹

Sudcovia a prokurátori mali v duchu nových zákonov „propagovať nový trestný poriadok pracujúcim masám“ a tým „ochraňovať pracujúci ľud a jeho štát“. Mali sa ideologicky vzdelávať, vynikať triednym uvedomením, oddanosťou strane. Ich vedomie a svedomie malo byť určované „morálkou spoločnosti socialistickej, t. j. spoločnosti, ktorá likviduje vykorisťovanie“.⁶² Zástupca veliteľa Sboru väzenskej stráže (SVS) Dr. Bureš na celoštátnej pracovnej porade 25. septembra 1950 zdôraznil potrebu lepšej prípravy významnejších procesov najmä na dedine.⁶³ Celoštátna porada v Prahe 4. decembra 1950 ešte zreteľnejšie poukázala na úlohu súdov a prokuratúr v zápase o socializáciu dediny slovami ministra spravodlivosti Dr. Štefana Raisa: „Podľa slov s. Stalina víťazná robotnícka trieda musí využiť svoju moc k definitívnemu odtrhnutiu pracujúcich a vykorisťovaných mas na dedine od vidieckej buržoázie a k upevneniu zväzku robotníckej triedy s týmito masami, predovšetkým k upevneniu zväzku s pracujúcim rol-

níctvom. [...] *Už sa nám črtajú formy urýchleného prechodu nášho vidieka k socializmu. O to viac zúria zvyšky našej buržoázie, pretože jasne vidia, že strácajú poslednú možnú oporu v našom štáte a že im neostáva už žiadna iná nádej, ako špekulovať o pomoci zvonku, o novej svetovej vojne. Vieme, že tento boj nebude krátky a nebude ľahký a že nemôžeme u nás vybudovať socializmus bez prechodu vidieka k socializmu. Preto je potrebné zaoberať sa týmto problémom a poriadne sa na tento boj pripraviť.*“⁶⁴ Najväčším nepriateľom pri výchove malého a stredného roľníka k socializmu metódou presvedčania a aktívnej podpory boli podľa ministra Raisa statkári a boháči, ktorých bolo potrebné „izolovať, obmedzovať a zatláčať“ v rámci „generálnej línie poľnohospodárskej politiky obmedzovania a zatlačania a nie likvidácie dedinských boháčov. Zásada zatlačovania však neznamená, že dedinského boháča nemôžeme trestať konfiškáciou majetku, ak sú k tomu dané zákonné podmienky.“⁶⁵ Svoj prejav buduje Rais na negatívnej ľudskej vlastnosti – závidi: „Dedinský boháč má traktory – roľník nemá, [...] má sklady – na ktorých je drobný roľník závislý, [...] má veľa prostriedkov na pripútanie a vykorisťovanie roľníkov.“⁶⁶ Dôkazy proti „dedin-

skej buržoázii“ odkryl minister Rais na príklade procesu zo začiatku roku 1949 vo Vlačimě – prípad Jána Opičku, Lehkého a spol. –, prostredníctvom ktorého poukázal na prepojenie dedinských boháčov, učiteľov, živnostníkov a študentov s agentmi CIC.⁶⁷ Takéto procesy mali byť posudzované prísne politicky a ich význam mal byť zdôraznený aj na verejnosti. Úlohou súdov bolo udeľovať tvrdé tresty v rýchlom trestnom konaní, aby sa tak stali jasnou výstrahou. Minister Rais zdôrazňoval požiadavku, aby boli súdy pohotovité a využívali vhodné prostriedky odhaľujúce pravú podobu dedinských boháčov, ktorí podľa jeho slov sypali do obilia piesok, zamorovali obilie, zakladali požiare, odmietli sa vzdať hospodárskych strojov a napádali verejných činiteľov.⁶⁸

REGIONÁLNA TLAČ

Značnú rolu v presvedčaní i očierňovaní roľníkov zohrali celoštátne médiá (televízia, rozhlas, tlač). Na úrovni regiónov, a teda aj v podtatranskom regióne, k nim zaraďujeme tlačené periodiká, ktoré mali vlastné redakčné tímy s pútavou grafickou úpravou, avšak so šablónovitou ideologickou a propagačnou štruktúrou – ich cieľom bolo kritizovať kulakov, vychvalovať poľnohospodárske výnosy, na-

61 Tamže.

62 Prokurátor a sudca – predĺžená ruka totalitného režimu – nepoživali bezhraničnú slobodu: „Kádrový odbor povereníctva spravodlivosti nariaďuje zistiť mená všetkých zamestnancov na tamojšom súde, prokuratúre alebo veliteľstve, ktorí vlastnia platné cestovné pasy do zahraničia, vyhotoviť zoznam týchto zamestnancov. Všetky platné cestovné pasy nech sú od zamestnancov zozbierané a spolu so zoznamom majiteľov týchto pasov nech sú predložené na povereníctvo spravodlivosti na ďalšiu úschovu.“ Ako z dejín politických procesov vieme, nezriedka sa aj sudcovia a prokurátori ocitli na lavici obžalovaných. Známym je príklad sudcu Pavla Korbulyho, ktorý začiatkom päťdesiatych rokov v rozsudkoch udeľoval aj tresty smrti, následne konal pokánie a neskôr sa sám ocitol na lavici obžalovaných.

63 V danom období sa v Prešovskom kraji riešil jeden prípad sabotáže (podpaľovanie krížov obilia v čase žatvy) a prípady odovzdávania zamoreného obilia, v ktorých Dr. Okáli poukázal na prípady, keď dochádzalo k nespravodlivým rozsudkom: „Niektorí povrchní skladníci RSD neskoro zistili, že niekto doviezol zamorené obilie a aby sa zbavili zodpovednosti, vybrali si niektorých z roľníkov, ktorí doviezli obilie neskôršie do skladu už zamoreného a tvrdili, že zamorenie spôsobili títo roľníci.“ Súdy sa zapájali aj do propagácie združstevňovania, tak na súde v Starej Ľubovni ako aj v Spišskej Starej Vsi. Pozri ŠA-L, pob. PP, f. OP-SSV, prez. 1950, kr. 1., č. 163, 25. september 1950. Zápisnica z mesačnej porady predsedov súdov a vedúcich prokuratúr v obvode Krajského súdu v Prešove.

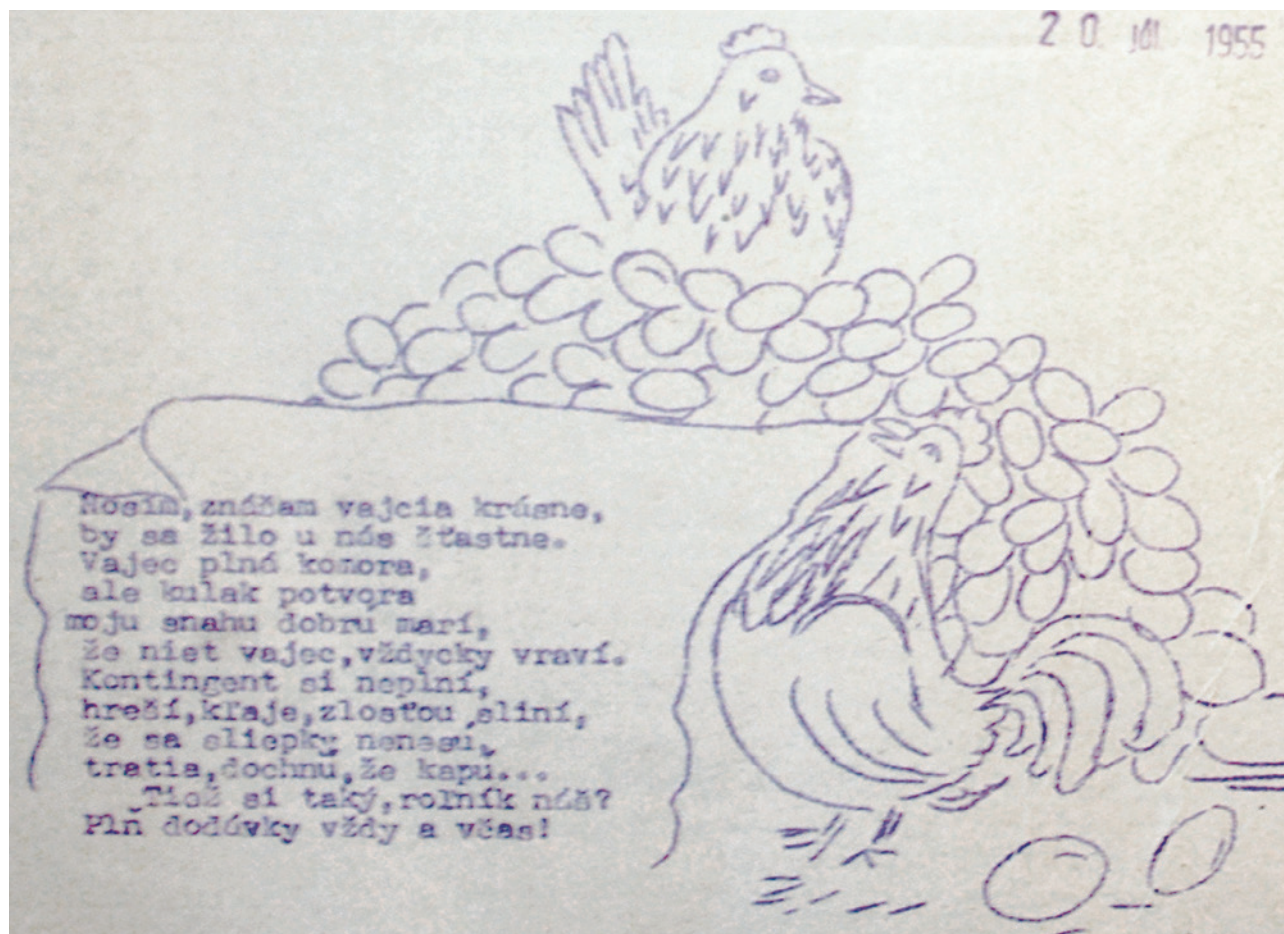
64 Voľný preklad autora z češtiny. ŠA-L, pob. PP, f. OP-SSV, prez. 4/1950, kr. 1., č. 23, 4. december 1950. Zápis z celoštátnej pracovnej porady predsedov okresných a krajských súdov a okresných a krajských prokuratúr v Prahe.

65 Tamže.

66 Tamže.

67 Tamže.

68 Tamže. Podobné vystúpenia sú zdokumentované aj v SNA v Bratislave (prednesené Viliamom Širokým).

V občasníku Vrták si dovolili kritizovať činnosť JRD (Zdroj: ŠA-LE, pob. PP)

pomáhať socializácii dediny.⁶⁹ Prvý výtlačok každých novín podliehal schváleniu okresnej prokuratúry. Zo všetkých novín vydávaných v regióne sme zaznamenali len jedno periodikum (zachovali sa iba štyri čísla), ktoré sa obsahovo líšilo od ostatných. V roku 1955 preverovala prokuratúra v Starej Ľubovni časopis vydávaný nepravidelne Okresnou propagačnou ko-

misiou (OPK)⁷⁰ v počte 50 výtlačkov. Periodikum malo názov *Vrták* (*vrtá do všetkého, kde je špina, neporiadok a zaostalosť*)⁷¹. Na rozdiel od článkov v iných regionálnych novinách, *Vrták* dokázal poukázať na nedostatky kriticky⁷² i ironicky. Napríklad, objavili sa v ňom aj takéto texty: „Viete, že obec Chmeľnica splnila dodávky mlieka za I. polrok len na 7 %? Príčina? Dodáv-

ku mlieka neplnia samotní členovia MNV. [...] Ryba smrdí od hlavy! Akí členovia MNV, taká obec! Splňte svoju povinnosť, slúžte príkladom ostatným svojim občanom!“⁷³ alebo: „Okresný stavebný podnik v Starej Ľubovni mal postaviť a odovzdať pre JRD v okrese v mesiaci august 1955 sýpky. Práca bude hotová v roku 19??“⁷⁴ Kritike nešla ani patronátne činnosť podnikov.

69 Výskum a spracovanie tohto fenoménu by si nepochybne zaslúžil samostatné spracovanie.

70 Ako vydavateľstvo je uvedené „Propagačná komisia resp. OPK“, je teda zrejme, že časopis bol reálne vydávaný touto komisiou, nakoľko sa zachovali obálky zasielané prokuratúre na posúdenie časopisu s pečiatkou Dom osvetly v Starej Ľubovni.

71 V štátnom archíve (ŠA-LE, pob. Poprad) sa zachovali len štyri čísla časopisu *Vrták* – ide o *Vrták*, č. 1., 20. 7. 1955; *Vrták*, č. 2., 27. 7. 1955; *Vrták*, č. 3, 3. 8. 1955 a *Vrták*, č. 6, 25. 8. 1955.

72 „Prosíme našich milých čitateľov, úrady, závody, podniky i jednotlivcov, aby nám posielali svoje príspevky o zistených nedostatkoch i príkladnom pracovnom úsilí svojich zamestnancov na uverejnenie. [...] Žiadame tiež, aby nám podniky, závody, úrady, ktoré boli kritizované, odpovedali, ako a kedy zistené nedostatky odstránili. VRTÁK ochotne našej verejnosti oznámi, že nedostatky sú odstránené!“ Pozri *Vrták*, č. 3, 3. 8. 1955, s. 4.

73 *Vrták*, č. 2, 27. 7. 1955.

74 Tamže.

V karikatúre autor zobrazil staršiu paniu, ktorá sa prihovára vnúčatám: „Aha, deti moje, to zase ide náš patrón. Bola som ako vy, keď tu bol prvý raz. To je jeho druhá návšteva.“⁷⁵ Iste, nechýbala chvála, ak predseda JRD zabezpečil na 100 % výkup sena a podobne, no v rubrike *Vrták sa sptuje*, ostávajú nezodpovedané niektoré otázky, ktoré sú aktuálne aj dnes:⁷⁶ „Či stavebníci OSSD, STS, ČSAD atď. odkúpia a zaplatia pozemky roľníkov, na ktorých stavajú, alebo už postavili svoje prevádzkové budovy? Čo nato riaditelia závodov?“⁷⁷

Pre objektivizáciu, verifikáciu ako aj pre spracovanie analýz z problematiky pôsobenia tlačenej regionálnych médií na obyvateľstvo bude potrebné nielen štúdium archívov, miestnych kroník, ale rovnako aj zachytenie spomienok obyvateľov obce. V obciach sledovaného regiónu vznikli JRD buď veľmi rýchlo (Výborná, Žakovce), nevznikli nikdy (Lendak), alebo proces vzniku bol postupný, často sprevádzaný zastrašovaním a násilím, avšak zmienky o tomto procese sú nepatrné. Roľník nie je intelektuál, ktorí spisuje svoje spomienky. Tvrdosť prostredia i naturelu ho učia poradiť si s problémom, nebudovať nad tým, čo bolo. Súkromní roľníci sa vzdali pôdy a založili JRD veľmi rýchlo v tých obciach, v ktorých sa stali novými vlastníckmi pôdy – získali pôdu vyvlastnenú nemeckému obyvateľstvu.⁷⁸ Napriek nedostatkom pri spravovaní spoločného majetku, regionálne noviny informovali o ich činnosti výlučne pozitívne. Naopak, obyvatelia obce Lendak, na ktorej území JRD nikdy nevzniklo, boli neustále kritizovaní a pranierovaní okresnými novinami *Nová dedina*⁷⁹ za neplnenie dávok, kontingentov. Vznikali karika-

Žatevný ZPRÁVODAJ
VYDÁVA: OV-KSS, ONV A OOD V POPRADE

DALŠIE JRD V CIELI!
Dňa 23.8. operatívna komisia vzala na vedomie, že nákupné úlohy obilia splnili tieto JRD:

JRD Matejovce	103,2 %
JRD Abrahámovce	106,1 %
JRD Huncovce	101,2 %
JRD Vrbov	100,7 %
JRD Tvarožná	100,0 %

Blahoželáme týmto družstvám k splneniu nákupných úloh!!!!

Fridat!
V plnení nákupných úloh obilia zostávajú JRD v Mlynici, v Novej Lesnej, vo Veľkom Slavkove, v Švábovciach. Očakávame aj od týchto družstiev, že do konca tohto týždňa t.j. do 26.8. čestne si splnia svoju úlohu.

Žatevné práce na ŠM
K 23.8. je stav žatevných prác na poliach ŠM v okrese nashedovný:

ŠM Veľká Lemnica má pokosené chlebové obilie z 223 ha z plánu 236 ha, kosbu krmného obilia má prevedenú na 716 ha z plánu 754 ha, zvoz je uskutočnený na 603 ha, výmlat uskutočnený zo 603 ha.

ŠM Vlčkov kosbu chlebového obilia z plánovaných 305 ha previedli, kosbu krmného obilia majú prevedení na 835 ha z plánu 856 ha, obilie majú zvezené a vymlátané zo 657 ha.

ŠM Bušovce majú kosbu chlebového obilia uskutočnenú na 235 ha z plánu 260 ha, kosbu krmného obilia majú prevedenú na 626 ha oproti plánu 704 ha, obilie majú zvezené a vymlátané z 510 ha. Očakávame, že všetky ŠM splnia nákupné úlohy najneskôr do 25.8.1961

Regionálne noviny (Zdroj: ŠA-LE, pob. PP)

túry a články zosmiešňujúce spôsob hospodárenia tamojších roľníkov. Svedectvá obyvateľov obce sú v ostrej konfrontácii s článkami redaktorov: „Nám ani sliepky toľko vajec neznesli, ako

sme mali odovzdať štátu. Chodievali sme do Vojňan kupovať vajcia, aby sme mali ako splniť kontingent. A otca, tak ako bol, zobrali žandári rovno z role do väzenia.“⁸⁰ Lendačania sa napriek

75 Vrták, č. 3, 3. 8. 1955, s. 4.

76 Máme na mysli nevyriešené vlastnícke práva pod budovami stavieb (pričom sa to netýka len hospodárskych stavieb, ale aj bytových komplexov).

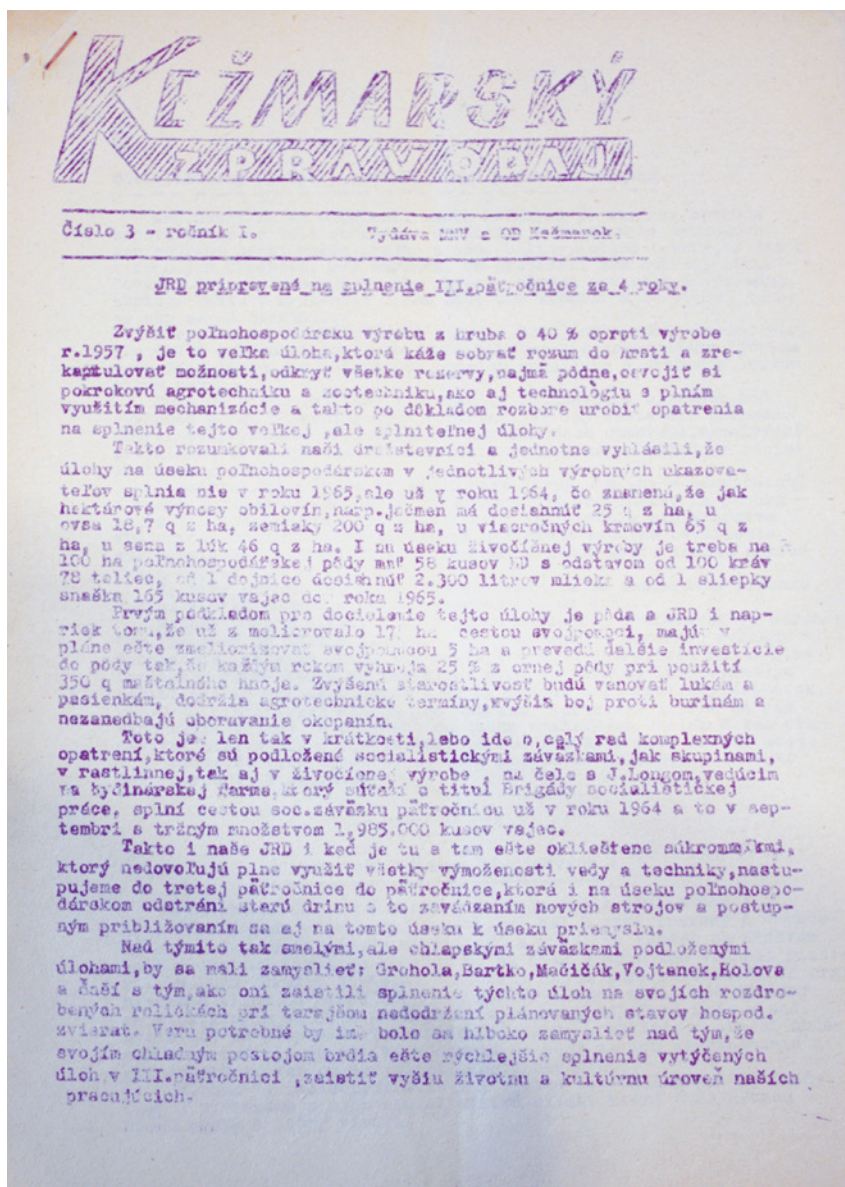
77 Vrták, č. 6, 25. 8. 1955, s. 4.

78 Nebol to len fenomén Spiša. Rovnako aj na území západného Poľska boli začiatky kolektivizácie jednoduchšie ako na východe Poľska.

79 Nová dedina – kežmarské okresné noviny, týždenník OV KSS a ONV v Kežmarku.

80 AA – rozhovor so Selvekovou Katarínou (1935, Lendak). Podobné výpovede (bez záznamu) sme počuli aj od vnukov roľníkov (ich starí rodičia boli v 50. rokoch v aktívnom veku) v obci Lendak.

Regionálne noviny (Zdroj: ŠA-LE, pob. PP)

cielenej kampani ubránili kolektivizácii a to až do roku 1981 ako poslední v popradskom okrese: „Na základe rozhodnutia okresných stranických a štátnych orgánov bola v danom roku poľnohospodárska pôda združstevnená a začlenená do spoločného JRD Tatry

v Spišskej Belej. Pretože sa občania nerozhodli pre spoločné hospodárenie vo vlastnej obci, rozhodla strana za nich. Nečudo, že keď 21. apríla 1981 vyšli na polia družstevné traktory, pracovníkom družstva v práci zabránili niektorí občania, ktorí ich prinútili

z poľa odísť.“⁸¹ Krátke obdobie kolektivizácie v Lendaku (1981 – 1989) umožnilo rýchly návrat k súkromnému hospodáreniu v obci a tamojší rodáci patria k vlastníkom hospodárskej pôdy i v širšom okolí.

Ďalšiu skupinu článkov tvorí počiatočná kritika roľníkov a následne (predovšetkým v roku 1958)⁸² ich pochvala, že sa konečne rozhodli založiť JRD či vstúpiť do JRD. Na príklade obce Slovenská Ves si môžeme priblížiť rozdiel medzi mediálnou propagandou a realitou. Kežmarské okresné noviny *Nová dedina* v článku *Aj najvzornejší roľníci sa rozhodli pre JRD. V Slovenskej Vsi dni prelomu* z 22. januára 1958 informovali: „Skvelé výsledky spoločného hospodárenia našich družstiev podnikli v posledné dni aj roľníci v Slovenskej Vsi k správne rozhodnutiu – k vstupu do JRD. Do pondelka rozhodlo sa pre družstvo 45 výkonných roľníkov, medzi ktorých patria M. Lauff, A. Damer, P. Tomas, O. Tomas, Št. Gallik, O. Kišš, Majerčák, Barnáš a ďalší. Noví družstevníci! Vitajte v družstevnej rodine, mnoho úspechov na spoločnej ceste! Roľníci vo Vojňanoch, Mlynčekoch a ostatných obciach, nasledujte dobrý príklad Slovenskovesčanov!“⁸³ Sve-

dictvo obecného kronikára Eduarda Barloka je však v príkrom rozpore s tvrdením o dobrovoľnosti vzniku JRD v obci. Až pod tlakom perzekúcií a klamlivých príslubov odobrilo dvanásť gazdov, ktorí mali v dedine vodcovské slovo, existenciu JRD Slovenská Ves. Následne sa k nim pridalo aj sedemdesiatštyri samostatne hospodáriacich roľníkov. Zápas o získanie pôdy bol zo strany štátnych orgánov veľmi krutý. Už v roku 1956 sa nátlakové akcie stupňovali. Vtedajší kronikár opisuje činnosť nechcených „návštevnikov“ takto: „Po žatevných prácach,

81 Pozri KURUC, S. A.: Lendak v 20. storočí. In: NEUPAUER, J.: Lendak. Lendak 2012, s. 61.

82 Zdá sa, že obci podtatranského regiónu sa február 1948 bytostne dotkol až o desať rokov neskôr, keď im bola násilne odňatá pôda v zmysle plnenia plánov XI. zjazdu KSČ okresnými funkcionármi v duchu hesla: „Nezastavíme sa!“ V roku 1958 periodikum *Nová dedina* „oslavovalo“ vstup roľníkov do JRD v Tvarožnej, Vojňanoch, Mlynčekoch, Jurskom a Stotinciach – môžeme teda predpokladať, že ich vstup do JRD nebol dobrovoľný.

83 Aj najvzornejší roľníci sa rozhodli pre JRD. V Slovenskej Vsi dni prelomu. In: *Nová dedina*, 22. 1. 1958.

ukončení mlatby a zbere zemiakov, bola opäť oživená činnosť presvedčovacej kampane, dopĺňujem, že neminula ani ‚kovorolníkov‘, čo pracovali v priemysle, ich ženy v domácnosti za spolupráce manželov obrábali menšie výmery. Predvolali ich na výbor ROH a presviedčali pre vstup do JRD, nakoniec určili čas rozmyslenia a tento keď vypršal záporným výsledkom, bol rozviazaný pracovný pomer. Potrebné je dodať, že všetko bolo na túto akciu zamerané a výsledok nepatrný. Do konca roka členská základňa vzrástla o ďalších päť členov.“⁸⁴ Roku 1957 sa počet nechcených ‚návštev‘ stupňoval. Orgány ONV v Kežmarku sa usilovali, aby v Slovenskej Vsi vzniklo celooobecné JRD.⁸⁵ Spomínané udalosti opísali pamätníci takto: „Jedno poobedie zobrali občanov do pristaveného autobusu na exkurziu JRD v Kežmarku. Autobus zastal pred budovou ONV, kde ich pozvali do zasadačky, v ktorej sa znova začalo presviedčanie. Keď videli, že ‚nezabralo‘, tak ich nechali a pošli preč. Občania čakali ďalej, zdal sa im tento spôsob podozrivý, myšlienky sa striedali, dosahovali astronomickú rýchlosť, začala voľná debata, výmena

názorov. Tento nútený oddych trval do 3. hod. ráno, keď vstúpil šofér autobusu a povedal, že ich odvezie domov. Ženy ich doma s plačom očakávali. Ten akt pôsobil na občanov šialenstvom. Niektorí z toho obviňovali členov JRD, keby oni neboli podľahli, bol by v obci pokoj.“⁸⁶ Na iných miestach sa v kronike píše: „Rolníkov zobrali autobusom, alebo ich predvolali na ONV v Kežmarku a tam ich niekedy aj dva, tri dni presviedčali. Niektorí povedali, že sa zbláznila od toľkých rečí.“⁸⁷ Za týchto podmienok vznikalo v obci JRD. Za násilnú kolektivizáciu a výber donucovacích prostriedkov boli zodpovední zástupcovia komunistického režimu na úrovni okresov. Spolupracovníkov našli aj na úrovni MNV, no nie v každej obci sa im to hneď podarilo. Keď v roku 1953 ONV v Kežmarku hľadal ‚kulakov‘ v Slovenskej Vsi, predseda MNV odmietol označiť kohokoľvek v obci za kulaka, a tak sa tejto úlohy ujali pracovníci ONV, ktorí označili konkrétneho občana za dedinského boháča.⁸⁸ Po roku 1989 sa otvorili viaceré súdne procesy, v ktorých boli postavení pred súd a aj odsúdení predsedovia MNV v ČSSR – tí, ktorí aktívne spo-

lupracovali s totalitným režimom na ‚socializácii dediny‘, pričom vystavili spoluobčanov perzekúciám a dopustili sa trestných činov proti ľudskosti. Bohužiaľ, tejto téme sa slovenské súdnictvo a prokuratúra nevenovali a nevenujú na rozdiel od Českej republiky, kde je to stále aktuálna téma.⁸⁹

ŠKOLA A KOLEKTIVIZÁCIA

Okrem médií, zástupcov ONV i MNV dôležitú úlohu v socializácii dediny zohrávali aj učitelia. Niektorí z rodičov si dostatočne uvedomovali podriadenosť pracovníkov v školstve novému režimu, že odrádzali svoje deti, aby sa venovali učiteľskému povolaniu.⁹⁰ Niektorí učitelia boli natoľko agilní, že chceli z obce, kde pôsobili vytvoriť ‚prvú socialistickú dedinu‘. Povereník poľnohospodárstva a lesného hospodárstva spolu s povereníkom školstva a kultúry apelovali na učiteľov, aby v rámci druhej päťročnice (1950 – 1955) ešte viac napomáhali výstavbe JRD (tak ako sa o to pričínili napríklad učitelia v Smižanoch), nakoľko sú to práve učitelia, ktorí vedia, aké metódy propagandy použiť v danej obci. Vedia, či voliť individuálny pohovor, besedu, zájazd

84 Rudolf Kišš, Emil Zastko, Eduard Šolc, Alojz Brežina a Margita Barloková. Archív obecného úradu Slovenská Ves (ďalej AObÚ – Slovenská Ves), Kronika obce Slovenská Ves od roku 1945, s. 52.

85 Prvý predseda JRD Slovenská Ves v spomienkach na stavbu prvého hospodárskeho dvora uvádza: „Keď nám inžinier stavbu vymeral a nabíli sme koliky, do rána boli všetky povytáňované. Aj po uplynutí 16 rokov od tejto udalosti mám pri spomienke na takúto ‚odbojovú činnosť‘ strach.“ AObÚ – Slovenská Ves, Kronika obce Slovenská Ves od roku 1945, s. 324.

86 Tamže, s. 53.

87 Tamže, s. 213.

88 Rada ONV určila, koho majú označiť za kulaka: „Oznamujem Vám, že Rada ONV v Kežmarku na svojom zasadnutí dňa 2. marca 1953 vykazuje vo Vašej obci tohto roľníka za dedinského boháča: 1) Emil Zastko, Slovenská Ves, mlynár – živnostník, vykorisťoval cudzie pracovné sily, vlastnil 20 ha pôdy, ktorú zo špekulatívnych dôvodov rozdelil medzi malých roľníkov.“ Menovanému bola zvýšená dávková povinnosť, bol vylúčený zo zásobovania na viazanom trhu a aj jeho deti. Pozri ŠA-L, pob. PP, f. Miestny národný výbor Slovenská Ves (ďalej MNV-SV), Ref. pre vnútorný obchod ONV Kežmarok, 1953, s. 681. Porovnaj NEUPAUER, F.: Slovenská Ves v rokoch 1948 – 2009. In: CHALUPECKÝ, I.: Slovenská Ves v premenách časov. Svidník 2013 s. 171.

89 Predpokladá sa, že v Českej republike bude otvorených ešte niekoľko desiatok takýchto procesov, ako to naznačila štátna zástupkyňa Lenka Bradáčová (1973, Roudnice nad Labem) v rozhovore s autorom štúdie 21. apríla 2014 v Bratislave. Na Slovensku je situácia podľa pracovníčky Generálnej prokuratúry SR JUDr. Aleny Tomkovej nasledovná: „Po roku 1989 v súvislosti s prijatými reštitučnými zákonmi napadlo na prokuratúru množstvo podnetov, týkajúcich sa problematiky navrátenia vlastníctva k nehnuteľnostiam fyzickým osobám, právnických osobám, cirkvi a pod. Prokuratúra ich vybavovala postupne v súlade s oprávneniami vyplývajúcimi z týchto zákonných noriem (napr. podávaním protestov, upozornení či podávaním mimoriadnych dovolaní). Možno dôvodne predpokladať, že ide o niekoľko tisíc podnetov a súvisiacich spisov, ktorých analýzu nie je možné z kapacitných dôvodov realizovať.“

90 Jeden z pamätníkov opísal túto situáciu slovami: „Radšej Ťa chcem vidieť mŕtvu, ako by si mala ísť študovať za učiteľku! – takto neľudsky násťojil na zmenu prihlášky svojej dcéry na vysokoškolské štúdium môj známy. Uvedomoval si, čo od učiteľa očakával režim v tej dobe.“ AA – rozhovor s Petrom Dubovským (1921, Rakovice – 2008, Ivanka pri Dunaji) dňa 14. mája 2005.

alebo exkurziu do vzorových JRD: „V obciach, kde máme založené JRD, treba sa neúnavne usilovať o to, aby sa stalo celoobecným. [...] Úlohy dedinských učiteľov v období prebudovania našej dediny na dedinu socialistickú sú veľké, zložité a ťažké. Veríme však, že vynaložia všetko úsilie pre ich splnenie.“⁹¹ Hlavným cieľom bolo dobehnúť v kolektivizácii české kraje a napomáhať k tomu, aby sa socialistický sektor stal na dedine rozhodujúcim.

Jedným z prostriedkov, ktorým učitelia napomáhali „budovaniu socializmu“, bolo vyvolávanie pocitu hanby u detí, ktorých rodičia nesúhlasili s režimom a ocitli sa vo väzení.⁹² V rámci propagácie kolektivizácie dávali učitelia žiakom za úlohu slohovú prácu s názvom *Prečo moji rodičia nevstúpili do JRD*⁹³. V prácach žiakov z Kravian sa opakuje apel detí na rodičov: „Rodičia, zamyslite sa nad tým, že Vaším vstupom do JRD pričínime sa aj my o skoré vybudovanie socializmu.“⁹⁴ V uvedených prácach chýba osobnejší pohľad žiakov na kolektivizáciu, ich sloh je najmä „upomienkou“ napísanou rodičom. Žiaci ôsmeho ročníka z obce Nižná Šuňava sa mohli (v porovnaní s rovesníkmi z Kravian) voľnejšie vyjadriť k danej téme, a tak sú ich slohové práce aj obsahovo rôznorodnejšie.⁹⁵ Dve z prác síce končia slovami: „Ja by som chcela, aby rodičia vstúpili do družstva. Viem, že v družstve sa lepšie a ľahšie pracuje,“ avšak deti poukázali aj na iné aspekty súvisiace so vznikom JRD: „V roku 1948 sa v Nižnej Šuňave založilo JRD. Málo roľníkov vstúpilo do družstva. Aj moji rodičia nevstúpili.“⁹⁶ Nevstúpili aj preto, že videli zlý príklad hospodárenia na iných JRD: „Štrbskí družstevníci sušili trávu až v jeseni a zemiaky zbierali, keď už

Prečo môj otec nevstúpil do JRD.

Maji rodičia boli včera v Poprade, kde ich presviedčali, aby vstúpili do družstva. Prišlaška ešte nedali ale o našom družstve doma pekne rozprávali. Povedali, že družstevníci v minulom roku mali pekný lan. Iske raní dostali veľa peňazí. Aj maštagle pre dobytok sa stavajú. Keby vstúpili do družstva všetci ľudia v dedine, aj môj rodičia by iste podpísali príhlašku.

Mária Marčanová.
Niž. Šuňava č. d. 109

Prečo môj otec nevstúpil do JRD.

Môj otec bol roľník. Mal majetok, ktorý zdedil po svojich rodičoch a bol ho takto nadobudli. Keď kalorili v dedine družstvo, robili odcam najlepšiu zem pre JRD. Otec hovorí, že preto sa nestane družstevníkom.

Anna Kubíková.
Niž. Šuňava č. d. 36

Slohové práce žiakov z Nižnej Šuňavy (Zdroj: ŠA-LE, pob. PP)

91 Učiteľ, významný činiteľ na dedine. In: Pravda, 1958

92 Príkladom je nemiestna otázka učiteľky žiačky, ktorej otec bol vo väzení, aby pred celou triedou povedala, kde jej otec „pracuje“. Porovnaj NEUPAUER, F.: Za komunizmu bolo lepšie. Bratislava 2002. s. 22.

93 ŠA-L, pob. PP, f. Okresný národný výbor Kežmarok (ďalej ONV-KK), odbor školstva a kultúry, kr. 33, 1960, Prečo moji rodičia nevstúpili do JRD.

94 Tamže.

95 Iné práce z regiónu sa v archívnych fondoch nezachovali.

96 ŠA-L, pob. PP, f. ONV-KK, odbor školstva a kultúry, kr. 33, 1960, Prečo moji rodičia nevstúpili do JRD.

padal sneh, keď naši roľníci mali už všetku úrodu v stodolách.“⁹⁷ Ďalším dôvodom bol vzťah k pôde, ktorú roľníci získali za veľké peniaze. Napríklad žiak Ján napísal: „*Moji rodičia nechcú vstúpiť do JRD preto, lebo niekedy si museli pôdu ťažko nadobudnúť a majiteľovi tejto pôdy museli platiť veľké dane. Teraz, keď v Nižnej Šuňave zvolili správu JRD, tak lepšiu pôdu nám zobrali a dali nám tú najhoršiu, čo nám nič nenarastie. Preto moji rodičia nechcú vstúpiť do JRD.*“⁹⁸ Prostredníctvom žiakov sa tak môžeme dozvedieť o postoji ich rodičov. Na jednej strane sa v prácach objavuje konkrétne stanovisko: „*Otec mi povedal, aby som v úlohe napísal, že prečo nechce vstúpiť do družstva, lebo v družstve málo by zarobil a neužil rodinu. [...] Otec keď sám bude robiť na družstve, iste nevyrobí ani na chlieb. [...] Včera som sa ich na to pýtala. Povedali mi, že keď si postavíme dom, aj my podpíšeme. Tak za krátky čas budú otecko družstevníkom.*“⁹⁹ Na druhej strane boli bežné vyjadrenia, v ktorých žiaci neuvádzali dôvody odmietavého postoja rodičov voči vstupu do JRD: „*On mi nechce povedať, prečo ešte nie je v JRD. [...] Mój otecko nechce ísť do družstva. Mne nechce povedať prečo.*“¹⁰⁰ Skutočnú príčinu niektorí odmietli deťom povedať, nakoľko nevedeli, či ich vyjadrenie nebude zneužit. V prácach žiakov sa objavujú aj takéto slová: „*Moji rodičia boli včera v Poprade, kde ich presviedčali, aby vstúpili do družstva. [...] Keby vstúpili do družstva všetci ľudia v dedine, aj moji rodičia by iste podpísali prihlášku.*“¹⁰¹ Slohové práce, ktoré mali deti písať hneď na druhý deň po agitačnej akcii, poukazujú na premyslený a cielený nátlak na súkromné hospodáriacich roľníkov.

Oveľa slobodnejšie o tom, čo sa v JRD deje, písali žiaci, ktorých rodičia na JRD pracovali. Väčšina žiakov hovorila o výhodách JRD – spoločné hospodárenie, práca strojov namiesto ľudí, dodávky hnojív podporujúcich vyššiu úrodu, nemusia toľko pracovať na vlastnom poli. Poukázali však aj na negatíva súvisiace s činnosťou JRD – rozkrádanie, nedostatok hovädzieho dobytku, nízke výnosy, nižší plat v porovnaní s platom robotníkov. Na ilustráciu uvedieme niekoľko citácií z takýchto prác: „*Hoci sú výhody v spoločnom hospodárení, predsa sa nájdu aj niektoré nedostatky. Najväčšou chybou je však to, že medzi členmi sú nezhody. Ba často sa rozkráda aj družstevný majetok. [...] Ženy pracujúce v rastlinnej výrobe, v zime nemajú vôbec práce, iba niekedy sa jej dostane, a to tiež je pravda, že keď bol robotníkom, nezarobil omnoho viac než v družstve. Keď sa tak vezme, dostanú naturálie, výplatu a ešte aj doplatky. Keby sa to všetko spočítalo, tak vyjde to asi toľko, ako keď zarobil predtým. Pri samotnom hospodárení sa tiež nemal veľmi dobre. Musel pracovať od rána do večera a pritom odovzdávať kontingent [vopred stanovený počet, dávka; zákonom alebo zmluvou stanovený počet alebo množstvo – poznámka autora]. [...] Záporných stránok v našom JRD je viac ako kladných. Niektoré z nich rodinkárstva. Ďalšou nerestou v JRD je to, že funkcionári JRD si riadne neplnia svoje povinnosti a tak im ľudia neveria a upúšťajú od práce, strácajú chuť a elán. To preto, že plánovaná hodnota jednotky 17 KčS nebola splnená. Na zálohu vyplácali mesačne 10 KčS na jednotku. Ako doplatok malo sa vyplácať ešte zvyšných 7 KčS, no plány zlyhali a ľudia sú bez peňazí.*

Túto situáciu zhoršuje aj to, že ľudia ešte ani za december nedostali peniaze a celoročné vyúčtovanie za minulý rok sa ešte doposiaľ neuskutočnilo. Tieto nedostatky sa však snažíme odstrániť a to napr.: zvolením nového výboru. Nový výbor sa všemožne snaží o to, aby sa situácia zlepšila, lenže bez pomoci ľudí sa im to nemôže podariť. U nás chýba spolupráca výboru s ľuďmi, pretože stratili chuť do práce. Teraz neostáva nič iné, ako presvedčiť ľudí, aby sa znova s chuťou a tvorivým elánom zapojili do budovania socializmu.“¹⁰²

V neľahkej situácii sa ocitli aj dospelé deti roľníkov. Známe sú prípady mládencov, ktorí nenastúpili na základnú vojenskú službu, ale do pomocných technických táborov (PTP) a študentov, ktorí nemohli študovať na gymnáziách a následne na vysokých školách. Deti samostatne hospodáriacich roľníkov, ktoré pôsobili v štátnej správe, mali presvedčiť rodičov o vstupe do JRD. To sa dialo aj v podtatranskom regióne. Kežmarské noviny *Nová dedina* už v roku 1952 uverejnili informáciu, že len štyria roľníci nevstúpili do JRD Malý Slavkov: „*Veríme, že i títo štyria pochopia výhody spoločného hospodárenia a že za celkom krátky čas bude môcť Malý Slavkov prehlásiť, že stal sa na sto percent socialistickou obcou.*“¹⁰³ Dňa 21. novembra 1956 sa v článku o činnosti družstevníkov v Malom Slavkove uvádza: „*Za rok, čo je v družstve postavil si pekný dom, ktorý vyčnieva nad ostatnými chalupami, ešte ovakovať ho a na jar sa sťahovať. [...] Družstevníci zo Slavkova dnes už ani nepomyslia na súkromné hospodárenie. Privykli si v družstve, lebo dobrá spoločná práca je nielen ľahšia, veselšia, ale donáša každému i viac úžitku.*“¹⁰⁴ Napriek takto pozi-

97 Tamže.

98 ŠA-L, pob. PP, f. ONV-KK, odbor školstva a kultúry, kr. 33, 1960, Prečo moji rodičia nevstúpili do JRD.

99 Tamže.

100 Tamže.

101 Tamže.

102 ŠA-L, pob. PP, f. ONV-KK, odbor školstva a kultúry, kr. 33, 1960, 681. Prečo moji rodičia nevstúpili do JRD.

103 V Malom Slavkove začala mierová žatva. In: *Nová dedina*, roč. 2, 1952, č. 9, s. 1.

104 Družstvo im prirástlo k srdcu (zápisky z Malého Slavkova). In: *Nová dedina*, roč. 6, 1956, č. 38, s. 2.

tívne prezentovanej aktivite členov JRD nezastávali všetci roľníci názor, že vstup do JRD je pre nich prospešný, a tak namiesto dobrovoľnosti nasledovalo presvedčanie rodičov prostredníctvom detí. Odbor pre školstvo a kultúru v Kežmarku žiadal kolegov v Sečovciach (16. 9. 1957), aby v súvislosti so socializáciou dediny poslali domov, do Malého Slavkova, presvedčiť o vstupe do JRD, „s. Majerčákovú, učiteľku, ktorej rodičia odmietali vstup do JRD, a takto nám pomohli prekonať ťažkosti, ktoré sa nám vo veľkej miere vyskytujú pri tejto akcii.“¹⁰⁵ Ešte aj v roku 1957 predstavitelia režimu hľadali rôzne spôsoby, ako týchto roľníkov prinútiť odovzdať pôdu JRD: „Rodičia menovanej sa záporne stavajú k socializácii dediny a preto je nutné prikrčiť k takémuto presvedčovaniu,“¹⁰⁶ uvádza sa v korešpondencii.

Priame či nepriame zastrašovanie, premyslené zacielenie psychicko-sociálneho teroru do vzťahu rodič – dieťa, písanie slohových prác, v ktorých totalitný režim chcel poznať názor vlastníkov pôdy – aj takéto metódy boli súčasťou politiky štátnej moci, ktorú označujeme termínom „násilná kolektivizácia“.

Jednotné roľnícke družstvá mali byť cestou k prosperite na vidieku (Zdroj TA SR)

ZÁVEROM

Násilná kolektivizácia je fenomén, ktorý dodnes tvorí „biele miesto“ v našich dejinách. Roľníci nie sú spisovateľia – často nezaznačili, nearchivovali proces perzekúcií, ktoré im boli spôsobené v čase komunistického režimu a bohužiaľ nie je na Slovensku dostatočný počet historikov, ktorí by danú problematiku spracovali.

Štát v moci predstaviteľov totalitného režimu jasne deklaroval svoj vzťah k roľníkom a to i slovami ministra spravodlivosti Štefana Raisa zo 4. decembra 1950: „Boj proti roľníkom je bojom za mier!“ Týmito slovami *de facto* roľníkov nazval nepriateľmi,

potenciálnymi agresormi. Premyslene, za pomoci súdov, prokuratúr, médií, školstva rovnako v podtatranskom regióne, ako i v iných regiónoch, zbavovali predstavitelia československého komunistického režimu roľníkov vlastníctva pôdy. Boli zaradení pod kategóriu „bývalí ľudia“ a spolu s nimi trpeli celé rodiny.

Predkladaná štúdia uvádza konkrétne príklady. Ďalšie štúdium môže priniesť porovnania (na úrovni regiónov, krajov, štátov) a potvrdiť či vyvrátiť niektoré zovšeobecnenia, ktoré podávajú historici, no rovnako aj obhajcovia i kritici politiky režimu voči vlastníkom poľnohospodárskej pôdy.

František Neupauer • Forced Collectivisation and the Region along Tatras Mountains (1948–1960)

The state, personified in the totalitarian regime representatives, declared its attitude towards peasants also through the statement of Štefan Rais, the Minister of Justice, on 4 December 1950: “The fight against peasants is the fight for peace!” In this way, he *de facto* labelled peasants as enemies and potential aggressors. The study of archive records from the Tatras Region brings not only factual, but also new aspects of the forced collectivisation controlled by the state. Authentic period materials related to the education, media, and courts and the prosecution as well, are valuable testimonies about the Communist regime period. Besides these documents the study is dedicated also to the “ideology” and the “cultural revolution” in the field of agriculture. The impacts are not known to the general public and little research has only been conducted by the historians in that area.

Mgr. František Neupauer, PhD. (1979)

Historik, publicista, vysokoškolský pedagóg. Absolvent histórie a filozofie na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici. V Ústave pamäti národa pracoval v rokoch 1998 – 2012. Od roku 2014 pracuje na čiastočný úväzok na Sekcii vedeckého výskumu ÚPN. Vo svojej vedeckej a popularizačnej práci sa venuje dejinám 20. storočia (školstvo, násilná kolektivizácia, politické perzekúcie, osobnosti) a didaktike dejepisu. Je zakladateľom Múzea zločinov a obetí komunizmu a predsedom OZ Nenápadní hrdinovia.

105 ŠA-L, pob. PP, f. ONV KK, 6456/57. Socializácia dediny. 8861/2 SpS.

106 Tamže.

BOJ KOMUNISTOV PROTI LEVOČSKEJ PÚTI

IVAN CHALUPECKÝ

Levoča nepochybne patrí k najstarším pútnickým miestam na Slovensku. Začiatok pútí možno datovať do 13. či najneskôr do začiatku 14. storočia. Treba poznamenať, že púte sa konali nepretržite každý rok v deň Navštívenia Panny Márie – 2. júla – s výnimkou obdobia vlády Jozefa II., ktorý púte zakázal. Do Levoče prichádzali pútnici predovšetkým zo Spiša, Šariša a z časti Zemplína, ale aj z niektorých obcí Horehronia. Slávna bola napríklad košická púť, ktorú pútnici absolvovali pešo. Hlavná púť sa začínala 2. júla ráno procesiou z farského kostola na Mariánsku horu, kde boli príslušné bohoslužby a mnoho kňazov pomáhalo pri svedení pútnikov. Pre Levočanov a okolie mesta sa konala osobitná púť v oktáve sviatku, t. j. v najbližšiu nedeľu po 2. júli. Pôvodne chodilo na púť okolo 15 – 25 tisíc ľudí, ale po II. svetovej vojne sa to začalo meniť a v súčasnosti ju navštevuje do 250 tisíc ľudí.¹

Začiatok spomínanej zmeny možno hľadať už v roku 1945, keď do Levoče došla masa ľudí poďakovať sa Bohu za skončenie vojny, ale aj prosiť za udržanie mieru a slobody, lebo na obzore sa už ukazovali mraky komunistického vývoja. Citlivo to vnímali najmä obyvatelia Spišského biskupstva na prenasledovaní svojho biskupa Jána Vojtaššáka, ktorý často osobne viedol púte. Tentoraz sa jej nemohol zúčastniť, lebo krátko predtým ho internovali v kaštieli v Spišskom Štiavniku. Púte sa zúčastnilo podľa odhadu vyše stotisíc ľudí. Prítomní kňazi podpísali memorandum adresované Slovenskej národnej rade (SNR), v ktorom žiadali Vojtaššákovu prepustenie. Dokonca aj neslávne známy levočský prokurátor Dr. Ján Feješ prijal v župnom dome – sídle Okresného národného výboru (ONV) – kňazov, žiadal ich o spoluprácu a sľúbil kladné vybavenie memoranda.² Zhodou okolností ten istý Ján Feješ vypracoval ako zástupca prokurátora v januári 1951 obžalobu proti Jánovi Vojtaššákovi a spol.³ Aj

Kríž Magurčanov z roku 1947 (Foto: I. Chalupický)

v nasledujúcich troch rokoch mali púte masový charakter. Istým vrcholom bola púť 2. júla 1947, na ktorej biskup Ján Vojtaššák nielenže viedol procesiu

z mesta na Mariánsku horu, ale aj zasvätil diecézu Nepoškvrnenému srdcu Panny Márie. Púte sa zúčastnilo okolo 130 tisíc pútnikov, ktorí priniesli so

- 1 K dejinám Mariánskej hory a pútí pozri napríklad CHALUPECKÝ, I.: Mariánska hora v Levoči. Bratislava 1991; Mariánska hora v Levoči: člen Európskeho združenia mariánskych pútnických miest. Trnava 2006; DLUGOŠ, F.: Dejiny Mariánskej hory v Levoči 1247 – 1995. Levoča 2000.
- 2 Archív Rímskokatolíckeho farského úradu v Harichovciach, Historia domus II.
- 3 LETZ, R. (ed): Dokumenty k procesu s katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom. Bratislava 2007, s. 200 – 223.

sebou ťažké kríže ako vďaka za to, že sa Slovensko vyhlo spustošeniu počas vojny, ale aj ako znak pokánia s prosbou o pomoc pre nasledujúce roky. O obavách ľudí z budúceho vývoja svedčí aj jedna tragická udalosť, ktorá sa počas tejto púte udiala. Krátko pred púťou zaviedli na Mariánsku horu mikrofóny, aby bolo kázne lepšie počuť. Stala sa však malá porucha, aparátúra krátko vydávala chrčiace zvuky a vtedy ktosi zakričal: „*Bombardujú nás!*“ A veľký zástup ľudí sa začal v panike valiť dolu kopcom, pričom boli aj viacerí ušliapaní. V roku 1948 sa púte zúčastnil po prvýkrát v jej dejinách aj cudzí arcibiskup, neskorší kardinál pražský arcibiskup Josef Beran.

Medzitým sa vzťah medzi štátom a katolíckou cirkvou vyostřil. Po objavení odpočúvacieho zariadenia na celoštátnej biskupskej konferencii v Dolnom Smokovci Jánom Vojtaššákom v marci 1949 sa prerušili aj vyjednávania medzi štátom a cirkvou a 25. apríla 1949 vyhlásila Komunistická strana Československa (KSČ) v Karlových Varoch otvorený boj proti cirkvi. Vzápätí založila Cirkevnú komisiu Ústredného výboru (ÚV) KSČ, tzv. cirkevnú šestku, ktorá zasadala každý týždeň. Pri krajských a okresných národných výboroch vznikli cirkevné oddelenia ako predĺžená ruka komisie. Prvým krokom malo byť oddelenie cirkvi v Československu od Vatikánu a kňazov ochotných spolupracovať od biskupov. Pre tieto ciele tomu bola založená tzv. Katolícka akcia, ktorá mala svoje zakladajúce zhromaždenie v Prahe 10. júna 1949. Je samozrejmé, že biskupi to odsúdili a o situácii vydali pastiersky list, ktorý sa mal v kostoloch prečítať 19. júna

1949. Keď sa o tom štát dozvedel, zakázal jeho čítanie a pokúsil sa ho na farách skonfiškovať. Je samozrejmé, že to vzbudilo medzi veriacimi nepokoj. Keď k tomu ešte začali kňazov zatvárať, zhromažďovali sa pred farami veriaci, aby zabránili zaisteniu svojho duchovného. Do týchto udalostí padla aj príprava na levočskú púť a to zneužili aj komunisti na jej prvé násilné potlačenie.⁴

Ešte v prvej polovici júna 1949 hlásili bezpečnostné orgány o príprave púte. Malo sa jej zúčastniť okolo 300 duchovných, organizovali sa procesie z celého východného Slovenska, objednávali sa osobitné vlaky či vagóny. Predpokladala sa účasť okolo 100 tisíc pútnikov. Polícia mala len jeden problém. Dozvedela sa, že ak by sa jej chcel zúčastniť niektorý z vládou poverených exkomunikovaných kňazov „typu Plojhara“, pútnici by ho odmietli. Šlo totiž o zámer zneužiť púť na to, aby sa propagovala a rozšírila tzv. Katolícka akcia. Tajomník akčného výboru v Levoči dostal poverenie navštíviť faru a upozorniť farára na to, že ak sa také niečo stane, vezmú ho na zodpovednosť.⁵ Vyplývalo to aj z uznesenia predsedníctva ÚV KSČ zo 17. júna č. 5, ktoré uložilo Ladislavovi Holdošovi „*vyslať do Levoče a Ružomberka zástupcov Akčného výboru, aby na mieste zistili, či sú dané politické a organizačné predpoklady, aby zvoľávatelom a organizátorom pútí boli výbory Katolíckej akcie a aby zhromaždenia mohli byť ovplyvnené duchom Ohlasu Katolíckej akcie. Ak nie, zariadiť u ONV, aby púte a procesia povolené neboli.*“ Okrem toho prikázalo uznesenie č. 6 Karolovi Bacílkovi zrušiť všetky zvláštne vlaky a autobusy

do Levoče.⁶ Boli to prvé násilné opatrenia proti levočskej púti. Miestne orgány šli ešte ďalej. Donútili okresného lekára vydať vyhlášku o tom, že v levočskom okrese vypukol týfus, a preto sa púť nesmie konať. Levočskej púti dokonca venovala pozornosť aj samotná „cirkevná šestka“. Na svojej schôdzi 29. júna 1949 konštatovala, že miestne orgány púť zakázali a urobili sa opatrenia, aby sa jej nezúčastnilo viac ako 15 tisíc ľudí. Proti takýmto rozhodnutiam protestoval Rudolf Slánský, ktorý sa chcel vyhnúť prípadnému poukazovaniu na obmedzenie náboženskej slobody. Záležitost' dostal na starosť Viliam Široký.⁷ Vec sa skomplikovala, keď sa v súvislosti s čítaním zakázaného pastierskeho listu aj v Levoči pred farou zhromaždilo 25. júna mnoho žien – vyprovokovali ich k tomu miestne komunistky – čo bolo vyhlásené za „levočskú vzburu“. V jej dôsledku bolo v meste vyhlásené stanné právo. Zaisťených bolo okolo 200 účastníkov a proti dvanástim z nich sa bleskovo konal súd v Košiciach. Dokonca už 1. júla vyniesol rozsudky od 1 do 10 rokov väzenia. V deň púte, 2. júla, o tom písali všetky noviny. Neskôr súdil iný súd ďalších 51 účastníkov. Odsúdených bolo celkovo 57 ľudí. Je samozrejmé, že v súvislosti s týmito udalosťami boli všetky pripravované akcie zrušené, stánky a zábavné zariadenia sa pod dohľadom milície odstránili, vlaky nepremávali, v meste boli rozostavené guľomety a hliadky. Napriek všetkému sa na Mariánskej hore zišlo v deň púte odhadom asi 30 tisíc ľudí a spovedalo sa aj nasledujúci deň 3. júla, keď bola oktáva a napríklad jezuita P. Jozef Jurrovský zorganizoval procesiu zo Spišskej Novej Vsi do Levoče.⁸

4 Pozri CHALUPECKÝ, I. – PAVLÍK, E.: 50 rokov od „Levočskej vzbury“ v roku 1949. In: Z minulosti Spiša, V – VI/1997/1998. Levoča 1999, s. 127 – 138.

5 Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave (ďalej AÚPN), fond (f.) Krajská správa Ministerstva vnútra Košice (ďalej B 10), škatuľa číslo (šk. č.) 8, inventárne číslo (inv. č.) 52. Spravodajské prehľady a rôzne hlásenia z útvaru 468/A od 27. 5. do 30. 12. 1949.

6 Bližšie VNUK, F.: Pokus o schizmu. Bratislava 1996, s. 55.

7 Pozri Cirkevnú komisiu ÚV KSČ 1949 – 1951. I. Cirkevnú komisiu ÚV KSČ („cirkevnú šestku“) duben 1949–březen 1950. Praha – Brno 1994, s. 200.

8 Doterajšia literatúra o tejto púti nevedela. Zachytil ju do svojej Historie domus harichovský farár a historik Jozef Cehula, ktorý tiež patrili medzi spovedníkov. Pozri pozn. č. 2.

Situáciu vzťahov medzi štátom a cirkvami podstatne zmenili tzv. cirkevné zákony z októbra 1949 (najmä zákon č. 218/1949 Sb. zo 14. októbra 1949 o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom), ktoré úplne podriadili cirkvi štátnym orgánom. Cirkevné oddelenia štátnych orgánov či tzv. cirkevní tajomníci nadobudli úplnú moc nad cirkvami. Od nich záležalo, kto môže pôsobiť v cirkevnej správe, kto môže zastávať v cirkvách určitú funkciu, kto môže slúžiť omšu. Tak napríklad levočský farár potreboval v období socializmu osobitné povolenie na to, aby mohol slúžiť bohoslužby na Mariánskej hore, hoci to bol jeho kostol. Tým sa aj levočské púte dostali do úplnej réžie štátnych orgánov. Levočský farár síce vypracoval program púte, ale museli ho schváliť príslušné orgány. A nielen to. Štátne orgány až do roku 1989 schvalovali každého kňaza menovite, ktorý mohol pôsobiť počas púte, schvalovali počet kňazov a od kazateľov si často žiadali dopredu ich kázne. To bol najväčší zásah do priebehu levočských pútí a vyžadoval si mnohé často ponížujúce vyjednávania levočských farárov. Úrady často povoľovali len 6 – 10 menovite určeným kňazom pôsobiť počas púti, čo bolo nesmierne málo pri účasti spočiatku okolo 15 tisíc, neskôr však až do 150 tisíc pútnikov, ktorí sa chceli vyspovedať a podobne. Dokonca úrady museli aj púte povoliť. Zakázať sa ich neopovážili, pretože dobre vedeli, že by pri tom utrpeli fiasko. Preto sa rozhodli podstatne zredukovať počet pútnikov a púte dopodrobna kontrolovať.

Ukázalo sa to už v roku 1950. Spišský biskup Ján Vojtaššák plánoval vykonať na Mariánskej hore 4. júna 1950 birmovku. Slovenský úrad pre veci cirkevné birmovku 19. mája zakázal a okrem toho deň pred ňou bol biskup „izolovaný“, t. j. internovaný vo vlastnej rezidencii.⁹ Púť na 2. júla, s ktorou cirkevný tajomník vôbec nepočítal, síce

nezakázali, ale nedovolili ju organizovať levočskému farárovi Jozefovi Vojtasovi a organizoval ju levočský kaplán Štefan Precner. Boli zakázané stánky a kolotoče, nebolo ani piva, dokonca ani voda (v tom období sa v Levoči často voda pre nedostatok vo vodovode zatvárala, vtedy ju zatvorili úmyselne). Púť, ktorej sa zúčastnilo podľa odhadov cirkevného tajomníka asi 15 tisíc ľudí (v skutočnosti určite viac), najmä mládeže a žien, „prebiehala pokojne“. Odznelo päť kázni, ktoré boli dopredu prekontrolované príslušnými orgánmi. Podľa názoru cirkevného tajomníka boli na 90 % „nezávadné“. V tej dobe sa konala púť aj v oktáve sviatku pre Levoču a okolie. Konala sa 9. júla za účasti asi 3500 pútnikov.¹⁰ Bol to však rok, ktorým sa u nás začala komunistická krutovláda, namierená najmä proti katolíckej cirkvi. V jeho prvej polovici zrušili všetky mužské kláštory i gréckokatolícku cirkev, neskôr aj časť ženských reholí. V jeho druhej polovici internovali a neskôr uväznili nielen biskupa Jána Vojtaššáka, ale aj levočského farára Jozefa Vojtasu, ktorých v roku 1951 odsúdili na mnoho rokov väzenia. Vo väzniciach bolo v tej dobe ešte mnoho Levočanov odsúdených za tzv. levočskú vzburu v roku 1949. Komunisti vtedy našli mnoho ochotných spolupracovníkov aj v Levoči a v jej okolí.

V spomínaných súvislostiach treba vidieť aj ďalší vývoj levočských pútí. Zatiaľ čo v roku 1952 sa púte zúčastnilo ešte 26 tisíc pútnikov, ich počet v roku 1953 klesol na 1500. V tom roku dokonca navrhovali miestne orgány, aby aj Mariánska hora bola pojatá do tzv. vojenského výcvikového obvodu Javorina, ktorý patril armáde. Tým chceli púte úplne zrušiť. To sa však nepodarilo, hoci hranice obvodu boli v jej blízkosti. V roku 1953 podnikli aj ďalší krok, ktorého dôsledky pretrvali prakticky až dodnes. Konanie púte zakázali v deň Navštívenia Pan-

ny Márie, t. j. 2. júla, a preniesli ju na sobotu a nedeľu nasledujúcu po tomto sviatku. Konkrétne púť bola povolená na maximálne 24 hodín – od sobotného večera, neskôr poludnia, do nedeľného poludnia. Tým súčasne zakázali aj slávenie jej oktávy, čo bolo starodávnym zvykom.¹¹ Povolenie na organizáciu púte a na pomoc počas nej dostávali väčšinou kanonici Spišskej kapituly a kňazi, ktorí s režimom spolupracovali. V roku 1953 dostali súhlas pomáhať pri púti desiaty kňazi, v roku 1954 ich bolo len sedem, v roku 1958 nebol povolený ani jeden svedník. Tento scenár sa opakoval s malými zmenami prakticky do roku 1989. Napriek tomu po Stalinovej smrti sa púte začali rozrastať. Počet pútnikov v roku 1954 bol opäť 25 tisíc, o rok neskôr sa odhadovala účasť okolo 30 tisíc.

Z opatrení proti púti sa stala tzv. Akcia L. Spočívala v tom, že počas púte bola Levoča plná členov Zboru národnej bezpečnosti (ZNB) v uniformách, ktorí obmedzovali dopravu, kontrolovali ľudí a kládli im rôzne prekážky. Ešte viac bolo členov Štátnej bezpečnosti (ŠtB) v civile z celého kraja. Chodili medzi ľuďmi, počúvali, o čom sa rozprávajú, niektorých sledovali. Pravidelne sa robili prekážky pri doprave ľudí do Levoče. Neboli povolené žiadne mimoriadne vlaky, ani autobusy, dokonca viackrát sa stalo, že na železnici Spišská Nová Ves – Levoča nepremávali vlaky vôbec, na čo doplatili aj tí Levočania, ktorí s púťou nemali nič spoločné. Využívala sa nedostatočná kapacita levočského vodovodu a často sa v dňoch púte zastavovala voda. Počas celého obdobia nebolo povolené postaviť nejaké slušnejšie záchody na Mariánskej hore. Slúžila len jedna primitívna latrína! Podnikali sa opatrenia aj v obciach, z ktorých zvykli chodiť pútnici, aby sa tomu zabránilo, alebo aby sa ich počet zredukoval. Do akcie zapájali učiteľov, ktorí mali hlásiť žiakov, ktorí pri púti miništrovali. Po-

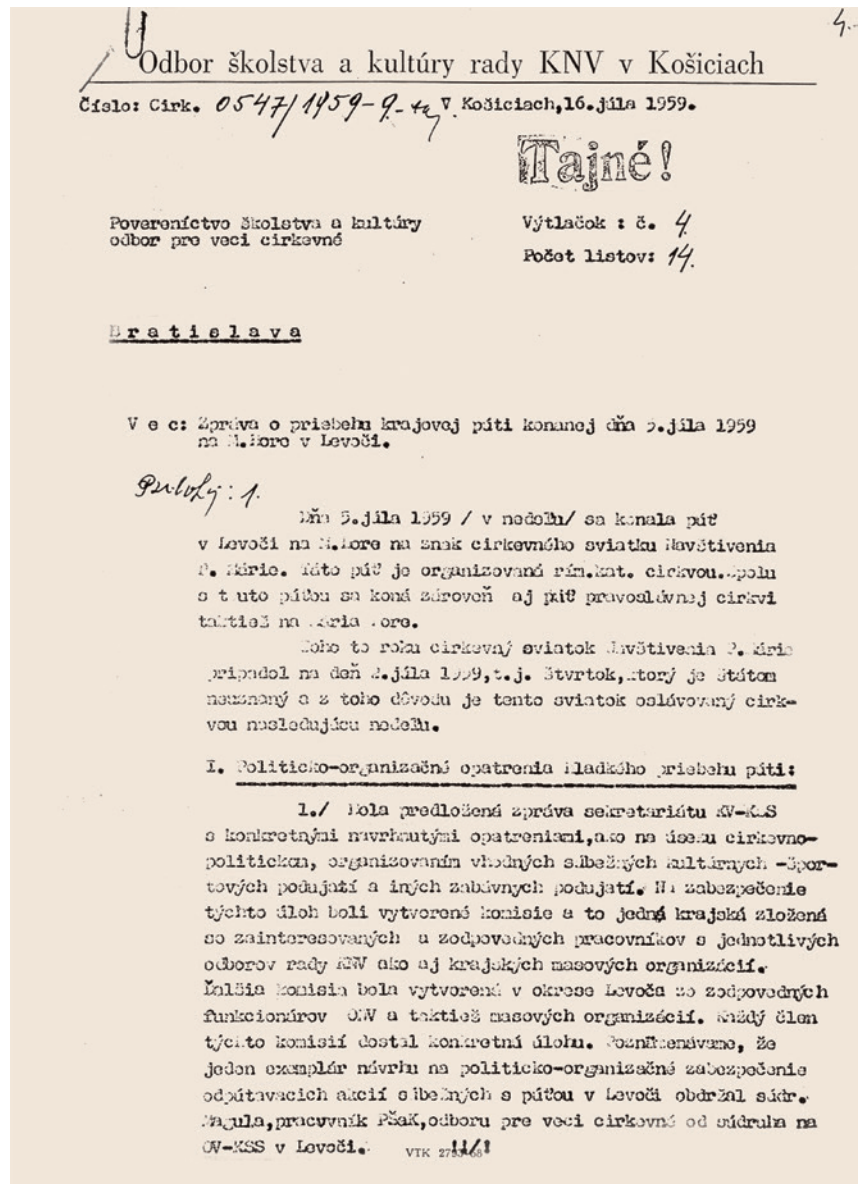
9 Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠAK), f. Krajský národný výbor (KNV), cirkevný odbor, číslo jednania (č. j.) 166 a 171/1950.

10 Tamže, oddelenie 290.2, č. j. 191 a 192/1950.

11 Pozri DLUGOŠ, F.: Dejiny Mariánskej hory v Levoči 1247 – 1995, s. 107 – 108.

stupne sa začali konať „odpútačacie akcie“, t. j. rôzne organizácie začali organizovať počas púte zájazdy, športové a kultúrne podujatia, aby odpútať pozornosť ľudí od púte. Zájazdy bývali zadarmo, čo využívali v Levoči najmä tamojší evanjelici, ktorí s púťou aj tak nemali nič spoločné. A najhoršie bolo to každoročné vyjednávanie s biskupským a farským úradom o povolenie kňazov na púť a o ich identitu. Medzi „odpútačacie akcie“ dokonca zaradili aj folklórny festival Východná, ktorý sa začal konať v roku 1953. Pôvodne sa konal uprostred alebo dokonca koncom júla, neskôr preložili jeho termín na termín levočskej púte. Pravda, niektorí pútnici z východného Slovenska využili aj to. Keďže autobusy do Levoče na termín púte nemohli dostať, objednali si autobus do Východnej a pred Levočou z neho vystúpili.

Stranícke a štátne orgány púte podrobne sledovali. Napríklad v roku 1959 vypracoval Odbor školstva a kultúry rady Krajského národného výboru (KNV) v Košiciach pre cirkevný odbor Povereníctva školstva a kultúry podrobnú správu na 14 husto písaných stranách. Ona najlepšie dokumentuje, ako sa levočská púť sledovala.¹² Správa bola rozdelená do viacerých oddelení. Oddelenie I. sa nazývalo „Politiko-organizačné opatrenia hladkého priebehu púti“ a spomínalo „organizovanie vhodných súběžných kultúrnych – športových podujatí a iných zábavných podujatí“. Mali ich organizovať viaceré na to vytvorené komisie, počnúc krajskou po miestne komisie, masové organizácie, ktorých každý člen dostal konkrétnu úlohu. Pracovníci odborov školstva a kultúry mali venovať pozornosť najmä duchovným, aby za púť neagitovali a neorganizovali ju, aby sa znížil počet procesií. Takéto akcie prebiehali aj v krajoch medzi Prešovom a Žilinou. Na odbore školstva a kultúry rady KNV v Košiciach bol prerokovaný program – celý priebeh púti, počet spovedníkov a pod. Tie sa dohodli s levočským katolíckym

Správa o levočskej púti z roku 1959 (Zdroj: archív I. Chalupeckého)

kým a pravoslávny farárom. Oproti predchádzajúcemu roku znížili počet spovedníkov o jedného, takže mohli spovedať jedenásti, z nich jeden nedošiel a tak spovedalo len desať kňazov. V pravoslávnej cirkvi dostalo možnosť spovedať päť duchovných, oproti predchádzajúcemu roku to bolo o troch menej. Oddelenie II. referovalo o priebehu púte. Referovalo sa, kedy a koľko pútnikov došlo, odkiaľ, uvádzal sa počet procesií, ich zloženie podľa pohlavia

a veku. Odhadoval sa počet pútnikov na 25 – 27 tisíc. Vyhotovali sa výkazy o percentuálnom zastúpení žien a pútnikov podľa veku. Muselo sa konštatovať, že napriek mnohým „odpútačiacim akciám“ počet pútnikov stúpol. Zarazilo ich, že viac ako polovicu pútnikov tvorila mládež. Tiež skutočnosť, že každým rokom sa zvyšuje počet osobných motorových vozidiel počas púte. Okrem motocyklov ich mohlo byť 250 – 300. Ďalej sa vykazoval

12 ŠAK, f. KNV, cirkevný odbor, č. j. 2/59.

Procesia v roku 1968 (Foto: I. Chalupecký)

počet obcí zúčastnených na púti podľa okresov východného Slovenska, tiež sa zisťovalo bydlisko pútnikov, aby príslušné orgány mohli robiť opatrenia na zníženie ich počtu v budúcnosti. Zisťovali dokonca počet sôch, ktoré sa niesli v procesiách, najmä v hlavnej procesii z Chrámu sv. Jakuba. Tých bolo menej, ale zvýšil sa počet krížov a zástav, ako aj počet procesií. Oddelenie III. sa venovalo žobrákom, ktorých sanitky odvážali do domovov dôchodcov, oddelenie IV. hovorilo o obchodoch a predajných stánkoch. Konštatovalo sa, že na Mariánskej hore nebolo možno dostať vodu, v dôsledku čoho došlo k zdravotným problémom. Ľudia pili vodu zo studničky na Hore: „*Bolo by od vecí, aby príslušné zdravotné inštitúcie urobili hygienický rozbor takzvanej zázračnej vody.*“ Na púti neboli ani stánky Spolku sv. Vojtecha s devocionáliami. Poverenie síce niekoľko povolilo, ale ONV v Levoči ich zakázal. Oddelenie V. sledovalo „čiernych obchodníkov“, najmä z Poľska. Ďalej sa v oddelení VI. konštatovalo, že doprava prebiehala len podľa cestovného poriadku. Neboli žiadne mimoriadne autobusy – až na tri prípady, v ktorých sa uvádzala evidenčná značka autobusov a zakázalo sa aj podnikom a družstvám, aby pútnikov privádzali na nákladných autách. Zato bola živá

taxislužba medzi Spišskou Novou Vsou a Levočou, uvádzajú sa čísla taxíkov a ostatných aut, ktoré privádzali pútnikov, ktorí sa do vlakov nedostali, hoci mali platné cestovné lístky. Mali sa tiež kontrolovať všetky autá, ktoré prechádzali cez Levoču, čo sa však nepodarilo. V oddelení VI. a) sa uvádzajú viaceré úspešné „odpúťavacie akcie“ kultúrneho, športového a zábavného charakteru. Tie sa však uskutočnili len na šiestich miestach. Šlo napríklad o futbalový zápas v Spišskom Podhradí v nedeľu dopoludnia, na ktorom sa zúčastnilo 500 divákov. Neuskutočnil sa však plánovaný zoskok padákom: „*Futbal bude treba využiť, lebo je pre mládež pritažlivý.*“ Kritizovalo sa prívlečné množstvo týchto akcií, ktoré vraj „roztrieštli sily“. Na podobných akciách bola v Spišskej Novej Vsi v sobotu dobrá účasť, ale v nedeľu nie. Správa kritizuje činnosť železničnej polície v Spišskej Novej Vsi, ktorá dokonca pútnikom pomáhala: „*Príslušníci VBŽ sa chovali tak, akoby spolu cítili s pútnikmi a po politickej stránke služba VBŽ zlyhala.*“ Správa napokon uvádza veľkú nespokojnosť medzi pútnikmi v oblasti dopravy, zásobovania a pod. Zaujímavá je poznámka: „*Niektorí občania stavajú otázku tak, čím viac nám budete brániť, aby sme nechodili na odpust, tým viac pôjdeme.*“ V správe

nechýbala ani poznámka, že na púti sa zúčastnili aj komunisti, pričom viacerých z nich menovite uviedla. Na koniec sa konštatovalo, že okrem niekoľkých nedostatkov púť prebehla pokojne: „*Čo sa týka kultúrnych, športových a zábavných podujatí, organizovaných súbežne s levočskou púťou, na budúce bude treba to robiť taktnejšie.*“ V závere sa uvádza, že bude potrebné usilovať sa znížiť počet procesií na budúcu púť.

Ako je vidieť, aj napriek mimoriadnemu úsiliu straníckych i štátnych orgánov znížiť počet pútnikov, tento zámer im nevyšiel. Od roku 1967 sa svätá omša už nekonala v kostole, ale na oltári *versus populum*, ktorý bol na balkóne kostola. Odvtedy sa už omše celebrujú vonku, aby sa veriaci nemuseli tlačiť. Politický odmäk sa ukázal aj na levočskej púti. Po viacerých rokoch, keď bola medzičasom hlavná procesia z Chrámu sv. Jakuba na Mariánsku horu zakázaná, sa mohutná procesia v roku 1968 opäť uskutočnila. Zatiaľ to bola posledná z takýchto procesií. Zdalo sa, že si aj levočský farár bude môcť slobodne zvoliť celebrantov a kazateľov na púť. To sa však nepodarilo, pretože štátne úrady odmietli súhlas na celebrovanie prof. Jozefovi Kútnikovi, ktorého levočský farár Štefan Klubert pozval. Ale na druhej strane mohli na púti po dlhých rokoch vypomáhať mnohí kňazi. Prvýkrát po dlhom čase sa mohol vytlačiť na plagátoch aj program púte a počas púte mohli v Levoči i na Mariánskej hore pôsobiť mnohé stánky a obchody. Púť mala dobrý ohlas. Zúčastnilo sa jej okolo 150 tisíc pútnikov a filmovala ju dokonca aj Československá televízia. Pravda, mesto Levoča sa k nej postavilo macošsky. Po púti totiž poslala farskému úradu masťnú faktúru za čistenie mesta, ktorú bol nútený uhradiť. V podobnom duchu prebiehala aj púť v roku 1969, ktorá bola spojená s oslavami 1100. výročia úmrtia sv. Cyrila. Procesiu s ostatkami solúnskych bratov dokonca sprevádzala v sobotu na Hore levočská dychová hudba. Pretože slúženie bohoslužieb z balkóna kostola bolo spojené s tým, že pútnici nemohli

celebrantov celkom vidieť, rozhodli sa usporiadatelia postaviť kovovú konštrukciu oltára *versus populum* medzi vonkajšie piliere kostola vedľa jeho vchodu. Po púti sa potom oltár rozbíral. To ostalo až do postavenia nového vonkajšieho oltára v roku 1990. Púť mal vtedy viesť dokonca zahraničný Slovak biskup Andrej Grutka, ktorý dostal k tomu aj štátny súhlas. Ten sa však nedostavil, preto ju viedol vtedajší ordinár Dr. Jozef Ligoš. Po mnohých rokoch referovali o púti, ktorej sa zúčastnilo do 200 tisíc ľudí aj *Katolícke noviny*. Slávnostným celebrantom pre gréckokatolíkov bol dokonca pomocný biskup Dr. Vasil' Hopko.¹³

Nástupom normalizácie začiatkom sedemdesiatych rokov sa vrátili staré praktiky, časom sa tlak dokonca aj zvyšoval. V tom období sa dokonca stalo, že jeden z okresných cirkevných tajomníkov (Dr. Kica) sa v noci prezliekal a pozeral sa do spovedníc, či nespovedá nejaký kňaz, ktorý k tomu súhlas nedostal. Došlo aj k pokusu púť znemožniť technicky – zabarikádovaním prístupovej cesty na Mariánsku horu, kam viedla totiž počas stáročí jedna rovná cesta z mesta, ktorá bola dokonca v roku 1893 olemovaná alejou z lipových stromov. Okrem nej tam viedla a doteraz stále vedie už iba tzv. krivá cesta, ktorá ide na Mariánsku horu bokom, vľavo od hlavnej cesty, ale ktorú pútnici využívali len zriedkavo. Koncom 60. rokov bol vľavo od hlavnej pútnickej cesty postavený futbalový štadión. Ten prístupu na Horu nebránil ani po tom, keď v jeho susedstve postavili budovu, ľudovo zvanú „kocka“. V roku 1978 boli zhotovené plány na výstavbu zimného štadióna, ktorý bol postavený z druhej strany cesty oproti futbalovému štadiónu. Prvý rok cesta, ktorá sa tak dostala medzi dve športoviská, ostala otvorená. Avšak onedlho, začiatkom 80. rokov cestu zrazu uzavreli bránami odspodu i zvrchu, lebo priamo na nej postavili elektrický transformátor pre zimný štadión. Nevieme o tom, že by niekto bol povolil

Púť v roku 1980 (Foto: I. Chalupický)

Zmontovateľný oltár v roku 1980 (Foto: I. Chalupický)

uzatvoriť verejnú cestu! Niektorí sa nazdávali, že zatvorením cesty znemožnia pútnikom dostať sa na Mariánsku horu. Lenže sa prepočítali. Pútnici si našli cestu vedľa zimného štadióna pomedzi domy a cez polia na pôvodnú cestu, pravda až za prvú kaplnku. A tú cestu používajú dodnes. Po páde komunizmu bolo samozrejmé, že Levočania sa budú usilovať pôvodnú cestu otvoriť

a tak krivku napraviť. Nepodarilo sa to dokonca ani vtedy, keď Levoču navštívil pápež sv. Ján Pavol II., a to preto, že na ceste stál uvedený transformátor. Možnosť napraviť tú krivku sa ukázala nedávno. V roku 2011 sa začala generálna prestavba zimného štadióna pre pripravovanú celosvetovú deflympiádu, ktorá sa mala konať v Levoči a v Kežmarku. V tejto súvislosti

13 Pozri DLUGOŠ, F.: Dejiny Mariánskej hory v Levoči 1247 – 1995, s. 125 – 138.

Zatvorená časť aleje (Foto: I. Chalupecký)

Zamurovanie cesty na Mariánsku horu v roku 2015 (Foto: I. Chalupecký)

sa odstránil aj uvedený transformátor, čiže cesta sa uvoľnila. Stavba sa nedokončila zo známych dôvodov, podobne sa nekonala ani celosvetová súťaž. V rokoch 2014 – 2015 získala Levoča peniaze na dokončenie zimného štadióna. Vtedy sa ukázala možnosť starú cestu medzi dvoma športoviskami otvoriť. Šlo prakticky o úpravu asi 20 – 30 metrov cesty, lebo jej pokračovanie – aleja – bola síce zhora uzavretá, ale ostala nepoškodená. Napriek sľubom poslancov a funkcionárov, po nových voľbách zvolených najmä za Kresťanskodemokratické hnutie (KDH), sa stalo, že predmetná cesta nielenže sa neotvorila, ale že sa cez ňu postavil múr medzi dvoma budovami, teda sa definitívne zamurovala.¹⁴

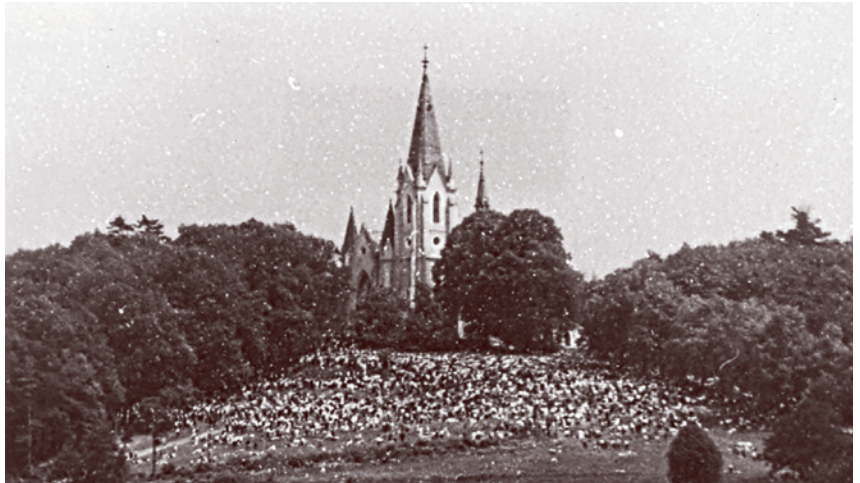
Vzhľadom na to, že napriek rôznym opatreniam proti púti sa počet pútnikov z roka na rok zväčšoval a začiatkom 80. rokov už pomaly prevažovala mládež, nervozita úradov stúpala a stále vymýšľali nové opatrenia proti púťam a pútnikom. Vyjednávanie levočských farárov ohľadom programu púte i súhlasu s pôsobením kňazov počas nej boli stále komplikovanejšie a miestne i krajské cirkevné oddelenia sa v nich pretekali. Keďže pútnici prichádzali spravidla už v sobotu a na Mariánskej hore nocovali, dal farský úrad v roku 1981 nainštalovať okolo kostola elektrické osvetlenie na štyroch stĺpoch. Tie však museli byť na rozkaz nového krajského cirkevného referenta Sičáka v roku 1982 odpálené. Dokonca odstránili aj altánok za kostolom, ktorý slúžil na vysluhovanie sv. prijímania. Dali tiež odmontovať medzitým zmontovaný vonkajší oltár. Ten sa však po zákroku kapitulného vikára v Bratislave musel opäť postaviť. Bývalo zvykom, že program sa oficiálne začínal už v sobotu popoludnia a v noci sa ľudia v kostole modlili. Nový tajomník chcel kostol cez noc zatvoriť. Opäť svoju horlivosť prehnal a jeho opatrenie na vyšší zákrok neprešlo.

14 Pozri CHALUPECKÝ, I.: Cesta na Mariánsku horu je neschiedná. Zatarasili ju múrom. In: Noviny Spiša (Korzár), roč. 1, 2015, č. 1, s. 16.

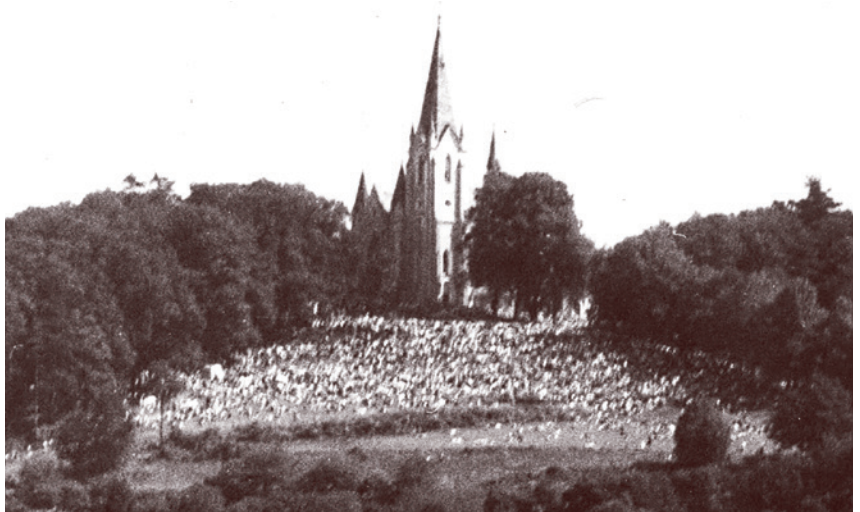

V roku 1984 bol kostol na Mariánskej hore vyhlásený za baziliku minor. Iste aj v súvislosti s tým sa púť stala udalosťou, ktorú si všimli samizdaty, ale aj rozhlasová stanica Hlas Ameriky. Ten vysielal relácie o púti 30. júna, 7. a 8. augusta i 29. septembra 1984. Autorom relácií bol Anton Hlinka. Podobne o nej písal český samizdatový časopis *Informace o Církví* v článku *Levoča 1984 – viera silnejšia ako úsilie mocenských orgánov*. V oboch prípadoch sa popisovali aj opatrenia proti púti.¹⁵ Púť sa podrobne venovali aj *Slovenské hlasy z Ríma* obsiahlym článkom.¹⁶

V opisovaných rokoch som si viedol denník, z ktorého niektoré „opatrenia“ teraz priblížim.¹⁷ Okrem odstránenia osvetlenia a oltára som si napríklad v roku 1983 všimol, že o ceste pápeža do Poľska sa v našej tlači objavili len tri krátke správičky. Práve tejto ceste som pripísal fakt, že počet pútnikov sa v tom roku zásadne zvýšil. Vtedy už mládež dominovala. Na druhej strane som si všimol, že na každom rohu civili spisujú autá, fotografujú procesie, ktoré opäť začali chodiť aj cez mesto. Takmer celú sobotu vyhrával mestský rozhlas, aby prehlušil spev pútnikov. Napriek tomu bolo v Levoči obrovské množstvo áut. Vtedajšiu púť som nazval „festival mládeže“. V roku 1987 som si zapísal konkrétne „protiopatrenia“ počas púte z roku 1985, ktorá sa konala súčasne so známou akciou na Velehrade. Počet pútnikov som odhadol na 150 tisíc ľudí. Opatrenia boli nasledovné: 1. v dobe púte sa súčasne konali v Spišskej Novej Vsi Spišské výstavné trhy; 2. v tom čase boli aj slávnosti vo Východnej; 3. konalo sa okresné stretnutie a zraz mládeže na Čingove v Slovenskom raji; 4. levočské kino premietalo filmy non-stop; 5. v kine dávali film *Žandár a mimozemšťania*; 6. učitelia museli ísť so žiakmi na zájazdy alebo do kina; 7. podniky organizovali zájazdy zdarma; 8. konal sa futbalový turnaj

Púť v roku 1987 (Foto: I. Chalupický)

Púť v roku 1989 (Foto: I. Chalupický)

„starých pánov“; 9. učitelia z Levoče a zo Spišskej Novej Vsi mali službu na cestách – výpadovkách; 10. študenti v okrese museli dať písomné vyhlásenie, kde sa budú v týchto dňoch zdržovať; 11. mestské hliadky spisovali autá a vyberali vysoké parkovné; 12. v meste boli rôzne cirkusy, stánky a fungovali krčmy; 13. v Čingove vystupoval zdarma spevák Peter Nagy; 14. nasadená bola VB a ŠtB z celého kraja; 15. celý deň vysielal mestský rozhlas i rozhlas po drôte; 16. v kine sa premietal

protináboženský film *Osička*; 17. celé námestie bolo vyzdobené transparentmi s nápisom „Levoča je socialistické mesto“; 18. konal sa tenisový turnaj „O majstra Levoče“; 19. ČSAD dostalo zákaz poskytovať autobusy na zájazdy do Levoče. V roku 1986, keď došlo až 250–320 tisíc pútnikov, boli opatrenia podobné, ale o niečo miernejšie. Pútnikov filmovala helikoptéra v sobotu aj v nedeľu. Členovia ŠtB chodili spolu s učiteľmi v skupinkách po troch. Mali čiastkové mapy Levoče, do ktorých

15 Osobný archív Ivana Chalupického. Dokumentácia o Mariánskej hore.

16 Pozri *Slovenské hlasy z Ríma*, 1984, č. 8/9, s. 2–6.

17 Zápisy z mojich denníkov doslovne uverejnil DLUGOŠ, F.: *Dejiny Mariánskej hory v Levoči 1247–1995*, s. 161–165.

Púť v roku 1990 (Foto: I. Chalupecký)

Púť v roku 2007 (Foto: I. Chalupecký)

zaznamenávali hustotu ľudí. Oni odhadli uvedený vyšší počet pútnikov.¹⁸

Je samozrejmé, že v súvislosti s púťami vznikali aj početné dokumenty štátnych i stranických orgánov. Napríklad tajnú *Informáciu o opatreniach štátnych orgánov v súvislosti s konaním púte v Levoči v dňoch 4. – 5. júla 1987* predložil vtedajší predseda Východoslovenského krajského národného výboru Rudolf Schuster 9. júna 1987. Uvádza sa v nej, že vzhľadom na to, že „*rímskokatolícka cirkev realizuje ‚Rok svätého písma‘ a ‚Rok mariánskeho kultu‘ vyhlásených pápežom Jánom Pavlom II., treba očakávať zvýšenú aktivitu kňazov, rehoľníč, laického apoštolátu, tajnej cirkvi, zameranú na prehĺbenie vplyvu katolíckej cirkvi na veriaciach, najmä na mládež počas pútnických slávností*“. Prijali nasledujúce opatrenia:

- „1. *Predseda VS KNV na svojej úrovni za účasti predsedov ONV (NVmK) prerokuje politicko-organizačné opatrenia na eliminovanie aktivity veriaciach na pútiach a cirkevných slávnostiach.*
2. *ONV Spišská Nová Ves, Poprad, Stará Ľubovňa, Prešov, Košice-vidiek, Košice-mesto, Michalovce a Bardejov uskutočnia aktívny funkcionárov NV, spoločenských organi-*

zácií s cieľom paralizovať snahy duchovných a laického apoštolátu na organizovanie účasti obyvateľstva najmä mládežníckych procesií na levočskú púť. (...) Podobne v spolupráci s OO ZNB určia spôsoby parkovania osobných áut a autobusov a zabezpečia ich evidenciu.

3. *Pri organizovaní pútnických slávností sa prejavuje zvýšená aktivita laického apoštolátu, ktorá pôsobí podľa pokynov Vatikánskej kúrie. Pre elimináciu účasti veriaciach a aktivity cirkvi na Levočskej púti navrhujeme tieto opatrenia:*

1. *Predseda VS KNV na svojej úrovni uskutoční pohovor s kapitulárnym vikárom Š. Garajom s cieľom upozorniť menovaného na jeho nežiaduce aktivity pred levočskou púťou, počas nej a na záver hlavnej omše pri rozlúčke s pútnikmi (neoficiálna druhá kázeň s invetivami).*
2. *Prostredníctvom aktivistov ONV a funkcionárov NV zabezpečiť elimináciu vplyvu cirkvi pri organizovaní účasti veriaciach na pútiach v Levoči a v Kluknave.*
3. *Na aktívne funkcionárov – riaditeľov podnikov, závodov, inštitúcií, ŠM a predsedov JRD informovať o konaní Mariánskych pútnic-*

kých slávností a žiadať uskutočniť vhodné opatrenia na obmedzenie účasti zamestnancov na púti v Levoči a v Kluknave.

4. *Prostredníctvom NV získať prehľad o predstaviteľoch laického apoštolátu organizujúceho veriaciach na púť v Levoči a Kluknave.“¹⁹*

Iste aj v súvislosti s uvedeným dokumentom publikovali *Spišské hlasy* na celej strane v rubrike „Občan a svetónázor“ článok Svetozára Duba a Matúša Kováča *K otázke vzniku a vývoja cirkevnej púte v Levoči*. V ňom jej napríklad vytykajú, že „v doterajšom priebehu jej ročníkov výrazne absentuje ocenenie budovateľských úspechov našich pracujúcich“.²⁰ Zaujímavý je tiež krátky článok *Rub a líce púti* v denníku *Práca* z roku 1989. Autor v ňom odôvodňuje masívnu účasť polície počas konania púti. Veď pri nich „došlo k nejednému znásilneniu. Aj záchytky v okolí pútnických miest sú enormne preplnené.“²¹ Aj v ďalších rokoch možno sledovať podobné opatrenia. V roku 1988 bolo napríklad v pohotovosti vodné delo, televízia filmovala počas púte vo farskom kostole, osobitné slávnosti boli v Poprade a podobne. Napriek tomu však už v roku 1988 uverejnili *Katolícke noviny* pozitívne zhodnote-

18 Osobný archív Ivana Chalupeckého. Denník.

19 Osobný archív Ivana Chalupeckého.

20 *Spišské hlasy*, 24. 6. 1987, s. 5.

21 *Práca*, roč. 64, 1989, č. 45, 22. februára 1989.

nie púte vtedajším levočským farárom Františkom Tondrom²² a podrobne ju rozobral aj Anton Hlinka v kanadskom časopise *Maria'88 monthly*.²³

V závere si dovoľím uviesť ešte niekoľko osobných spomienok. Levočské púte som fotografoval systematicky od roku 1980 a robím to dodnes. Raz som mal možnosť prostredníctvom známych, ktorí cestovali do Ríma, poslať fotografie Mariánskej hory počas púte redakcii časopisu *Slovenské hlasy z Ríma*. O tom, že ich uverejnili, som sa dozvedel tak, že sa u mňa objavili dvaja príslušníci ŠtB a ukázali mi časopis s otázkou, kto mohol fotografie urobiť. Padlo meno levočského dekana Kluberta. Rozhodne som im to vyvrátil s tým, že on predsa v tej dobe bol na Mariánskej hore. Autora som nepoznal, veď to mohol urobiť ktokoľvek. Na púte chodieval aj vtedajší tajný biskup Ján

Chryzostom Korec. Stretával sa tam s mládežou. Je prirodzené, že ho sledovali. Raz ho sledovali až do mesta, kde vošiel do kláštora sestričiek na Kláštorskej ulici. Vyšiel však zadným vchodom a tak kým ho oni čakali pred kláštrom, dozvedeli sa, že už je na Mariánskej hore. Ja som zvykol zásadne chodiť na púť 2. júla, aj vtedy, keď tam nič nebolo. Hlavnú púť som zvykol fotografovať z mesta. Raz som si všimol, že ma sledujú traja príslušníci ŠtB zo Spišskej Novej Vsi. Aby som ich prehnal, vybral som sa na Horu veľmi svižným krokom. Tam som im zakýval. Lutujem, že som si ich neodfotil, hoci aparát som mal so sebou.

Po roku 1989 nastal ohromný rozvoj púti a aj Mariánska hora sa im prispôsobila. Okrem postavenia moderného oltára pred bazilikou sa postavil aj moderný pútnický dom na mieste

starého, ktorý už nijako nevyhovoval. Napriek úsiliu, aby ho zdola nebolo vidieť, ešte aj vtedy robili úrady pri jeho výstavbe neuveriteľné prekážky. Proti jeho výstavbe sa postavili najmä pamiatkari a ochranári prírody, hoci lokalita nikdy nepatrila medzi prírodné chránené oblasti.²⁴ Mariánska hora bola vyhlásená za širšiu súčasť pamiatkovej zóny mesta Levoča. Úrady vydali niekoľko nesúhlasných rozhodnutí. Pritom je ale zaujímavé, že socha Panny Márie z prelomu 15. a 16. storočia doteraz nie je zapísaná v zozname pamiatok. Trvalo dlhší čas, kým došlo k dohode o stavbe. Treba poznamenať, že ochrancovia prírody zo Spišskej Novej Vsi, ktorí boli najväčšími odporcami výstavby, si vôbec nevšimli, že v tej istej dobe sa vyrúbala v Levoči jedna najmenej päťstoročná lipa, chránená už od roku 1907.

Ivan Chalupecký • Communist Fight against Levoča Pilgrimage

Levoča was a significant Marian pilgrimage site at the beginning of the 14th century at the latest. The pilgrimages took place every year on 2 July, the day of the Visitation of Blessed Virgin Mary and they were interrupted only under the reign of Joseph II. Till the end of WW2 about 15 to 20 thousand people, mainly from Eastern Slovakia and part of Central Slovakia used to take part. After 1945 the number of participants increased significantly, in 1947 there were 130.000 people taking part and in 1948 the Prague Archbishop Jozef Beran was also there. After the Communist Coup in 1948 there were attempts to liquidate pilgrimages. In 1949, prior to the pilgrimage the so-called Levoča Rebellion was provoked for which more than 50 people were sentenced and the pilgrimage was forbidden for the first time. In spite of the ban the pilgrimage took place again, although under modest conditions. Since then till 90s the Communists used to take various measures imposed through different authorities to decrease the numbers of participants each year, e.g. humbling negotiations with the pilgrimage organiser about priests who would be allowed to participate actively – the number of confessors was diminished aggressively, the pilgrimage was allowed to take place only from Saturday afternoon till Sunday morning (it was not allowed to organise it on 2 July), the road leading to the Marian Mountain was closed, it was prohibited to bring participants with buses, all cars in Levoča were checked and registered, in Levoča and surroundings many attractive events were organised to distract the attention of people from the pilgrimage, names of acolytes were identified, the pilgrimage was controlled by uniformed policemen, but especially members of the State Security, etc. Despite of all those measures the numbers of pilgrims gradually raised and in 1985 there were about 150.000 participants, mostly young people. We may say it was the most massive demonstration against the Communist regime in Slovakia.

doc. PhDr. Ivan Chalupecký (1932)

Historik, archivár, vysokoškolský pedagóg – jeden zo zakladateľov slovenského archívnictva. Vo svojej vedeckej práci sa venoval cirkevným dejinám, pomocným vedám historickým, no najmä regionálnym dejinám Spiša. Je najznámejším spišským historikom, autorom 50 knižných publikácií a stovky vedeckých štúdií doma i v zahraničí.

22 Vráťme sa k levočskej púti. In: Katolícke noviny, roč. 103, 1988, č. 32 zo 7. 8. 1988, s. 4.

23 Levoča 88. In: *Mária'88 monthly*, august–september, s. 18 – 19.

24 Pozri napríklad Mb: Mariánska hora. In: ECHO, 1991, č. 1, s. 2 a BARLOG, M.: Mariánska hora III. In: Zelené echo, 1992, č. 6, s. 1.

NÁBOŽENSKÁ PŮŤ NA VELEHRADĚ V ROKU 1985

ĽUDOVÍT KOŠÍK

Dňa 6. apríla 1985 si kresťanský svet pripomínal 1100. výročie smrti sv. Metoda. Toto významné jubileum si chceli dôstojne pripomenúť i kresťania vo vtedajšom Československu. Vhodnou príležitosťou na to bola tradičná náboženská púť na moravskom Velehrade, ktorá sa uskutočňovala pravidelne začiatkom júla. Komunistická štátna moc sa pokúsila vtlačiť oslavám svoj obsah a premeniť ich na mierovú manifestáciu. Kresťania vtedy jasne dali najavo, že sú tu a nevzdávajú sa svojich základných práv a slobôd. Výsledkom bola náboženská púť poznačená silnou manifestáciou viery v Boha a volaním po náboženskej slobode. Od tejto udalosti uplynulo už 30 rokov.

Ako priamy účastník osláv na Velehrade sa pokúsim podať ich stručný opis. Pripomeňme si túto významnú udalosť z rokov totality, ktorá bola výrazným impulzom pre samotných účastníkov, pre cirkev i pre svet a udala smer životu kresťanov i spoločnosti v nasledujúcich rokoch, a tak aj napomohla a smerovala k pádu totalitného režimu v roku 1989.

Už v stredu 10. apríla 1985, bol to pracovný deň, sa konala púť kňazov. Velehradskú baziliku zaplnilo asi 1200 kňazov z celého Československa a asi 10 tisíc veriacich vytvorilo silné modliace sa spoločenstvo. Prítomní si z úst kardinála Františka Tomáška vypočuli slová adresované účastníkom púte od pápeža Jána Pavla II. Na tento deň som mal vybavenú dovolenku a na Velehrad som cestoval autom s mojou matkou a jednou staršou vzdialenou príbuznou.

Hlavné oslavy výročia smrti sv. Metoda sa konali v lete, cez víkend, po sviatku sv. Cyrila a Metoda 6. – 7. júla 1985. Na Velehrad vtedy prišlo podľa odhadov asi 150 – 200 tisíc ľudí. Mnoho pútnikov prichádzalo už v sobotu popoludní a bazilika i priestor pred ňou sa celkom zaplnili. Väčšinu z účastníkov tvorili mladí ľudia, ktorí sa modlili, spievali v skupinách, navzájom debatovali. Medzi účastníkmi boli biskupi, kňazi z pastorácie, tajne svätení a aj tí, ktorým vtedajší režim

Náboženská púť na Velehrade (Foto: M. Hubač)

Slávnostná svätá omša s hlavným celebrantom kardinálom Agostinom Casarolim a koncelebrantom kardinálom Františkom Tomáškom (Foto: M. Hubač)

Pápežský legát kardinál Agostino Casaroli sa zdraví s pútnikmi (Foto: ŘKF Velehrad)

neudelil tzv. štátny súhlas k duchovenskej činnosti a boli vo výrobe alebo v dôchodku, ako i mnohí rehoľníci. Vytvárali krúžky a diskutovali. Niektorí z tých mladších, ktorí vstúpili do reholí tajne (mužské rehole nemohli vtedy verejne pôsobiť a ženské len s veľkými obmedzeniami pod prísny dozorom), sa ukázali v rehoľnom oblečení. Ja som pricestoval na Velehrad v sobotu okolo obeda trabantom spolu s kňazom Antonom Srhoľcom, Miroslavom Lehkým a Helenou Jasenskou z Bratislavy. V ruke som mal cestovnú tašku, v ktorej bol reproduktor, amatérsky vyrobený elektrotechnikom, bývalým politickým väzňom Štěpánom Vašíčkom z Blatnice pod sv. Antonínkem. Tašku s reproduktorom som mal pri sebe počas celej púte, aj som ju priniesol domov. Svoju úlohu splnila počas nočného programu na lúke.

V bazilike boli v sobotu až do večerných hodín slúžené sv. omše a po tej poslednej asi o 20.15 sa ozvalo z reproduktorov, že je nutné opustiť baziliku, aby mohla byť uzavretá, z bezpečnostných dôvodov návštevy pána kardinála Casaroliho. Spomínam si, ako nám oznamovali, že bazilika bude „otvorená ráno o 7. hodine. Zajtrajšie bohoslužby budú všetky slúžené na oltári na tribúne, prvá o šiestej hodine (...) Miestny

národný výbor žiada hlavne mládež, ktorá sa zdržuje v priestore pred bazilikou, aby ho po večernej bohoslužbe opustila, pretože ho budú upratovať mechanizované prostriedky technických služieb. Aj priestor napravo od baziliky, kde je tribúna, musí byť po celú noc voľný.“ Vtedy sa niekoľko tisícový zástup väčšinou mladých ľudí pohol a prešiel v tichosti na lúku za cintorín, kde prebiehalo nočné bdenie. Vtedy som vytiahol pripravený reproduktor a kňaz Anton Srhoľec modernoval celonočný modlitebno-meditatívny program a doň sa aktívne zapájala prítomná mládež a príslušníci rehoľných komunit modlitbami, spevom, básňami (zazneli básne Jaroslava Seiferta a Janka Silana *Óda na múdrosť*), meditáciami a slovami. Takto pokojne prebehla celá noc až do svitania, kedy sa znova všetci vrátili do priestoru pred bazilikou, kde si trocha oddýchli, alebo sa v tichosti modlili, či zúčastnili sa ranných svätých omší. Podobne ako na lúke, niektorí pútnici počas noci zostali na nádvorí pri bazilike, kde sa tiež celú noc modlili a bdeli.

Pred začiatkom hlavnej bohoslužby, pred desiatou hodinou sa námestie celkom zaplnilo, pridali sa ďalší účastníci, ktorí prišli v nedeľu ráno a velehradské priestory v okolí baziliky riadne vreli. Po prebdení noci mladí nepocíťovali

žiaden útlm, ale nahlas spievali *Mlad' Bohu verná* a ďalšie mládežnícke piesne. Volali spoločne heslá ako napríklad „Nech žije svätý Otec“, „My chceme svätého otca“, „My chceme pápeža“, čo prerušila až dychovka s prichádzajúcim sprievodom hlavných celebrantov s piesňou *Bože čos ráčil už pred tisícimi rokmi*, s mohutne ozývajúcim sa refrénom *Dedičstvo otcov zachovaj nám Pane*. Po príchode biskupov, kňazov a účastníkov „mierových osláv“ (na ktoré sa pokúsila štátna moc túto púť premeniť) na tribúnu, pokračoval do začiatku svätej omše spev a prevolávanie hesiel a potlesk. Zhromaždenie otvoril predseda Okresného národného výboru v Uherском Hradišti pán Lapčík so slovami, že všetkých víta na „mierové slavnosti“, čo sa stretlo s veľkým protestom prítomných, ktorí to dávali najavo krikom a písaním. Po privítaní pápežského legáta kardinála Agostina Casaroliho a pražského biskupa kardinála Františka Tomášeka nasledoval búrlivý potlesk. Avšak keď boli vítaní predstavitelia federálnej vlády i národných vlád, ozývalo sa písanie a volanie: „My chceme náboženskú slobodu.“ Počas prejavu ministra kultúry Milana Klusáka, ktorý hovoril o „výročí úmrtí Metoděje“, dav prítomných doplnil slovíčko „svätého“. A keď spomínal výdobytky socializmu, prítomní ho vypískali a prerušili volaním hesiel: „My chceme vieru“, „My chceme náboženskú slobodu“, „Nech žije svätý Otec!“

Napokon začala svätá omša a kardinál Tomášek za potlesku prítomných privítal arcibiskupa Casaroliho, ktorý odovzdal Velehradskej bazilike pápežom udelené vyznamenanie Zlatej ruže a pripojil účastníkom osláv zvláštne požehnanie od pápeža. Prečítal tiež poslanstvo svätého Otca Jána Pavla II., ktoré bolo prerušované silným potleskom a prevolávaním hesiel „Nech žije svätý Otec“ a „My chceme svätého Otca“. Pravoslávny patriarcha Filaret predniesol v ruštine poslanstvo, tlmočené do češtiny. Kázeň, ktorá sa dotýkala svätých vierozvestcov Cyrila a Metoda predniesol kardinál Casaroli v češtine a v slovenčine. Bola často prerušovaná potleskom. Na záver sa

spievala pieseň *V sedmobrežnom kruhu Ríma*.

Po skončení svätej omše sa obohatení a posilnení účastníci osláv postupne rozchádzali do svojich domovov s uistením, že viera v Československu žije a práca, obety, modlitby a utrpenie mnohých nie sú zbytočné, ale prinášajú svoje ovocie, aj keď oficiálny režim proti nim bojuje a veriacich diskriminuje a prenasleduje. Samozrejme, že oslavy monitorovali aj zložky štátnej bezpečnosti v civile a jej spolupracovníci, ktorí sa pohybovali medzi účastníkmi osláv. Štátna bezpečnosť vykonala po púti viaceré domové prehliadky, zhabala viaceré cyklostyly tlačiace samizdatovú literatúru, niektorých obžalovala, iných zas predvolávala na výsluchy, kňazom Antonovi Srholcovi a Rudolfovi Chudému odňala tzv. štátny súhlas k vykonávaniu duchovenskej činnosti.

Velehradské oslavy v roku 1985 okrem toho, že vydali signál do Vatikánu a zahraničia, že cirkev v národoch Československa žije, posilnili mnohých veriacich v ich presvedčení a dali im impulz k ďalším aktivitám, osobitne púťam, duchovným a vzdelávacím akciám konaným v malých skupinách, na chatách a v domácnostiach. Už naložený totalitný režim ďalej smeroval k definitívnemu pádu, vďaka ktorému mohol 22. apríla 1990 prísť na Velehrad aj pápež Ján Pavol II.

Príhovor pravoslávneho patriarchu, metropolitu Filareta (vpravo) ocenili pútnici na Velehrade opakovaným potleskom (Foto: ŘKF Velehrad)

Predstavitelia štátnej moci na púti na Velehrade. V obleku zľava sediaci: minister kultúry ČSR Milan Klusák a minister kultúry SSR Miroslav Válek (Foto: ŘKF Velehrad)

Ludovít Košík • Pilgrimage at Velehrad in 1985

On 6th April 1985 the Christian world commemorated 1100th anniversary of Saint Methodius's death. Christians in the former Czechoslovakia also wanted to commemorate that significant anniversary with dignity. The traditional pilgrimage to Velehrad in Moravia, which used to take place regularly at the beginning of July, seemed to be the right opportunity to do so. The ruling Communist power tried to present the pilgrimage as a demonstration for peace. Christians however showed their presence and the fact that they were not ready to give up their basic rights and freedoms very clearly. It resulted in a religious pilgrimage manifesting the belief in God and calling for freedom of religion. It was 30 years ago this year.

Ludovít Košík (1959)

V roku 1994 absolvoval diaľkové štúdium teológie a pôsobil ako katechéta na základných a stredných školách v Skalici. Od roku 2008 pracuje v administratíve. Venuje sa regionálnej histórii a je publikačne činný.

DENNÍK PRÍSLUŠNÍKA RÝCHLEJ DIVÍZIE ADOLFA PAPAN A Z VÝCHODNÉHO FRONTU (JÚL 1941 – MÁJ 1942)

MARTIN LACKO, SLÁVKA LORENZOVÁ

V roku 2016 si pripomenieme 75. výročie vypuknutia nemecko-sovietskej vojny, ktorá začala 22. júna 1941. Podľa niektorých historikov môžeme až od spomínaného dátumu hovoriť o skutočne svetovej vojne, až vtedy nadobudla medzikontinentálne rozmery. Do „európskych“ vojen bola vťahovaná eurázijská mocnosť, Stalinov ZSSR.

Nemecko-sovietsky vojnový konflikt ostáva dodnes najväčším a najkrvavejším v svetových dejinách. Priamu účasť v ňom však mali aj menšie európske krajiny, ktoré sa v tom čase nachádzali v Nemeckom kontrolovanej časti Európy – v prvom rade Rumunsko, ale aj Maďarsko, Taliansko, Fínsko či Slovensko. Každá z krajín mala vlastné pohľadnky či dôvody zapojiť sa. Ústami vtedajšieho premiéra a ministra zahraničných vecí Dr. Vojtecha Tuku sa Slovenskej republiky prihlásila k nemeckému ťaženiu fakticky už v prvý deň vojny, v nedeľu 22. júna 1941, tým, že prerušila so ZSSR diplomatické vzťahy. Už o dva dni, 24. júna, sa sformovala prvá bojová jednotka slovenskej armády, dvojtisícová Rýchla skupina, a o ďalšie dva dni už prekračovala niekdajšiu slovensko-poľskú, vtedy slovensko-nemeckú štátnu hranicu. Dňa 8. júla sa Rýchla skupina pretransformovala na Rýchlu brigádu a postupovala tesne za nemeckým frontom. Až do 22. júla 1941, keď v boji so sovietskou 44. horskou streleckou divíziou utrpela ťažké straty. Okrem tejto jednotky sa začiatkom júla 1941 presunulo na územie dnešnej západnej Ukrajiny až takmer 50 tisíc, prevažne záložných slovenských vojakov, koncentrovaných v Armádnej skupine (dvoch peších divíziách a pričlenených jednotkách). Od 23. júla 1941 sa slovenská vojenská účasť ustálila do dvoch divízií. Prvá, Rýchla divízia, pôsobila

Adolf Papan ako vyslúžilý frontový vojak

(Zdroj: pozostalosť A. Papan)

v rámci skupiny armád Juh, postupujúcich v smere Lvov – Kyjev – Dnepropetrovsk – Rostov na Done. Druhá, Zaisťovacia divízia, plnila zaisťovacie a bezpečnostné úlohy na území severnej Ukrajiny a Bieloruska.

Jedným z tisícok slovenských vojakov, ktorí sa v tom čase ocitli vo vojne, bol aj Adolf Papan, narodený 21. decembra 1919 v Lietavskej Lúčke pri Žiline. Pochádzal zo sedliackej rodiny a mal šiestich súrodencov (sestry Magdalénu, Júliu a Tomášiu, bratov Klementa, Vojtecha a Michala). Do slovenskej armády narukoval 10. januára 1940. Najprv bol príslušníkom Armádnej skupiny a po

sformovaní Rýchlej divízie bol, ako príslušník spojárskeho vojska, zaradený do Rýchlej divízie.

Na východnom fronte sa podľa historických odhadov vymenilo asi 80 tisíc Slovákov. Väčšina na ňom pobudla iba veľmi krátky čas v lete 1941. Z tých, ktorí si museli vojnu odkrútiť v neskoršom období, v rokoch 1942 – 1944, mizivé percento položilo na papier svoje zážitky a skúsenosti. A z toho mizivého počtu viaceré „zápisky“ neprežili – vzhľadom na pomery v povojnovom Československu, kde sa nasadenie do protisovietskej vojny považovalo za závažný kádrový problém, ktorý nad životopismi aktérov visel priam ako Damoklov meč. Niektorým takáto účasť riadne priťažila, skomplikovala život, hoci šlo o regulárnu armádu, a teda účasť nútenú. Je preto pochopiteľné, že samotní autori zápisov, denníkov svoje dielka neraz zničili či schovali tak dobre, že ich už nik viac nenašiel.

Aj denník Adolfa Papan objavili jeho najbližší až po jeho smrti v roku 2005. O svojich zážitkoch z vojny hovoril iba v úzkom rodinnom kruhu, o účasti v Rýchlej divízii nahlas veľmi nerozprával. Práve pre obavy z možných perzekúcií vládnu mocou. Komunisti sa totiž k Papanovcom kruto zachovali, keď im v päťdesiatych rokoch vzali celé gazdovstvo a Adolfovoho brata Vojtecha posadili do väzenia za vymyslenú vlastizradu. Skutočným dôvodom bolo, že si dovolil poukázať

na chybné kroky pri stavbe Oravskej priehrady. Pre historika je preto malým sviatkom, ak sa dnes, trištvrte storočia od vojny, vynoria autentické dennikové zápisky takýchto vojnových svedkov.

Uvedme ešte pár slov o samotnom denníku. Z jeho štýlu a charakteru je zrejmé, že autor si ho zhotovoval priebežne, hoci nie s dennou pravidelnosťou. Podobne, ako iní bývalí vojaci či pamätníci vojny, aj on nepresne hovorí o „Rusoch“, hoci išlo o sovietske vojská, reprezentantov Stalinovho ZSSR.

Pripomeňme, že slovenskí vojaci od 24. júna 1941 najprv kráčali po území bývalého Poľska, ktorého hranice boli, oproti dnešným, posunuté asi 200 km na východ. Od prvej chvíle po prekročení hraníc bolševického impéria sa dostávali do kontaktov s civilným obyvateľstvom. Na rozdiel od Nemcov, Maďarov, Rumunov či Talianov však nepociťovali jazykovú bariéru, s miestnym obyvateľstvom (Poliakmi, Rusínmi, Ukrajincami) sa dohodli a napokon aj rýchle zblížili. Počas dlhých peších presunov a nocí strávených v dedinkách a mestečkách východnej Haliče mali množstvo príležitostí získavať informácie o živote v bývalom ZSSR. O Stalinovom impériu jednak počúvali, jednak videli dôsledky jeho bašovania. A hoci spočiatku išlo o oblasti a obyvateľov, ktorí si v bolševickom impériu prežili „iba“ necelé dva roky, od sovietskeho záboru v septembri 1939, táto skúsenosť obyvateľom stačila na to, aby sa stali zarytými odporcami sovietskeho štátu.

Papanov denník potvrdzuje viaceré skutočnosti, o ktorých sa v predvojnovom aj vojnovom období ešte slobodne hovorilo, no ktoré sa ovládnutím časti Európy ZSSR a celkovou zmenou režimu v roku 1945 stali spoločenským tabu. Až po roku 1989 mohli – len veľmi pomaly a pozvoľna – spomínané skutočnosti zaujať svoje miesto aj v historiografii, publicistike či literatúre. Na prvom mieste ide o údiv, či skôr zhrozenie z videného – všeobecné pomery, ubiedené obce a ich obyvatelia – osobitne však údes z masových vražd NKVD na západnej Ukrajine na politických väzňoch (jún – júl 1941).

Ďalej zdesenie z ateistickej, protináboženskej politiky ZSSR ako aj z desivých informácií sprostredkovaných civilným obyvateľstvom ZSSR o pomeroch za Stalina, najmä o obludnom hladomore, ktorý prekonával akékoľvek predstavy bežného Európana. A práve v tejto súvislosti je zaujímavé, čo si vtedy mladý Slovák Papan na území ZSSR všimol a zapisoval. Dnešný čitateľ by azda očakával poznámky o miestnych dievčatách, no jeho skôr zarazili zneuctené kostoly či znevážené školy a dôsledky štvrtstoročnej ateizácie spoločnosti: „Kostol bol obyčajný dom, ktorý Rusi prerobili na zábavnú miestnosť. Škola tiež len aby bola. Učiteľ bol ktokoľvek, ktorý po ľudovej škole ešte tri roky špeciálnej školy vychodil. Sám učiteľ, učiteľka nevedela, čo je to Kristus. O ľudskej duši nevedeli nič. Cit nemali.“ Dôsledky bolševizmu a likvidácie kultúrnych tradícií našiel aj v inej rovine: „Hroby ľudí – civilov, Rusov, vôbec neopravované. Syn ani dcéra nevie, kde má pochovaného rodiča alebo príbuzného, to všetko ako keby nič. Mladí ľudia vôbec nepoznajú citovú lásku, len pudovú, ako zvieru.“ Náboženstvo bolo v tom čase integrálnou súčasťou života slovenského človeka, a teda aj slovenského vojaka, ktorý pociťoval potrebu mať kontakt s duchovenstvom: „Bola tu i svätá spoveď, ale nemohol sa vyspovedať každý. Bol len jeden farár na prápor.“ Papan si všimol, že Nemci nemali omše, ani poľných kňazov.

V európskej historiografii a publicistike dnes veľmi výrazne rezonuje problematika rasových perzekúcií židovskej komunity. Zabúda sa však na podobné zločiny sovietskeho režimu likvidujúce nie na základe rasy, ale na základe tzv. triedneho pôvodu a príslušnosti. V istej miere ešte rezonuje zločin vyvraždenia 20 tisíc poľských záložných dôstojníkov, poľskej inteligencie v Katyni, no kapitola masakrov NKVD na západnej Ukrajine je u nás takmer neznáma, napriek tomu, že dôsledky týchto masových vražd videli už v roku 1941 aj tisíce slovenských vojakov. V denníku nášho hrdinu čítame o mučení ľudí stalinským režimom v mestečku Sambor (dnes Sambir), kde bolo

veľké väzenie preplnené politickými väzňami: „*Tam ich mučili a zhadzovali z povaly. Z reči som tomu neveril, ale keď som to sám videl, tak už hej. V pivniciach boli kotly a v nich ľudské kosti s hovädzimi, steny pokropené krvou.*“ Denník nám tiež môže pomôcť napraviť skreslené predstavy o skutočnom zmýšľaní slovenských vojakov na východnom fronte. Marxistická literatúra a publicistika veľmi často zdôrazňovala údajnú náklonnosť Slovákov k ZSSR a z toho vyplývajúci záujem spolupracovať so Sovietmi, či dokonca túžbu dezertovať na sovietsku stranu. Prípady dezercii slovenských vojakov marxistická historiografia neúmerne zveličila, nafúkla. (Azda najlepším prípadom pamätavej manipulácie je prípad stotníka Jána Nálepku, z ktorého komunistický režim spravil archetyp slovenského vojaka v ZSSR.) Na jednej strane, ako to vidíme aj v Papanovom denníku, mali Slováci – oproti iným intervenčným armádam – pomerne veľmi dobré vzťahy s miestnym obyvateľstvom: „*Civilný ľud nás mal rád. Líšili sme sa od ostatných armád a rozumeli sme im. Nemcov, Maďarov i Rumunov nemali v láske.*“ Na druhej strane však nenachádzame žiadnu chválu sovietskeho štátu a už vôbec nebadáme nejakú skrytú túžbu Slováka po dezercii na sovietsku stranu. Naopak, Papan v denníku spomína prípady sovietskych vojakov, ktorí prešli na slovenskú stranu. Celkovo, svedectvom čoho sú aj slovenské archívne prameňe, počas niekoľkokomesačných bojov na Miuse na prelome rokov 1941/1942 prešlo mnohonásobne viac sovietskych vojakov na slovenskú (resp. nemeckú) stranu, ako Slovákov na sovietsku stranu.

Aj pre uvedené skutočnosti má zverejňovanie primárnych prameňov, akými sú napríklad osobné denníky radových vojakov, stále zmysel.

Denník sme získali vďaka priateľovosti Papanovej vnučky pani Slávky Lorenzovej, ktorá ho aj prepísala a láskavo poskytla historikom na zverejnenie.

Pôvodný text bol upravený podľa súčasných pravopisných noriem. Niektoré štylistické a lexikálne odchýlky sme však v úsilí o zachovanie vernosti výpovede nemenili.

DOKUMENT

**Poznámky z denníka A. P. od 27. 6. 1941 do 14. 6. 1942.
V krátkosti zhrnuté.****Dolný Kubín 27. 6. 1941.**

V noci o pol druhej hodine sme odišli z Kubína¹ transportom celý prápor. Lúčenie s mestom bolo pekné. Temer všetci plakali. Na poludnie sme boli už v Spišskej Novej Vsi a v Krompachoch o trištvrte na tri. O pol siedmej večer sme už boli v Košiciach. Tam nás už vítali letecké poplachy.

Medzilaborce 29. 6. 1941

To bola naša konečná železničná stanica. Prišli sme tam o piatej hodine rannej. Počuť hukot diel. Usadili sme sa v obci Vyšné Čabiny. Tam sme prenocovali. Kvôli zmene organizácie som mal smolu, lebo spojárov záložníkov bolo veľa. Dostal som sa preto k mínometnejrote ako rotný veliteľ spojov.

30. 6. 1941

Odchod ďalej pešo do Poľska².

1. 7. 1941

Sme pokračovali okolo stredne veľkej riečky Hatenka, cez dosť veľkú obec Zahučovice (Zahoczewie). Pri tomto pochode boli veru ohromné ťažkosti. Blato, sedliacke kone nechceli ťahať, deň i noc stále ísť. Tiež hrmenie diel sme stále dobíjali.

4. 7. 1941

O dvanástej naobed sme prekročili poľsko-ukrajinskú hranicu³. Bolo už načase, lebo tie ohromné karpatské vrchy nás v pochode úplne vyčerпали. Počas nočného pochodu v Karpatoch pri hodinovom od-dychu som zaspal pod borovicou a rota i prápor mi odišli. Zobudil som sa až ráno úplne skrehnutý a zme-ravený. Rozospatý som nevedel, ani kde som, až po dlhšej chvíli som si uvedomil situáciu. Po koľajach som ich večer šťastne dobehol. Už som ani nevládal ísť od hladu a únavy. Pokračovali sme v ceste okolo rieky San – niečo ako Váh, stále dole tokom.

5. 7. 1941

Lesko – prešli sme dosť veľké mesto, kde boli tuhé boje s Rusmi. Okolo mesta bolo samé opevne-nie, betónové bunkre, zákopy popri ceste. Domy zhorené, zrúcané, po stenách pouličných a stromoch boli samé diery od guľiek. Mesto bolo temer prázdne, aj paláce ostali bez ľudí. Obyvateľstvo odtiaľto vyvážali na Sibír. Elektrické a telefonické vedenia boli úplne zničené, posekané.

6. – 7. 7. 1941

Šli sme stále dňom i nocou. Veru chlapi už zostávali vzadu po hrobliach. Nevládali už, išli po-spiačky. Aj ja som tak pochodil, že mi i voz naložený mínami prešiel cez nohu tak, že som nemohol na ňu pristúpiť. Viezol som sa preto na voze.

Ušteky (Ustrzyki) – ukrajinské mesto, kde ľudia vítali postupujúce armády Nemecka a Slovenska. Majú tu pekné brány postavené. 7. 7. sme ho prešli. Domáci veľmi obdivovali slovenskú armádu. Mesto bolo tiež poškodené, poloprázdne. Stále sme pokračovali tesne za frontou, za ustupujúcim nepriateľom. Pri

1 V Dolnom Kubíne mal posádku I. prápor Pešieho pluku 4.

2 Myslí sa bývalé Poľsko, keďže toto ako štát od septembra 1939 už fakticky neexistovalo.

3 Myslí sa niekdajšia hranica medzi Poľskom a ZSSR, ktorá, oproti dnešnej poľsko-ukrajinskej hranici, bola vysunutá asi 200 km na východ.

Vítanie slovenskej armády na západnej Ukrajine, Dobromil, 1941 (Zdroj: SNA)

prechode lesmi zaostávajúcich chlapcov veru neraz zarezali alebo zastrelili. V jednom hustom lese zastrelili hneď dvoch naraz – iste civili alebo partizáni.⁴ Mal som teda šťastie, keď som vtedy zaspal a ostal sám. Stále sme pochodovali. Každý vedel, že keď zostane vzadu, hrozí mu smrť, ale únava nezná strach. Chlapci zaostávali ďalej. Vody sa nik smelo nenapil, lebo bola skoro všade otrávená, alebo jej vôbec počas niekoľko kilometrov nebolo. A keď bola, tak úplne zlá.

Prešli sme obec Viska, oddych sme mali až v obci Torčove (Tershiv) v okrese Starý Sambor. Naobedovali sme sa tam a odpočívali po únavnej ceste. Niektorí chlapci prichodili až na druhý deň. Nohy mal každý z nás dokaličené pľuzgiermi. Ja som sa ešte našťastie vozil s torbami, ktoré nám buď autá alebo ukrajinské kone odvážali.

8. 7. 1941

Starý Sambor. Tu už bolo hromadné vraždenie. Veľa zničených ruských tankov sme videli. Ukrajinci ešte nevideli slovenskú armádu, preto vyšli a obdivovali nás všade. Vraj aký malý štát a toľko vojska s ohromnou výzbrojou a výstrojou.

9. 7. 1941

Jasenica-Sina. Tam sme nocovali. Starí ľudia nás mali radi. Jest' mali ešte čo, za cigaretu by boli dali aj chalupu, lebo ich veru nemali.

10. 7. 1941

Sme prechádzali cez veľké mesto Borislav. Mali tu veľa nafty. Nastáva už rovina. Dedinský ľud je tu biedny, úroda dobrá. Ale polia nevedia obrábať, sú to zaostalí ľudia. Po doliach je hodne výťahov na naftu⁵. Černice – tu sme sa usadili na dlhšie. Chalupy drevené, so slamou pokryté. Sú tu lesy. Postroje stále nie sú kožené. Ľudia, mládenci chodia bosí, i na bicykli. Chlieb je čierny ako zem, nie je na čom pomlieť.

4 Po ústupe sovietskych síl ostali v lesoch západnej Ukrajiny malé skupiny rozprášených sovietskych vojakov či malých diverzných skupín, osobitne NKVD, ktoré sa sústreďovali na prepady takýchto izolovaných skupiniek intervenčných vojakov či jednotlivcov.

5 Ťažné veže.

Elektriky po dedinách ešte vôbec niet, iba vo veľkých mestách. Veterné mlyny tu tiež nie sú, iba zriedka. Kravy len plavé a čierne. Po týchto dedinách Rusi keď ustupovali, aj vlakom, strieľali pracujúcich ľudí alebo okoloidúcich. Bodákmi ich masakrovali, oči klali, vlasy pálili, len aby sa čím viac pomstili Ukrajincom.⁶ Obchody sú vybrate, alebo v obci ani vôbec neboli. Potravné články vôbec nebolo dostať, len samé haraburdy. Postupujeme ďalej, spávame v humne pri koňoch. Lietadiel bolo vidno málo.

16. 7. 1941

Cesta ďalej iným smerom. Samá rovina, lúky, ktoré by dali krásnu úrodu, ale sú pusté. Dedina od dediny je veľmi ďaleko. Lúky vyzerajú ako tie zo Žiliny do Porúbky. Sú tu aj močiare. Prišli sme do mesta Stryj. Je to veľké mesto, okolo ktorého tečie i rieka Stryj. V meste sme obedovali. Je to od Černíc asi 27 km. Veľa kresťanov tu Židia poničili, Židov tu veľa zmárnili. Mesto je trochu ako Žilina, je veľmi starobylé – ako všetky ostatné, ktoré sa budovali len za cárstva a nie za ZSSR. Odtiaľto nás už nasadili na autá, okrem koní a diel a zaviezli nás 17. 7. 1941 až do Nového Sambora. Je to veľké mesto. Už nám pomaly prichodili autá zo Slovenska. Po cestách tu viac a viac, ba množstvo zničených ruských tankov a áut. A to po všetkých cestách, kadiaľ sme šli. Ubytovali sme sa v ruských kasárňach. Boli veru doriadené, špinavé, nábytok porozbíjaný. Skladisko s múkou a zrnom sme však našli neporušené. V kasárňach v dôstojníckych a gázistických bytoch bol napríklad klavír a dobré všelijaké zariadenia. Záložníci i do áut, keď šli na Slovensko, ich brali. Písacích strojov tu bolo veľa, knižnica, amplióny, lekárske veci, lieky a všetko možné. Rentgenové prístroje odvážali na Slovensko, aj pneumatiky.

V meste bolo hromadné vraždenie Rusmi. V jednej veľkej budove ich bolo vyše 2000 obetí⁷. Všetko to boli Ukrajinci, ktorým sa nepáčil bolševický režim. Brali ich v noci, takže nevedeli, kam ich berú. Tam ich mučili a zhadzovali z povaly. Z rečí som tomu neveril, ale keď som to sám videl, tak už hej. V pivniciach boli kotly a v nich ľudské kosti s hovädziami, steny pokropené krvou. Vo veľkých jamách boli pohádzaní a zalíati vápnom pre nákazu. V ohradených priestoroch ich cez otvory strieľali pištoľami. Dvaja sa zachránili tým spôsobom, že vnikli do záchodového kanálu a chceli sa dostať von. Nakoľko bola ďalej

Opustená či zničená sovietska technika bola typickou kulisou prvých týždňov vojny (Zdroj: pozostalosť K. Kyselého)

6 V Borislavi NKVD pomordovala poľskú i ukrajinskú mládež a mŕtvolu poliala kyselinou. POPIŃSKI, K. – KOKURIN, A. – GURJANOW, A.: Drogi śmierci. Warszawa 2001, s. 61.

Záber z Dobromilu 27. júla 1941. Adolf Papan vľavo hore
(Zdroj: pozostalosť A. Papana)

Katolícky kostol v mestečku Chyrów (dnes Chyryv), premenený na
bolševické divadlo (Zdroj: pozostalosť K. Kyselého)

rúra zaliata vodou, nemohli. Von spať tiež nie, lebo by boli zastrelení. Tak v tom smrade zotrvali dva dni, až na ich šťastie prišli Nemci. Oni to síce nevedeli, ale ďalej v tom smrade už byť nemohli, vyšli von a zachránili sa.

Mesto je ako Žilina, ba väčšie, starobylé. V starých opustených kostoloch sa len tajne schádzali na omšu, boli tam naši i ukrajinskí kňazi. Veľa židov a obchodov. Ľud vyzeral byť lepší ako na dedine. Chlieb len čierny. Tu nás aj očkovali proti týfusu. Ležali sme ani zamdletí.

Z neopatrnosti zabila piatich našich vojakov nevybuchnutá mína. Babrali sa s ňou.⁸

20. 7. 1941

V nedeľu na svätej omši bolo strašne mnoho ľudí. Plakali od radosti – predtým nemali voľnosti. Je tu hodne starých nedostavaných budov, ktoré sa tu stavali za poľskej (cárskej) vlády a teraz ruská vláda to zastavila. I v kasárňach ani vodovod, ani záchod na poschodí, len kdesi za kasárňami vykopaná latrina. V obchodoch nedostat' nič, len dajaké veci papierové a sklené a sifón. Knižnice vojenské ohromné – na to už dbali. Lenže knihy sú samé vojenské revolučné, teda len chvála a pýcha ZSSR a armády a zbrani. Temer na každej knihe hviezda. Boli sme tam do 27. 7. 1941. Sem mi došla od Klema karta. Za cigaretu som dostal jeden rubel'. Na cvičák sme tu chodievali.

27. 7. 1941

O šiestej hodine ráno sme sa odtiaľ pohli do Dobromilu. Tu sa slovenské vojská zorganizovali. Len aktívni⁹ ostávali na utvorenie Rýchlej divízie. Zmotorizovali sme sa. Tieto dni už zlé správy dochádzali

7 Rýchla skupina obsadila Drohobyč už 1. júla. Od 1. do 8. júla zaisťovala priestor okolo Samboru. 6. júla bolo už jadro slovenskej poľnej armády sústredené v priestore Dobromil – Chyrow – Starý Sambor. V mestečku Sambor boli väzni počas júna 1941 spočiatku likvidovaní po malých skupinkách, neskôr hromadne, guľometnou strelbou a granátmi. Celkovú výšku obetí historici odhadujú na 400 až 500 osôb (Drogi śmierci, s. 13). Poľsko-nemecký historik Bogdan Musiał uvádza asi 600 obetí. Pozri monografiu Rozstrzelac! elementy kontrrewolucyjne! Brutalizacja wojny niemiecko-sowieckiej latem 1941 roku [Kontrarevolučné elementy rozstrieľať! Brutalizácia nemecko-sovietskej vojny v lete 1941]. Warszawa 2001, s. 112.

8 Tragédia takéhoto rozsahu v dokumentoch slovenskej armády nie je zachytená. Zo 16. júla 1941 vystupuje v úradnom zozname obetí iba jeden vojak. Pravdepodobne ide o prehnajú informáciu, udalosť, pri ktorej sa viacero vojakov zranilo, no nezomrelo, aspoň nie v jeden deň.

9 Aktívni – myslia sa vojaci v aktívnej vojenskej službe, ktorá v tom čase trvala dva roky.

Prechod cez Dneper v meste Kremenčug cez opravený pontónový most dňa 29. septembra 1941 (Zdroj: pozostalosť A. Papana)

o našej armáde. Mali veľké straty naše zasadené prápory.¹⁰ Nachádzali sa tu maskované opevnenia. Boje sa odohrávali najviac po cestách. Tu sme už mali ostrú pohotovosť. Dostal som sa k spojárskej čate na staré miesto. Bolo tu dostať i jesť. Kaviarne už tu fungovali i pivo dakedy bolo. Dievčatá boli tiež a dosť slušné. Nebolo veľa zničené mesto. Bolo, ale nie tak, ako iné. Odchod autami.

28. 7. 1941

Chirov¹¹ – malé mesto. Ubytovali celý náš pluk v kláštore, ktorý Rusi prerobili na kasárne a kostol v ňom na poschodovú kinosálu. Kláštor mal 1054 izieb. Je to najväčší kláštor v celej strednej Európe. Keď človek vošiel dnu, tak veru si musel dať veľký pozor, aby vyšiel von, alebo aby nezablúdil. Dačo krásneho. V kostole, kde bol oltár, tam bol vyvesený Stalin, Lenin a ostatní pohlavári. Potom veľká hviezda a kladivo s kosákom. Na stupni oltára klavír a stoly. V zákristii kulisne a vyhádzané z kostola postrkané sochy a krásne obrazy. Na krásnej vysokej veži, kde bol kedysi kríž, ktorý za 150 rubľov jeden Rus odrezal a založil tam hviezdu, sa každého zrak pozastavil. Dnu v kláštore hodne bláh, čo tam Rusi zanechali. Kláštor bol stavaný na štvorec. Bol tam i bar pre rudú armádu. Z Chirova sme chodili autami v kolóne až do Premislu¹² (veľké mesto). Sem sme chodili cvičiť jazdu v kolóne. Mesto celé rozstrieľané. Boli tu tvrdé boje. Veľa bunkrov je tu zničených, ktoré Nemci zozadu napadli a tak dobyli. Ináč železobetónové ohromné opevnenia – ťažko by sa vzdali. Z Chirova sme odišli.

12. 8. 1941

do mestečka Grodek Jagelovský¹³. Tu boli tiež veľké boje. Tanky ohromné 52 tonové zneškodnené. Pancier mali až 40 – 50 mm. Delo 10 cm. A 12 mužov posádky. Rýchlosť 6 km za hodinu. Hotová pevnosť. Nepraktické, rozmer 12 x 6 metrov.¹⁴ Veľké pozostatky z bombardovania. Ubytovatí sme boli v kasárňach útočnej vozby. Biedne kasárne. Tu odtiaľ sme chodili na veľké bojové ostré cvičenia. Do okolia: Janov, Veľký Lubien, Stavčany. Dvaja padli od míny. Tu som sa zišiel s Bullom, Romolom a T. Sliviakom.

10 Autor iste dostal správy o boji pri Lipovci z dňa 22. 7. 1941.

11 Chirov – poľsky Chyrów, ukrajinsky Chyryv.

12 Przemysl – mesto známe krutými bojmi ešte z prvej svetovej vojny.

13 Gródek Jagielloński.

14 Mal na mysli pravdepodobne 50 tonové sovietske tanky KV, ktorých veľkosť bola pre Európanov ohromujúca. Autor mohol vidieť aj zastarané ťažké tanky T-35 s piatimi vežami. Tie mali osádku 11 mužov a hmotnosť 45 000 kg.

18. 8. 1941

Odišli sme na Lvov. Mesto s pol miliónom obyvateľov. Krásne mesto. Veľa tankov a áut zničených. Letisko i lietadlá zničené. Električka už fungovala. Od Grodku je Lvov asi 30 km. Starobylé, krásne pamiatky. Cez mesto sme šli vyše pol hodinu. Oladnica – mestečko. Popri tejto ceste bolo vyše 400 tankov a mnoho áut zničených po goradoch a po poli. Najviac ich nemeckí letci zničili. Stále viac a viac hrobov rozosiaych – ruských a nemeckých i slovenských. Zborov – mesto. Tiež tu boli silné boje. Tu sme boli jeden deň. Mal som šťastie obzrieť hroby Československých légii, ktoré tu boli za svetovej vojny zahynuli. Celé pluky sú tuná pochované, viac cintorínov. Betónové kríže vo výške asi 80 cm. Obrovský pomník na cintoríne. Na každom kríži je nápis. (Celé 1000 hrobov Slovákov a Čechov.) Mesto rozbité tankami a bombami. Z Opodku je sem asi 120 km. Tarnopol – mesto 37 km od Zborova. Staré mesto, veľké boje. Letisko i lietadlá ruské zničené. Veľa krátkych stíhačiek „Raty“.¹⁵ Na letisku množstvo bômb. Stále sme postupovali za frontou tesne v pohotovosti.

20. 8. 1941

Prenocovali sme už v Ruskej Ukrajine.¹⁶ Potoka niet. Poveterné mlyny husto. Elektrikácie vôbec niet. Dedinu nevidieť. Až 12 – 20 km od druhej. Kosia úrodu len do poly, len klasy. Strojmi. Dva dni sme odpočívali a šli sme zasa ďalej.

22. 8. 1941

Matušice (Matusiv) – veľká obec. Každý deň (v noci) nás Rusi bombardovali. V noci tiež nás prepadávali partizáni a parašutisti. Nebol si sám idúci istý. Polovica ľudu bola preč. Z prázdnych domov sme pobrali kury a celá spojárska čata mala kurací guláš. Nemecké lietadlá tiež už hodne bombardovali a strážili územie. V nedeľu pri polnočnej omši vojenskej sa zúčastnili aj civili a piesňami a modlitbou vojakom veru dojata plakali. Zvlášť, keď farár o ich útrapách životných kázal. Mladí tomu ešte nerozumeli a preto sa dívali na nás ani teľa na nové vráta. Celý deň a noc hukot lietadiel. Kultúra nedostatočná, ľud biedny. V chatrčiach len bosých ľudí bolo vidno. Kostol bol obyčajný dom, ktorý Rusi prerobili na zábavnú miestnosť. Škola tiež len aby bola. Učiteľ bol ktokoľvek, ktorý po ľudovej škole ešte tri roky špeciálnej školy vychodil. Sám učiteľ, učiteľka nevedela, čo je to Kristus. O ľudskej duši nevedeli nič. Cit nemali. Boli ako zviera väčšinou mladí. Učiteľka učila 25 rokov a mala 300 rubľov mesačne. Začiatok 180 rubľov mesačne a robotník 6 rubľov denne.

Na spoločnom (štátnom) majetku „kolchoze“ musel každý robiť. Keď zameškal alebo sa opozdil, hneď ho brali na Sibír. Dedinke, ktorá nás tam prenocovala, dali málo. Občania si to sami podelili. V roku 1933 – 4 – 5 – 6 – 7 bol veľký hlad v niektorých oblastiach. Nebolo divu – všetko brali pre štát, za čo mohli zbrane. Sedliak mal len trošku poľa okolo chaty, tam si zasial pár slnečníkov¹⁷ a kukurice a zemiakov. To mu hádam už nemohli zobrat. Lebo to nepotrebovali. Keď zomrelo dieťa, tak ho jednoducho štyri dievčatá odniesli na určité miesto a zahrabali. Matka ani nevedela kde a radšej išla na pole. Kríže dávali len za dávná. Za boľševizmu ich lámali a dávali hviezdy. Ľudia nechceli hviezdy a radšej nedali nič. Čudovali sa, že i Nemci dávajú kríže na hroby.

Pri takýchto príležitostiach, keď si človek spomenul na svoje polozenie i kamarátov, bolo veru smutno.

Zima už bola a v aute nás šesť spávalo pri materiáli. Cez tú plachtu veru fúkalo. Každú chvíľu lietali ruské lietadlá a bombardovali. My sme už len čakávali na svoj koniec. Koľko razy večer v zastretom aute sme smutne sedeli pri horiacej sviečke a spomínali sme, alebo sme si s kyslým mliekom a zemiakmi, ktoré sme zháňali celý deň, udúšali hlad. Trpeli sme podvýživou. Chleba málo. Bola tu i svätá spoveď, ale nemohol sa vyspovedať každý. Bol len jeden farár na prápor.

15 Raty – nepochybne išlo o malé stíhačky Polikarpov I-16. Ich prezývka je odvodená zo španielskeho slova „rata“ (potkan), ktorú im dali počas občianskej vojny nacionalisti.

16 Myslí tu hranicu medzi niekdajším Poľskom a ZSSR, ktorá bola de facto aj hranicou dvoch civilizácií.

17 Ide o slnečnicu.

Postup slovenskej armády

(Zdroj: pozostalosť Ľ. Hrušovského)

1. 9. 1941

V noci a nadržanom ruské lietadlá nás bombardovali. Nepresne. Jedno zostrelili. Život veru smutný. Poslal som domov 70 mariek (700 korún). Utvorila sa práporová kuchyňa, potom bolo trochu lepšie. Dostávali sme dárky zo Slovenska.

Stále ešte v Matušiciach. Sú vzdialené asi 50 – 60 km od Bielej Cerkvi. To je mesto s asi 52 tisíc obyvateľmi. Tu bol zbombardovaný nemecký transport s muníciou, veľmi účinne. Počeváč si mysleli, že je to nemecké lietadlo a nestrieľali naň. Ten sa spustil nízko a účinne bombardoval. Nastali ohromné výbuchy a plamene. Nafta dlho horela. Po zbombardovaní sa lietadlo dalo na útek, ale nemecké stíhačky ho dobehli a zostrelili.

6. 9. 1941

Kúpili sme si (čata) za 25 ríšskych mariek prasa asi 60 kilové. Zaháňali sme hlad.

7. 9. 1941

Veľké cvičenie obrany. Z lietadla nás fotografovali. Polia nemá kto obrábať. Ovos, žito hnijú na poli nepokosené a v krížoch. Veľa močiarov a jazier, tiež veľké bačoriny. Bolo tu nezdravo. Samé kolchozy, podelené pole nevidno.

9. – 10. 9. 1941

Bol som vážne chorý. Práve boli veľké dažde. Dvanásť mi tu v Matušiciach vytrhol doktor zubov. Bolievali ma. V hlinených chatách, ale nie vo všetkých, je nepríjemný zápach. Lavice sú len koly v zemi a doska. Pece starodávne a bez sporáku.

14. 9. 1941

Ráno o piatej hodine sme sa z Matušíc pohli. Mali sme hneď byť nasadení u Kyjeva. I stalo sa. Po ceste a popri nej boli nazhromaždené všelijaké delostrelecké granáty, náboje, bomby, míny a zanechané delá ruské i traktory. Prekážky už boli husto. Mosty pontónové už porobené. V tomto úseku robotníci bývali v dierach ako v pivnici. Na nádraží pri Vasilkove veľký transport nemecký s 500 kg bombami. Počut' už hrmenie diel z Kyjeva. Vasilkov je mesto 12 km od Kyjeva. Tu sme už tesne za frontom. Chlapci všeličo si mysleli, lebo nevedeli, čo ich čaká. Čerstvé pozostatky boja. Vo veľkom lese sme nechali autá a s výstrojom a výzbrojom sme šli do boja. Samozrejme v noci. Malí sme i spojársky materiál so sebou. V noci vo veľkej zime už sme vystriedali Nemcov a obsadili sme západnú stranu Dnepra. Teda 15 km južne od Kyjeva. Prespali sme len tak v hore ako zajac s nabitou puškou, hladní, smädní a zelení od zimy.

16. 9. 1941

V malej obci pri Dnepri – v Kozíne sme sa (spojárska čata) a velenie práporu ubytovali a rotý boli už v zákopoch na brehu Dnepra. Tu je naše prvé nasadenie do boja. V noci a zavčas rána sa budovalo telefonické spojenie veľmi opatrne, lebo Rusi už aj mínami a delami nás ostreľovali. Pol dediny vypálenej. Samý zákop a bunker. Nemci museli štyrikrát ustúpiť z dediny, ale zasa to protiútokom dosiahli. Rusi v noci prechodili cez Dneper a robili náhle prepady. Od Kyjeva sme boli 7 – 12 km južne. Hneď ráno nás Rusi ostreľovali mínometmi, lenže nepresne. Tiež tu ľudia varili v železných širaniach, ktoré na železných vidliciach kládli do starobylej pece. Civilov tu vôbec nebolo. Mali svoje náradie pozakopávané, i potraviny a šatstvo pred chatami, ktoré veru už boli temer rozbité. Už dnes sme mali veľa ranených.

17. – 18. – 19. 9. 1941

Samé nálety nemeckých stíhačiek na Kyjev. Celé tri dni úplné hrmenie deň i noc od delostreleckej paľby a bômb. V noci samý oheň. Výbuchy ohromne otrasujúce. Obloha ožiarená. Po strašnej bitke Rusi ustúpili z Kyjeva a zaujali ho Nemci.¹⁸ Naše jednotky prekročili rameno Dnepra s mnohými prestrelkami. Narazili na mínové pole na ostrove. Spústa ranených i zdravých Rusov na ostrove sa vzdala. Nemecké lietadlá rozprašovali ustupujúcich Rusov. Jedno pri nás núdzovo pristálo, bolo zasiahnuté strelou. Zachránil sa, ale lietadlo zapálil, lebo Rusi boli na dostrel. Naše slovenské lietadlá sa v tomto boji tiež vyznamenali. Spojári – to celý čas len stavba, oprava porúch, služba a hlavne udržiavanie telefonického spojenia. Ruskí vojaci stále vedení našimi dochodia na prápor. Ústroj mizerný, plášť hnedý. Čiapky všelijaké. Pri leteckom prenasledovaní sa rozutekaní vzdávali, k nám prechodili i cez mínové polia, kde ne jeden stratil život alebo nohy. Jeden otec so synom tiež prešli k nám, naši ich použili na ukazovanie a skúšanie mínových polí. Pri ukazovaní syn stúpil na mínu, odtrhlo mu nohu, zostal ležať. Priblížiť sa k nemu cez zamínovaný priestor bolo nebezpečné. Otec vlastný sa pustil k nemu ho odniesť, lenže stúpil na mínu a roztrhlo ho na kusy. Syna potom naši vyslobodili a ošetrili a odviezli do našej nemocnice. Veru tak kričal v Kozíne pri obväzovaní, kde som sám pomáhal nakladať ranených. Cez periskopový ďalekohľad som pozeral na Kyjev. Dobrodružstiev tam bolo spústa. Písania aspoň za tri zošity.

21. 9. 1941

Z Kozína obsadeného sme odchádzali, pretože stálou našou mínometnou a delostreleckou paľbou Rusi rýchlo opúšťali bunkre a Nemci ich ta, zo strany tlačili. Prišli sme k Bielej Cerkvi do malej dedinky menom Čepylivka. Tam sme sa ubytovali a boli sme v pohotovosti. Dárky sme tu dostávali zo Slovenska, ale naši páni po divízii a plukoch sa dobre oddelili, takže pre nás len aby bolo.

24. 9. 1941

Zamestnanie po raňajkách – pušky do poriadku, seba oprat', očistiť. Pri tom chlapeci hladní peču kukuricu, zháňajú mlieko, píšú domov a karty tiež hrajú. Spomínajú a smútia si.

25. 9. 1941

Ráno sme sa pohli na juho-východ po poľných cestách. Samá rovina. Na roli a poli nevidno kameňa. Obrovské (...) ¹⁹ sú tu, ľudia si tehlu vypaľujú sami z hlíny a posekanej slamy. Nocovali sme v meste Smel.

26. 9. 1941

O piatej ráno sme šli ďalej na juhovýchod. V meste zničený cukrovar, mosty sú už len drevené, čo ženisti nemecko-slovenskí porobili. Večer sme sa zastavili a ubytovali v dedine Mironovka ²⁰. Ľud celkom bezbožný, nevie vôbec, čo je to Boh. Smútku nepozná. Cintorín tu nie je, iba jeden starý kríž. Farára, toho nikdy nevideli. Krst neexistuje.

18 Bitka o Kyjev sa zaradila medzi najväčšie bitky druhej svetovej vojny. Do nemeckého zajatia tu padlo až 665 tisíc sovietskych vojakov.

19 Nasleduje nečitateľné slovo.

20 Dnes Myronivka.

27. 9. 1941

Čistenie. Ľudia odkladajú a sušia kravský trus na zimu, v podobe kocky. Ukladajú to ku domku, stodolu nemajú. Okolo ciest samá zdochlina. Nik to nezakopáva. Sú pobité alebo zdochnuté od hladu.

29. 9. 1941

Ráno odchod z Mironovky. Mesto Kremenčuk sme prešli už cez opravený pontónový most. Z jednej strany Dnepra je mesto Krijukov a z druhej Kremenčuk. Krásne železné mosty cez Dneper asi 300 metrov, v strede vyhodené. Lode veľké asi 40 metrov dlhé a 15 široké. Celé domy na nich. Takéto lode a vlečňáky Nemci zakotvili vedľa seba a most uniesol i ohromnú ťarchu. Celý deň sme šli bez obeda až do malého mesta Kobeljaky. Tuná už boli i Taliani. Nocovali sme v autách až po 11 – 12 mužov pod holým nebom. Veru bola zima ohromná. Premrzol som celý.

30. 9. 1941

Ráno sme šli ďalej na juhovýchod. Mosty všetky poničené a nahradené len nemeckými pionierskymi mostami. Po cestách samá zdochlina a smrad. Nikto to veru nezakopával. I mŕtvoly ruských vojakov sme už nachádzali po hroblíach²¹. Niektorí už boli zakopaní. Malé cintoríny Talianov a Nemcov. Veľa spojeneckého vojska. Celý deň sme sa viezli autami, lebo tu Nemci postupovali rýchlo. My tesne za nimi ako zaistenie a doplnok.

1. 10. 1941

Zastavili sme sa v malej obci Ždaňovka²². Nocovali sme tam. Pri ubytovaní nás napadli ruské lietadlá. Bolo ich päť, pustili sa nízko a šialene na nás zaútočili guľometmi cez vrtuľu. Naše a nemecké guľomety a delá prudko na nich pálili svetelnými nábojmi. Zaútočili ešte raz a rozpýchli sa pre hustú našu paľbu. Pokračovali sme ďalej do obce Holubovka²³.

Jeden z poškodených sovietskych tankov T-35, ktoré Európanov ohromili svojou mohutnosťou (Zdroj: pozostalosť K. Kyselého)

21 Po jamách.

22 Dnes Ždanivka.

23 Dnes Holubivka.

3. 10. 1941

Varili sme kurací guláš v prázdnej dedine, kde zostalo veľa kúr. Po okolí a horách a poliach spústa mŕtvych Rusov.

4. 10. 1941

Nálet na nás z veľkej výšky. Paľba naša bola darebná. V tieto časy boli veľké boje.

5. 10. 1941

Nedeľa. Ruské lietadlá zase, inak všetko po starom. Večer o desiatej odchod na juh asi 200 kilometrov. Šli sme pozdĺž frontu málo na juhovýchod. Celú noc sme šli, až do piatej poobede.

6. 10. 1941

Po odchode nášho práporu bombardovali náš pluk Rusi. Dve autá zhoreli, jeden mŕtvý a jeden ranený.

7. 10. 1941

V poloprázdnej dedine mala naša spojárska čata šesť sviň a husí koľkokoľvek. Strieľali sme ich od kusa. Zima už bola veľká, mráz tiež veľký.

8. 10. 1941

Odchod ďalej. Šli sme zasa celú noc. Ináč sa nedalo, lebo Rusi nás hneď bombardovali. O druhej hodine ráno sme sa zastavili v dedine a hodinu sme odpočívali. O tretej ráno sme šli na front peši obsadiť a vymeniť Nemcov. Už v noci sme boli v zákopoch. Hneď som mal na starosti linky. Práca veru ťažká v neznámom teréne a kde tu ešte Rusi. Spústa ich tu bola v zákopoch pobitých. Dediny v okolí v plameňoch, po tesnom ustúpení Rusov. Zanechané mnoho všelijakého materiálu. Telefóny, pušky, guľomety, autá atď. Zákopy dobre vybudované. Auto nám v noci materiál doviezlo až sem a nadržanom odišlo dozadu. Počas cesty na miesto napadli nás ruské lietadlá, aj v dedine, kde sme hodinu stáli. Bombardovali našu kolónu. Od môjho auta padli bomby snáď len 20 metrov. Pálili sme z guľometov a pušiek, jedno sme zostrelili. Nemecké lietadlá hneď za nimi vzlietli, ale ruské už unikali.

10. 10. 1941

Napoludnie dovedli rumunského vojaka. Zablúdil a prišiel až do nášho úseku. Mal šťastie, že ostal ešte živý. Výstroj mal dosť biednu: krátke kanatky po členky²⁴, plavšie šaty, prilby podlhovasté a plášť z našej látky. Zbrane: pušky, granáty, všetko naša výroba ČSR.

V noci, pri stavbe, sa môj roj i ja cítil veru v neistote. Šli sme hneď s linkou cez neznámy kraj, vo veľkej tme, cez už zničené ruské zákopy, v ktorých bola celá spústa mŕtvov a to v rôznom položení. Bez hlavy, bez nôh alebo bez rúk. Samý dorytý terén od diel a granátov alebo leteckých púm. Ostali tu zanechané zbrane všetkého druhu.

Rumuni a Rusi málo vedia alebo vôbec niektorí o svete, samozrejme aj o Slovákoch – či sú, či existujú. Tieto dni mnoho zajatcov, celé tisíce.

11. 10. 1941

7000 zajatcov hnali Nemci cez obec Ševčenko. Tu sme odpočívali. Cez noc sme šli a spali sme počas jazdy v autách. Zima, veľký mráz. Od polnoci sme sa zastavili a do rána ostali v autách.

12. 10. 1941

Ráno sme sa pohli uzimení a šli sme až do obeda do dediny obsadiť, zaistiť úsek. Spal som v stohu s ostatnými, celý som premrzol.

24 Najskôr vojenská obuv. Farba rumunskej uniformy bola svetlohnedá.

Slováci odvádzajú zajatých červenoarmejcov

(Zdroj: pozostalosť K. Kyselého)

13. 10. 1941

Prespali sme v nemeckej dedine. Pred večerom sme sa pohli do určenej obce Karlovka ²⁵. Štrnásti sme prespali v dedine a poobede sme šli zase do susednej.

15. 10. 1941

Napadlo hodne snehu, mráz veľký. Večer o jedenástej nás Rusi bombardovali. Pumpy dopadali 100 – 150 – 300 metrov od môjho ubytovania. Následky neboli veľké, väčšina dopadla mimo cieľa. Na divízii bolo niekoľko mŕtvych. Túto noc sa pokúsili až trikrát nás bombardovať. Na ubytovacom mieste pri týchto bombardovaniach oblaky nám povypadovali, kto pod nimi spal, trochu sa i preľakol. Čakali sme, kedy už aj na našu budovu (škola) padne. Do rána som veru len málo spal.

16. 10. 1941

Ukázal sa pekný deň. Nastal odpočinok.

17. 10. 1941

Počali tárať všelijaké zmeny i vraj to, že nás pustia už domov, že koniec vojny je už hneď atď. V noci bombardovali susedné mesto. Oheň a žiara ohromná z toho bola.

18. 10. 1941

Vyraďovali nám autá. Zostalo nám len jedno. Hovorilo sa, že sa tam utvára mierové riadenie posádky (že hneď bude po vojne). Mäsa bolo málo, jedli sme i kuny, keď boli. Mali sme len päť cigariet na deň.

19. 10. 1941

Svätá omša v škole na našej ubikácii. Nálada vojska všelijaká. Či vraj tu zimujeme, alebo ideme domov.

20. 10. 1941

Vraj sa ide domov. Nemecká harmonika, piano, veselo.

25 Na Ukrajine sú dnes tri obce s názvom Karlivka. Z autorovho ďalšieho popisu vyplýva, že sa nachádzal v Karlivke v Doneckej oblasti.

Dôsledky vojny

(Zdroj: pozostalosť A. Papana)

21. 10. 1941

Vojna ako za nováčka, zle padne chlapcom v poli, keď dostanú málo chleba. Máme len jednu päťnu na deň, neskôr sa ujde tretina. V dedine, kde sú Nemci, sa nemáme dobre. Ani čo kúpiť, ani ubytovanie. Nemci si povyberali najlepšie. Hroby ľudí – civilov, Rusov, vôbec neopravované. Syn ani dcéra nevie, kde má pochovaného rodiča alebo príbuzného, to všetko ako keby nič. Mladí ľudia vôbec nepoznajú citovú lásku, len pudovú, ako zvieru. Srdcia majú takmer bezcitné, až na malé výnimky – podľa rodičov a výchovy.

22. 10. 1941

Trvá ešte disciplína ako v kasárňach. Od rána po práci rannej v ubikácii učebňa por. Godu – počty a úrokovanie. Stále prší a nie je možné odísť ďalej do mesta. Blata, bačoriny všade po krk. Nachodíme sa (Karlovka) neďaleko Azovského mora, asi 60 km na severovýchod za mestom Dnepropetrovsk²⁶.

23. 10. 1941

Učebňa ďalej. Chleba vôbec nebolo. Proviant s autami zapadol a nebolo možné ho dostať. Káva neskadká. Na večeru i na ráno som si trochu odložil miesto chleba. Robil to skoro každý. Prší stále.

24. 10. 1941

Poslal som prvých 600 korún domov. Kamaráti už sem dostávali balíky.

25. 10. 1941

Bol som určený za zástupcu veliteľa čaty i proti mojej vôli. Ešte stále len horká káva. Temer každý deň hnali stáda cez dedinu z kolchozu. Bral, kto chcel z toho. Kone, baranov, kravy.

26. 10. 1941

Nedeľa. Omša svätá. Písal som domov. Keď slovenský vojak alebo i nemecký vošiel do domu, mysleli si, že už ich idú strieľať, lebo Rusi keď ustupovali, tvrdili im, že ich budeme strieľať ako psov. Potom si nás obľúbili.

27. 10. 1941

Posielal som hliadky na sieť, telefónnu ústredňu som premiestňoval. Disciplína sa zostruje (cvičák). Mám veľa práce a starostí. Stále sme ešte v Karlovke. Je to od Mariupolu asi 60 km severne.²⁷ Mariupol má asi 45 000 obyvateľov, krásny prístav. Zasa som poslal domov 600 korún.

26 V skutočnosti sa táto obec nachádza 223 km východne od Dnepropetrovska.

27 V skutočnosti asi 144 km.

29. 10. 1941

Premiestňovali sme sa do chát. Začali sme robiť slovenskú mohylu neznámemu vojakovi. Chazajka²⁸ nás dobre chovala. Mala naskrývaného ešte dosť proviantu (i prasa zarezala). Mlieko som si od susedy kupoval. Chazajka aj chazaj sa báli, že odídeme a že im tam prídu Nemci. Tých sa veľmi báli. Chazaj prosil, aby sme ostali dlho.

31. 10. 1941

Pripravujeme sa k odchodu.

1. 11. 1941

Ráno odchod. Šli sme celú noc (pršalo) cez Mariupol'. Sú tu ohromné železiarne, prístav, električka. Priemysel veľký. Krásny pohľad na more. Práve keď sme šli v noci (asi o desiatej večer) cez Mariupol', Rusi ho bombardovali. Šli sme ďalej asi 40 – 50 km pozdĺž mora. Zastali sme v malom mestečku Bud'ovovka²⁹ – ako Rajec. Prišli sme sem na obranu pobrežia, lebo Rusi tu s loďami prichodili a chceli sa vylodiť a ostreľovali pobrežie. Práve je Všetech svätých, prší. Hneď som začal stavať linku autom pozdĺž mora na východ 10 km a západ 8 km. Využil som permanentné vedenie.

2. 11. 1941

Nedeľa. Ráno nálet na Mariupol' (prístav), dve stíhačky. Bomby padali väčšinou do mora. Ubytoval som sa v dobrom domku. Večer zasa nálet. Rusi bombardovali každý deň. Kúpili sme si štyroch baranov za desať mariek. Jedenia sme mali dosť, i naša gazdiná. Mala nás rada pre slušné chovanie sa. Transporty, motorizované jednotky, bombardovanie. V blízkosti práve zasiahla bomba tatrovku a šesť ľudí. Vyleteli do vzduchu ani prach.

4. 11. 1941

Krásne pohľady na more. Býval som od neho asi 700 metrov. V chatke, kde som býval, bolo veselo. Bola tam ruská harmonika, hrával som na nej. Z vonku chata vyzerala horšie ako cigánska búda, dnu bola dosť slušná. Býval tu šuster a hodinár. Barišne³⁰ oni poznali a završovali prišli i ladné barišne k nim, totiž k nám.

5. 11. 1941

Nálety ruských lietadiel bombardovacích i rát. Nemecký (francúzsky typ) bombardák napadli tri ruské stíhačky a zostrelili ho.³¹ Na druhé zasa neskoršie išli dve raty, ale bombardák ukázal tiež svoje umenie a zostrelil jednu ratu, druhá ušla. Telefonická stavba pozdĺž mora Azovského k obrannej čate. Prišli i dáke dárky zo Slovenska.

6. 11. 1941

Čas špatný, zase stavba k obrane mora. Poštu som dostal, došla mi karta. Pri stavbe som zmokol do nitky. Postavili sme šesť kilometrov, stále pršalo a linka musela byť. Bol podaný návrh na vyznamenanie za zásluhy.

7. 11. 1941

Vietor veľký. U nás taký neni. Búrka. Baranina ešte trvala. Stravu sme mali ani v hoteli. Ryby na slnečnikovom oleji pečené, pečené mäso, uhorky, boršč. Okrem toho aj strava z kuchyne. Tú ale jedávali civilni. Charašo sme kušali. Balíky prichodia kamarátom.

28 Chazajka – gazdiná.

29 Dnes Novoazovsk.

30 Barišne – slečny, dievčatá.

31 Nie je známe, že by Nemci na východnom fronte používali francúzske bombardéry. Mohlo však ísť o francúzsky bombardér Potez 630, ktorý používalo rumunské letectvo.

8. 11. 1941

Bulla sa objavil. Často sme sa schádzali. Veselo. Len prší. Cigarety boli vzácne. Právítko inžinierske pre Vojta som dostal za 20 cigariet.

9. 11. 1941

Nedeľa, svätá omša. Poobede sme sa fotografovali i s barišňami. Fotky mám. Pošta prišla. Večer barišne u šustra a hodinára. Ticho bolo. Zase dvoch baranov a fazuľu sme mali. Bulla odišiel. Stále ešte v Buďonovke. Večer až do polnoci sme debatovali s Nemcami. Mrazy už prichodili.

11. 11. 1941

Mráz veľký. Málo spomínam na domov, keď som sa mal dobre pár dní. Poruchy boli dosť často, nerád som v noci vstával. Spával som s Tatarkom na železnej posteli. Nálety trochu oslabli pre zamračenie. Mrazy veľké, poruchy časté. Fasovali sme po šesť kusov ochranných kondómov. Papuče som si dal urobiť za 7 mariek a 30 cigariet. Ovca ešte bola v rezerve, zatiaľ ešte charašo. Generál Otto³² a ďalší prezerali ubytovacie miesta. Keďže bola zima, aj lietadlá menej lietali. Vietor temer strašný. Rozbité cesty boli premrznuté a vyzeralo to ako najhoršie poorané pole.

14. 11. 1941

Holá zima drží stále. V roku 1933 bol tu v celej oblasti hrozný hlad³³. Ľudia hladom umierali. Zjedli čokoľvek, ochoreli a umreli. Robili vtedy chlieb zo šupov zo slnečníka, ktoré už boli spracované v továrni na olej. Piekli ho hranatý v rozmere 25x25x4 cm. Jeden kus stál až tisíc rubľov. Za kúskom ako zemiak by bol človek išiel aj 50 kilometrov. Ukážku chleba ešte mám. Vyzerá ako suchý trus od statku. Tento hlad mi každý tamojší opisoval rovnako, neni pochybnosti o tom. Na poli krásna úroda hnila, strážili ju, aby z nej nikto nemohol brať. Keď sa odvážil, našiel tam smrť. Určité úseky zvlášť Ukrajincov tak chceli zničiť a zdeformovať. Štátni úradníci to nepocítili. Mali dosť pre potrebu.

15. 11. 1941

Mráz povolil a lietadlá zasa čoraz častejšie prichádzali v noci nás bombardovať. Bomby padali ďalej od nás, ale padla i dosť blízko. Na nás to už ale nemalo účinok.

16. 11. 1941

Nedeľa, svätá omša. Stále bombardovanie. Nebolo momentu, čo by nebolo vo vzduchu lietadla. Či ruského alebo nemeckého. V tichších chvíľach veľmi dobre počuť stálu delostreleckú paľbu, lebo front bol blízko. Barišni dosť.

17. 11. 1941

Mráz celý deň. Od samého rána celý deň nálety. Bombardovali, ale neúčinne. Nízko sa báli pustiť a z výšky nemali presné zásahy. Prichádzali po 5 až 8 bombardákov a pár ráť. Dve nemecké stíhačky sa s nimi stretli a nastala strelba i vo vzduchu. Zo zeme stále sa pánilo. Pod strojmi mali pancier a veru bolo ťažké ho zospodu zostreliť. Bol to pekný boj, ale stíhačky nemohli vniknúť medzi ne. Predsa sa ale pri paľbe ruské stroje rozišli a jedna ruská stíhačka bola zostrelená. Aj tak bomby popadali na Buďonovku i neďaleko nás. Mali sme šťastie.

18. 11. 1941

Nálety ochabli, lebo im Nemci zničili leteckú základňu. Staval som novú linku 12 kilometrov.

32 Gen. pechoty Eugen Ott (1890 – 1966) v tom čase velil III. armádnemu zboru, do ktorého bola začlenená RD.

33 V rokoch 1932/1933 bol na Ukrajine hladomor, vyvolaný brutálnou stalinskou kolektivizáciou. Nie je bez zaujímavosti, že v tom istom období ZSSR vyvážal obilie do zahraničia.

Fotografia z 20. 11. 1941 – Adolf Papan s harmonikou, Lila Apašanceva Aleksandrovna, dcéra domácich, ktorá k nemu prechovávala náklonnosť, vľavo od neho (Zdroj: pozostalosť A. Papana)

19. 11. 1941

Oprava 12 km linky. O tieto práce som sa musel starať sám.

20. 11. 1941

Zvinovanie. Príprava na odchod do frontu. Neboli sme nadšení touto správou. Lilina barišnina adresa:
Stalinskaja oblast' 6
Selo Buďonovka
ulica Vorošilova 11
Apašanceva Lila Aleksandrovna

21. 11. 1941

Odchod na front, zima ohromná. Nocovali sme len tak na autách počas cesty. Trocha sme sa zastavili v dedinke, kde nás už aj Rusi bombardovali.

22. 11. 1941

Už v obrane, hneď sme stavali linky. Pri tejto stavbe veru len-len že som ostal nažive. Veliteľ prapore major Domes ma hneď upozornil na veľmi nebezpečné miesto, kam idem. Zobral som si len dvoch chlapov. Bolo by nás viac škoda, keby sme tam ostali. V prískokoch za hvizdu striel z guľometov a ruských pušiek okolo uší sa nám podarilo dostať až tam. Zem okolo nás frčala od striel, ale naše rýchle a rozumné pohybovanie sa i so šťastím spojené, nás zachránilo a vrátili sme sa späť zdraví. Ale aj keď sme už došli k svojmu práporu, ešte na nás strieľali a veru jeden chlapík dostal do brucha. Potom ešte k rotám sme ťahali linky. Roty si ešte len robili zákopy a bunkre. Zima pritom bola strašná. K tomu ešte i raty nám nedali po-koja a s guľometmi nás riedili.

23. 11. 1941

Romola ranilo do čela. Rusov početne veľká sila. Našich veľa padlo a ranilo. Romola som na obvazište hneď išiel pozrieť. Míny a delostrelecké granáty husto padali na malú dedinku.

24. 11. 1941

Naše delostrelectvo sa tu dobre osvedčilo. Tuhé boje. V noci Rusi často robili prepady a prišli až k našim jednotkám.

25. 11. 1941

Strašne mnoho Rusov sa doplnilo a húževnato sa nás chceli zmocniť. Pri čistení dedinky padlo niekoľko našich. Kanónka stále na nával Rusov páčila, tak už nemala streliva a to je najhoršie, čo môže byť. Mnoho Rusov sme pobili. Noc bola nepokojná.

26. 11. 1941

Žiadaná posila už prichodila, mínometry, H.K.B.³⁴ a strelivo. Ranených a zamrznutých, krehkých i mŕtvych stále donášali. Rusov veľa zajatých a pobitých. V zákopoch za chvíľu hneď sme žebráci na nohy. Osada Gorky len zo šesť domov pre náš prápor. V jednej chatrčke nás spalo cez noc 40 – 45 (izba 5 x 6 m). Boli sme ani sardinky, ale hlavne, že trocha v teple. Vonku bola strašná zima, autá museli byť natáčané každú polhodinu, hodinu. Večer Rusi pretrhli front a našich padlo asi šesť a dvanásť ranilo. Momentálne sme boli pripravení na ústup. Cez poludnie nám autom dovezli obed a večeru pre prápor, čatu. Asi 10 – 12 nás bolo pri výdaji stravy, keď sa zrazu nad nami objavili tri veľké lietadlá nemeckého typu. Tesne nad nami spustili ohromnú guľometovú paľbu, pri čom zapálili tri autá Ervíny³⁵ a naša jedna tatrovka s municiou zhorela. Granáty v nej ju ešte úplne dotrhali. Pri streľbe na nás sme sa rozpáchli ani vrabce. Dostrieľali a dodierkovali nám aj kotly a autá. Kuchár ako držal varechu, prestrelilo mu ju. Druhý dostal tesne po koži na čelo tak, že mu ho celé opálilo. Zem sa len tak kúrila od guľiek. Trvalo to krátko, ale bolo to dosť tuhé. Boli sme na to zvyknutí. Až by sme sa boli nazdali, že tie ruské stroje prefarbené (alebo nemecké havarované) zostrelíme, lebo šli celkom nízúčko. Asi 50 metrov.

27. 11. 1941

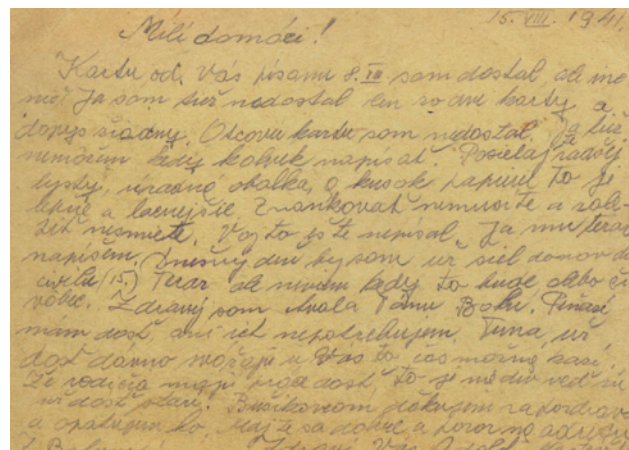
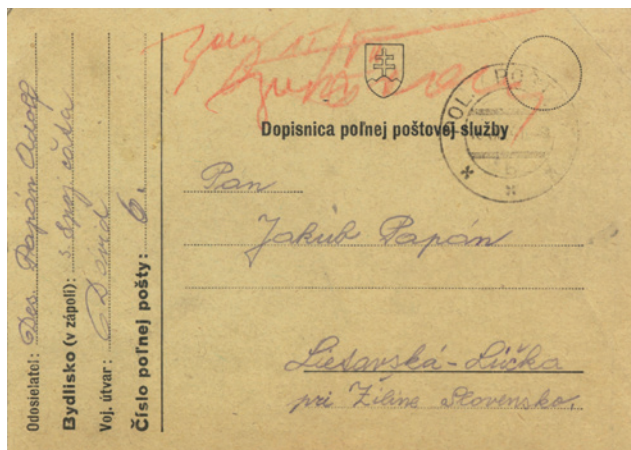
Pri čistení dediny padol npr. Vojček. Bola ohromná zima. Nebolo možné sa Vojčeka zmocniť, pretože bol pod paľbou. Napokon sa to však podarilo. Úplne bol drevený. Stále donášali mŕtvych a ranených. Pri stavbe telefónnej linky na pl. pozorovateľňu Rusi ma obsypali mínami a granátmi. Nebolo možné ani len vstať a utiecť, tak prudko páčili na mňa a troch chlapov. Plazením sa nám konečne podarilo dostaviť do bunkra (pozorovateľne), i keď nám tri razy pretrhlo vedenie. Každý moment som čakal koniec a nič strašné to nebolo. Na túto stavbu veru nechcel ísť nik, až konečne traja chlapci šli so mnou. Späť sme takmer vyleteli odtiaľ a kým po nás začali strieľať, bolo neskoro. Boli sme rozbehnutí na veľkom priestore. Práve od míny neďaleko zomieral mladý poručík. Odniesli ho, ale dokonal.

28. 11. 1941

Neraz som si uvedomil, že aké šťastie ma sprevádza. Chlapci od zimy boli zmrzačení, veď bola nesmierna. Míny a granáty a bomby dopadali tiež k nám. Odišiel som z jedného miesta a len čo som ho opustil, „bum“ už tam sedela. Do tohto času mal som šťastie. Dopoludnia sme kopali veliteľovi práporu bunker. Nedali nám pri tom pokoj a ostreľovali nás. Z guľometu k nám vedeli dostreliť. Večer výmena na tri dni do susednej dedinky, už rozbitej, bez okien, dverí, ľudí civilov nebolo. Často to bolo podmínované. Ďalej sme už pre veľkú zimu a vši nemohli vydržať, aspoň na tri dni nás nechali sa zohriať a umyť.

34 HKB – horská kanónová batéria.

35 Praga RV.

Karta (poľná pošta), aké vojaci posielali svojim blízkym (Zdroj: pozostalosť A. Papana)

29. 11. 1941

Už ráno, keď sme si slamou pozapchávali okná, opravili pec a trochu ju rozohriali, zase nás bombardovali. Nedbali sme na to nič a seba sme dávali do poriadku.

30. 11. 1941

Nedeľa, v našej dedinke klud. V noci nás trochu ostreľovali Rusi delostrelectvom, ale nepresne. Sem som dostal kartu z domu.

1. 12. 1941

Zima veľká, pripadlo trochu snehu. Guľomety, mínomety a delá hučali jedným ťahom. Bolo to celkom blízučko. Asi 16 zajatcov doviezli. Pripravovali sme sa zasa do zákopov na prvú líniu. Teraz sme boli len na blízku pre rýchlu pomoc, lebo Rusi mali veľké sily.

2. 12. 1941

V noci rázny a rýchly ústup, ktorý sme sa dozvedeli až v poslednom momente. Asi 20 km sme šli dozadu. Boli sme veľmi predsunutí proti susedným armádam³⁶. Vzadu sme zasa hneď obranu vybudovali. Lietadlá ruské nás bombardovali pri zdokonaľovaní obrany, pri stavbe linky nás raty s guľometmi rozháňali. Do večera ale bola úplná obrana hotová.

3. 12. 1941

Ruské hliadky sa už objavovali. Už teraz som písal pozdrav k Novému roku. Zasa návrhy na vyznamenanie. Rusi sa sústreďujú na nás, snehu pripadlo. Vo veľkej fujavici nás Rusi ostreľovali mínometmi. Šťastie nám prišlo a našu chatu míny vynechávali. Čakali sme každý moment smrť. Naši málo pálili. Noc tichá.

6. 12. 1941

Ohromná paľba na nás. Ako koniec sveta. Okná vypadávali od detonácie, v stenách a strechách sa zastavovali črepiny. Stál som pri okne, keď odrazu celý rám aj s oknom vyletel na mňa od nárazu dopadnutého pod oblok. Chatka sa triasla. Dopady veľmi husté a nebolo prestávky. Celé dopoludnie sa to dialo. Linky nám trhali a museli sme, čo i aká paľba delostreleckými mínami bola, odstraňovať poruchy. Na tieto nebezpečné opravy som sa hlásil dobrovoľne, lebo nikto nechcel ísť – vraj, až to prejde. Dostal som tri žiletky v liste od Vojta alebo Magdy.

7. 12. 1941

Stále nás husto ostreľovali. Dost' to bolo vydržať. Každú chvíľu sa civili skrúšene učupili do kútov a nariekali. V našej chate štyri dni boli pod posteľou a nevyšli odtiaľ. Nedeľa bola bojová, v noci tiež púšťali takú strel'bu, ani pospať si človek nemohol. Povedľa chaty dopadali v noci.

8. 12. 1941

Včas rána, keď nebola taká prehľadnosť, som staval linku do samého predu. Guľomety neustále rachotili. Každý normálny deň, keď nebola ofenzíva na žiadnej strane, predsa na náš práporový ubytovací obvod vypustili Rusi 60 – 100 púm. Naše H.K.B. a delostrelectvo začalo prudko páliť na ich batérie, takže im zničilo palebné postavenie. Na čas utíchli. Generál Čatloš bol u nás, ale nie celkom vpredu. Za jeho prítomnosti Rusi i v noci bili.

9. 12. 1941

Ráno zasa hrozná paľba na nás. Tieto ruské odpory prišli zničiť nemecké š'uky strmhlav útočiacce. Ich účinky a panika Rusov bola veľká. Celý deň veľké boje. Nepretržité hrmenie diel a zbraní. Strach to bolo prežívať pre slabšieho, ba viedlo to až do šialenstva. Chaty sa triasli, okná vyletovali, domy horeli, niekde len strechu roznieslo alebo stenu, či auto. Kto nemusel, vonku sa veru neukázal. Strava pritom veľmi mierna. Horkého čaju trocha a dačo máličko, to boli raňajky aj večera. Čo všetko sa dovážalo pre nás zo Slovenska a tu sme to ani nevideli. Všetko požrali páni, popili. Zima pritom veľká. Rusi pri útoku na nás stratili veľa. Mŕtvol ruských ostalo pred našimi zákopmi spústa. Nemecké š'uky zasa úspešne bombardovali nepriateľa. Ten na nás často podnikal útoky. Tu tiež som často šiel dobrovoľne do nebezpečia.

10. 12. 1941

Veliteľ spojovacej čaty poručík Goda odchádzal do nemocnice. Bol slabý na nervy a hrôzu neunesol. Prišiel čatár z povolania Kálický J.³⁷ Ja som mal byť povýšený na čatára a mal som sa stať veliteľom spojovacej čaty, ale nestalo sa tak. Bol som rád. Zástupcom som bol stále, starostí som mal dost', všade len Papan, Papan.

11. 12. 1941

Paľba oslabla, zohnali sme staré rádio a veru hralo dost' fajn. Aspoň to nás potešilo, keď sme mohli správy zo Slovenska počuť a pozdravy na front.

12. 12. 1941

Slabá ruská mínometná paľba. Rázny odmäk, blata bohato. Porúch v takom počasí mnoho. Kde-tu sme dávali linky na koly.

13. 12. 1941

Blato už veľké. Rusi podnikli útok, ale bol zmarený naším H.K.B. a delostrelectvom. Zas a znova sa pokúsili. Zajali päť našich vojakov, tri štyri hodiny nás husto ostreľovali. Nedali pokoj ani v noci, pár našich pobilo a veľa ranilo. Strach žiť, aspoň rádio potešovalo. V noci pri poruchách bolo treba byť veľmi opatrný, aby som nestúpil na granát a mínu.

14. 12. 1941

Nedeľa, ticho dopoludnia. Doplnky a výmena pomaly prichodili. Špatná strava, horké všetko. Čaj horký, bez cukru, polievka horká. Dostal som kartu z domu.

16. 12. 1941

Primrzlo. Prechladnutý som stále. Slabá paľba, nálety oslabli. Rádio funguje, správy zo Slovenska načúvame.

37 Meno nie je dobre čitateľné.

**Záber zo zimných bojov
na rieke Mius 1941/1942**
(Zdroj: archív Ľ. Kompassa)

17. 12. 1941

Rusi trochu ustúpili za horizont a tam sa zakopali. Robili sme na nich veľké nápory.

18. 12. 1941

Stavba na koly pre zlý kábel, lebo míny po poli úplne posekali izoláciu. Blata po kolená. Prišiel mi z domu prvý balík. Bol už skoro prázdny, vyrabovaný a cestoval skoro dva mesiace. Obsah: dve konzervy, mydlo, 10 listov, keks a cukrové už boli pojedené, iba trocha z nich ostalo.

20. 12. 1941

Napadlo hodne snehu. Guľomety neustále spievali svoje smutné piesne. Míny tiež hľadali svoj cieľ. Linky na koly, lebo všetky nám ostávali pod snehom a strašne tuhé mrazy robiace zo snehu ľad zabraňovali nám v opravách a pri zvinovaní. Písal som list domov.

22. 12. 1941

Zasa linky na koly. Bolo to veľmi nebezpečné, lebo pri tom nás Rusi mínometmi husto ostreľovali. A veru dosť presne. Šťastie, že sme sa vedeli v tom pohybovať tak, že nás stále museli hľadať so zámerňou. Črepiny ponad nás lietali a trhali znovu vedenie.

23. 12. 1941

Pred Štedrým večerom. Fasovali sme po 190 cigariet. Pri tejto príležitosti pred našimi sviatkami Rusi husto začali nás mínometmi ostreľovať. Žiaden veru ani netušil, ba ani nemal kedy myslieť, že je Štedrý večer pred nami. Strelba neustávala, ba zahusťovala sa. Straty sme mali veľké. Mŕtvych, ranených a skrehnutých od zimy neustále donášali. Bolo to smutné a veľmi. Prišla už aj nám výmena (spojári). Roty už boli vymenené, len my sme ešte zostávali od práporu v boji.

24. 12. 1941

Streda. Štedrý večer. Rusi využívali naše sviatky a nedali nám ani myslieť na ne. V noci som temer oko nezažmuril a ráno paľba, len tak dunelo. Bolo to horšie ako kedykoľvek inokedy.³⁸ Vojtov list som dostal. K štedrej večeri sme fasovali: kúsok čokolády (asi za 3 Ks), jedno kolečko salámy tenké ako podráž-

Autorov brat Vojtech Papan v uniforme slovenskej armády

(Zdroj: pozostalosť A. Papana)

Obec Golodajevka bola na frontovej línii medzi slovenskými a sovietskymi vojakmi (Zdroj: archív L. Kompasa)

ka, kuštok medu, pol deci rumu a papuče – kapce. Pred večerou som sa zišiel s Bullom. Nemohli sme si ani nič pohovoriť v tej ohromnej paľbe. Večer, tí ktorí sme neboli na poruche a v bunkri, sme si zapálili sviečky jednu – dve, rádio sme počúvali, rozhlas z Bratislavy. Rušili nás ale výbuchy okolo nás. Večer prišla konečne až k nám výmena, práce veľmi mnoho, paľba stále. Pripravovali sme sa na odchod. Každý smútil a spomínal si na domov. Zaspievali sme si i vianočnú pesničku. Bez stromka a ostatného, hlavne bez pokoja – bolo to smutné. Do polnoci sme načúvali prejavy (gen. Čatloš a pod.). Noví spojári sa zapracovávali. Hrmenie diel, mín a guľometov stále prudké. Mŕtvych donášali stále, ranených tiež.

25. 12. 1941

Božie narodenie. Ráno včas nás prebudilo strašné hrmenie. Paľba všetkého druhu, ako som mimo Kyjeva nepočul. Veľmi husto nás odstreľovali. Osemnásťhlavňové delo³⁹ (ohňostroj) Rusi používali na nás. Strach o prielom bol, lebo Rusi útočili i s tankami na celý náš prápor. Od štvrtej hodiny ráno do noci len míny a míny. Pred obedom sme úplne odovzdali linky a za najväčšej paľby sme odišli dozadu asi 3,5 až 4 kilometre. Z chaty kto nemusel, ani nevyšiel. Poza autá za jazdy tesne padlo niekoľko mín. Chaty kde-tu horeli a civili, ktorí tam boli, trnuli strachom. Veľa mŕtvych a ranených. Celá dedina a okolie na našom úseku posiate výbuchmi mín a granátov vedľa seba – päť, desať, pätnásť, dvadsať metrov. Ruských tankov útočilo asi dvadsať a susedné krídlo asi osemnásť. Boli sme na obed už v rozbitej nemeckej dedinke. Rusi ju pri ústupe úplne rozbili, tiež i delostrelectvo. Na poludnie sme dostali poldeci rumu. Dostal som práve balík z domu (obsah: mydlo, syr, listy, cukríky, žiletky). Poobede Rusi prelomili front, našich mnoho padlo a zajali tiež. Ranených bolo asi sedemdesiat. Záloha zakročila i naše jednotky na protiútok. Počas presťahovania do nemeckej dedinky nad nami preletelo 28 ruských lietadiel. Bombardovali slabo. V tejto nemeckej dedinke menom Bychlerovka sme spali. Okien a dverí už nebolo. Zapchali sme slamou okná, na dvere deku a tak sme prenocovali úplne skrehnutí, premrznutí. Strašná zima. V takejto biede sme na Božie narodenie vo fujavici a delostreleckej paľbe a v očakávaní, že nás už zajmú Rusi, alebo uchodiť budeme. Pred večerom nás prepadli lietadlá ruské a zapálili nám blízky stoh.

26. 12. 1941

Svätý Štefan. Boli sme zo spania zamrznutí a nemali sme ubytovania. Ku kuchyni a kde ešte bývali ľudia, tam sme sa šli uchýliť. Tento čas boli ohromné boje. Rusi útočili na celom našom úseku, využívajúc sviatky, záloha celá bola zasadená. Dôstojníkov tiež veľa padlo. Veľké boje stále. Mali sme veľké šťastie, že sme odišli z Novobachmútzky⁴⁰. Bola celá dostrieľaná. Rusi sa hrnuli už do nej, z guľometov

39 Ide o raketomet BM-13-16 „Kaľuša“, z ktorého sa odpaľovalo 16 rakiet.

40 Novobachmútskij.

ju už odstreľovali cez noc. Popoludní zasa lietadlá ruské nás bombardovali. Už došli i nemecké tanky na pomoc. Naši ale i za veľkých strát robili protiútok. Boj trval ďalej krutý. Mínomety a guľomety najviac pracovali.

27. 12. 1941

Rusov akoby pribúdalo, boli už nad dedinou. Do ranných hodín boli straty asi 40 mŕtvych, 83 zranených a okolo 30 zajatých⁴¹. Medzi ranenými bol zasa i Romol Valach (od míny). Lietadlá nás napádali stále. Skrývali sme sa vždy do pivníc. I z guľometov veľmi husto nás odstreľovali (Raty⁴² a Blchy⁴³).

28. 12. 1941

Nedeľa. Boje veľké. Nemci prichodili. Ráno sme sa presťahovali (mali sme ísť hneď, ale pre boj to nebolo možné) do nového úseku Olchovský. Vymenili sme frontu. Stavali sme málo liniek. Lietadlá nás napadli. Kuchár sa neskryl a dostal z guľometu do oka, celého ho prestrelilo, autá dostrieľali. Tlačili sme sa poza múry pred Ratami, ktoré boli len v 20 – 30 metrovej výške. Paľba troche oslabla, zima povolila. V hotovosti sme stále boli, oblečení spávali na špinavej zemi, po 30 v jednej izbe. Počet mŕtvych a ranených od mín vzrastal.

29. 12. 1941

Smutne, paľba len slabá. Snežilo. Na Rusov Nemci husto páľili. V chate nás bolo 40.

30. 12. 1941

Boje trvajú. Fuják veľký. Starosť som mal veľkú. Balíky zo Slovenska pre vojakov sú už na divízii. Terén je tu dosť vrchovatý. Ústredňu sme zriadili a liniek pribúdalo. Domov neni nádej. V noci nepriateľská mínometná paľba.

31. 12. 1941

Silvester. Zima drží. Pred poludním sme dostali balíky od Ženského odboru HSES a tiež i od jednotlivcov a miest. Obsah v mojom: punčochy, mydlo, zubná pasta, zápalky, tužka, 30 tatrov⁴⁴, keks a kockový cukor. Na večer sme dostali jeden a pol deci rumu. Spíť sme boli všetci. Nálada aspoň pre nás, čo sme boli v dedine na Silvestra, bola dobrá. V zákopoch ale celkom ináč. Vojaci mali z balíkov veľkú radosť. Na pozície Rusi útočili často, ale s nezdarom. Naši delostrelci a Nemci dobre do Rusov búšili. V noci sa páni spili ani cepelíny. Písal som Vojtovi.

1. 1. 1942

Nový rok. Prežil som mnoho v minulom roku, vydržal som, Boh doprial dožiť sa Nového roku.

2. 1. 1942

Pre ohromnú zimu, fujaky, snehové záveje paľba pomerne stíchla. Linky držali sa dobre, porúch málo. Chlapcom sa chce ísť domov. Výmena ale neprichodí, ako nás vždy obveseľujú. Dostali sme veľké rukavice a zápästky. Sme výborne zaopatrení na zimu.

3. 1. 1942

Dostal som karty k Vianociam. Pošta pre zimu neprišla. Cigariet majú chlapeci dosť. Po desať Líp dostávame. Počet ranených a mŕtvych sa zmenšil.

41 Veľkú skupinu zajatých potvrdzuje aj úradný zoznam strát slovenskej armády.

42 Raty – v tomto prípade išlo skôr o bojové lietadlá Iljušin Il-2.

43 Blchy – najskôr stíhačka Polikarpov I-16.

44 Tatry – značka cigariet.

4. 1. 1942

Dostali sme vojenské balíky (čokoláda, keks, cukor, jablko, dve deci vína). Zima povolila. Písal som Bušíkom a T. Brózovi.

5. 1. 1942

Preberanie linky od Matúša. Od Vianoc stále ešte káva sladká. Strava sa zlepšila.

6. 1. 1942

Ohromný vietor. Rusi ustúpili a zakopali sa.

7. 1. 1942

Veľa vagónov munície zo Slovenska prišlo. Rusi sa pripravovali na útok. Naši a nemeckí delostrelci ich rozprášili. Písal som domov. Cez poludnie slabý odmäk.

8. 1. 1942

Stála obrana. Rusi i my. Osemnásť nepriateľských lietadiel krúžilo a odstrelovalo guľometom a ručnými granátmi naše pozície.

9. 1. 1942

Večer nás Rusi husto začali ostreľovať mìnometmi. Dostali sme rádiostanicu pre zaistené spojenie. Autá, delá, prilby sme museli vápnom natrieť ako maskovanie. Vši nás žrali neprestajne. Vo voľnej chvíli s mechanickou súpravou som robil prstienky po dve – tri marky.

10. 1. 1942

Dva roky vojny za sebou. Sme záložníci. Predal som 300 cigariet Detva za 15 ríšskych mariek bulharským vojakom. Boli to dobrovoľníci, uniformy mali skoro ako Nemci, čiapky so šiltom a ovinovačky. Výložky a pušky mali nemecké. Navštívil nás i generál⁴⁵ na fronte.

11. 1. 1942

Nedeľa. Dostavba liniek v dedine, výmena roty. Nemecká letka (5 meseršm.⁴⁶) lietala – hliadkovala ponad naše pozície. Začal padat' dážď. Smutno. Cigarety sme predali Chorvátom⁴⁷. Po šesť mariek sto kusov Detvy.

14. 1. 1942

Kalický čtk.⁴⁸ predal dve deci blombovaného koňaku za 20 mariek. Pred večerom naše a nemecké delá zaútočili na nepriateľa paľbou, súčasne i šťuky⁴⁹ útočili na nepriateľské pozície. Primrzlo. Slabá činnosť, čatára zranilo.

16. 1. 1942

Vojtovi som písal, začali sme dostávať pilulky (vitamíny). Za šera priletelo asi 20 ruských Rát. Zaútočili na nás. Pod hlinenými domkami sme sa nemali kde skryť pred strelami a granátmi. Chlapci sa túlili pri stenách. Guľky len tak hvízdali. Bojová činnosť veľká sa zasa začala. Hned' zrána nás silná delostrelecká a mìnometná paľba prepadla. Lietadlá sa tiež objavovali. Nepriateľské hliadky sa veľmi blízko približovali. Bomby z lietadiel našťastie padali mimo cieľa.

45 Mohlo by ísť o generála Malára, nie je to však isté.

46 Messerschmitt.

47 Chorvátsko malo na východnom fronte 369. zosilnený peší pluk, ktorý bol zničený v bitke pri Stalingrade.

48 Čtk. – čatník.

49 Nemecký strmhlavý bombardér Junkers Ju 87.

18. 1. 1942

F. Malinákovi som písal. Lietadlá nepriateľské útočili stále. Večer zasa naši ostreľovali nepriateľa, ktorý sa pokúšal o útok. Rozširovať sa začal škvrnitý týfus.

20. 1. 1942

Zlé časy na Adolfa Papana. Reuma a prechladnutie s nádchou ma ničili. Spávať som nemohol, hlava ma veľmi bolela. Pri tom som ale pomaly robil prstienky. S linkami veľa práce. Od mín a granátov dotrhané. Večer veľká paľba. Zima veľká. Písal som Vojtovi odpoveď z 22. 12. 1941 (29 dní cesta). Zriadili sme ústredňu v samom predu (predsunutá ústredňa) v bunkri. Doma sa im zdá, že ja žijem v rozkoši, len je to pravý opak. Lebo som písal do listov, že sa mám výborne. Sneh padá, mrazy trvajú. Vši ma žerú ďalej, strava mizerná.

23. 1. 1941

Poslal som domov 600 Ks. Stále rovnako. Boje trvajú. Naša rota dostala rozkaz vyslať hliadku do ruských pozícií a zajať aspoň jedného Rusa pre informácie. Bolo to ťažké. V noci predsa po treťom pokuse za malých strát sa podarilo jedného zajať. Dal sa na útek a pri paľbe sa robil, že je mŕtvy, ale prišli mu na trik a dovedli ho. Vyzradil, že sa Rusi pripravujú na útok.

27. 1. 1942

Na prázdny priestor asi 5 km na obranu zosadlo ruské lietadlo so štyrmi partizánmi odetými v bielom rúchu. Lietadlo sa znova vznieslo. Partizánov naši hneď prenasledovali. Šero a biele rúcho im pomohlo k úteku. Krstný mi písal. Prstienky som robil a dva som predal. Popoludní naše delostrelectvo vypálilo za trištvrte hodiny 6000 rán. Potom naši urobili útok. Lebo Rusi dovážali tanky, preto sme sa ich snažili rozprašiť.

30. 1. 1942

Nadránom o tretej hodine zahájili Rusi ohromnú paľbu, pešie jednotky ruské na podporu ťažkými zbraňami zaútočili na mnohých miestach. Pri útoku veľa ranených a pár mŕtvych. Trocha sa oteplilo. Fasung čokolády, 12 tabličiek ako cukríky Si-si. Krycie meno práporu Dávid I. (i pluku) sa zmenilo na „Haide I“⁵⁰.

2. – 3. 2. 1942

V noci poplach. Čakali sme každý moment ústup. Chorý som ešte stále. Nevieť, ako som to vydržal pri tej strave. Sane muselo mať každé družstvo pre rýchly ústup, aby aspoň najpotrebnejšie veci mohli sme zobrať so sebou. Boli sme celkom obkľúčení. Lietadiel málo pre fujavicu a mraky. Vši sme každý večer po košeliach hľadali. V jednej ich bolo ľahko aj 50 – 60 a to len tie hrubé. Nálada medzi vojakmi zlá. Rebelujú. Každý už bol bezcitný.

5. 2. 1942

Náš prápor mal sprvu stav 740 a teraz nás bolo len 450. Chýbajúci boli ranení, mŕtvi, chorí, odsunutí a niektorí mali dovolenku. Kalíšky z delostreleckých granátov sme prerábali na poháriky. Zima veľká. Dostal som od Klema list. Stále sme chorí a vši máme plno.

8. 2. 1942

Nedeľa, jasno. Samoloty zasa začali bombardovať naše pozície, zvlášť najbližšiu našu k železničnej stanici Amvrozivka⁵¹. Raty už veľmi často a stále pribúdajú. Málokedy sa podarilo zostreliť ich. Celý deň Rusi bombardovali susedný úsek a vzadu veliteľstvo. Ale Nemci zostrelili za dva dni päť lietadiel.

50 Pravdepodobne podľa mena veliteľa pluku pplk. Jozefa Heidera.

51 Amvrozivka – nachádza sa juhovýchodne od Donecka. (V súčasnosti znova miesto bojov – pozn. M. L.)

Momentka z činnosti slovenských pionierov (ženistov) na frontovej línii pri Marinovke v zime 1941/1942 (Zdroj: archív Ľ. Kompassa)

11. 2. 1942

Nemci pri protiútoky s pancierovou divíziou zajali 10000 Rusov. V noci nás husto ostreľovali mímometmi. Trochu sa oteplilo. Kapce sa močili cez obedňajší odmäk. Vody cez poludnie dost'. Druhý prápor Haide 2 zajal dvoch Rusov a tí hovorili: Rusi nazývajú náš prápor „Červení psi“, lebo sa ani ukázať, ani priblížiť nedá, že presne strieľame a že sme na nich v stálom dostrele a strašne na nich pálime. Sem prišiel i druhý prápor 20. pluku (nie od Haidu) a s ním i Bulla. Mal tatrovku. Šofér. Dostal som z domu list a tri obálky od r. Papanovej. Príprava k presunu na ďalší úsek. Dlhoo nie je dobre na jednom úseku byť. Nemci nás mali vymeniť.

14. 2. 1942

Ráno o šiestej sme boli Nemcami vystriedaní a šli sme na susedný úsek k Nemcom do Marinovky⁵² na sever. Kudlický zostal na starom mieste pri Nemcoch dočasne aj s prístrojmi. Mal som ja dost' práce a starostí.

15. 2. 1942

Nedeľa. Nad ráno nás Rusi slabo ostreľovali. Stavba liniek. V noci výmena práporu. Ťahali sme linku osem kilometrov o tretej hodine ráno do susedného úseku.

16. 2. 1942

Už sme celá spojárska čata bývali v bunkroch, lebo dedina bola ďaleko od obrany (8 km). Dvoh hned' ťažko ranilo pri príchode. Všetci sme sa zdržiavali blízko pri ústredni, v samom predu v jarku. Bunkre boli pekne zariadené, bol tam stôl, poschodové lôžka, pec, lampa, poličky, hrnce, koberce, kdesi i dlážka. Nie pravda umelecky spravené, ale predsa. Bunkre boli veľké a pohodlné pre pár vojakov. Večer o ôsmej som šiel na poruchu (8 km), lebo poruchová hliadka sa už dlho nehlásila. Linka bola pod závejmi. Spal som v dedine pre úplnú tmu. Predsa sa mi podarilo poruchu opraviť. Pri návrate z dediny do bunkra ma Rusi samého mίνometmi ostreľovali. Bolo to veľmi dobre vidieť na bielom snehu. Pustili na mňa zo sedem mín. Jedna z nich padla len asi šesť metrov odo mňa. Ostatné padali ďalej – tak 20 až 70 metrov. Keďže som tušil, že mína dopadne blízko, bol som hned' na zemi – prv, než mína. Pri výbuchu ma hrudy zeme pohladili po chrbte a hlave, ale to nič. Ohluchlo mi tiež trochu. Behom som sa kľukatou cestou predsa dostal už celý vyčerpaný do bunkra. Dorazil som až na poludnie.

17. 2. 1942

Okolie bunkrov ostreľovali. Novosad šiel na dovolenku. V noci som bol zas na poruche. Desiatnik Straka ma skoro zastrelil, myslel si, že som Rus. Keď som sa vrátil, bol som celkom premrznutý, nohy a ruky mi skoro odmrzli. Trel som si ich snehom.

18. 2. 1942

Staval som linku do predných bunkrov. Boli ako cigánske budy. Nablízku pod snehom ležalo desať zabitých Rusov. Prišli mi listy od Magdy a od otca.

19. 2. 1942

Z bunkra som odpovedal na dopisy. Lietadlá sa veľmi často objavovali, cez obed nastal odmäk.

20. 2. 1942

Vymenili sme si úseky s Haide 2. Boli v susedstve. Som v dedine Marinovka pri ústredni, liniek je tu napletených ani pavučina. Stretol som sa tu s Tomášom Sliviakom aj s T. Majířom.

21. 2. 1942

Martin Valach tiež bol prišiel zo Slovenska. Dostal som list. Na úseku našich dvoch práporov sa Rusi stále pokúšali o prielom obrany. Pri tom hodne z nich padlo, ale i našich.

22. 2. 1942

Nedeľa. Svätá omša. Raty stále vo dne i v noci bombardovali. Vždy nepresne. Popoludní bol pohreb zabitého vojaka. Do jamy ich dali aj viac naraz, samozrejme bez truhly. Pripravovali sme sa na presun do zadu na oddych. Písal som Vojtovi a domov.

23. 2. 1942

Býval som vedľa ústredne u dobrej babky. Strážievala si vo dne, v noci svoje dve kravy, kury, lebo naši vojaci veľmi kradli. Strava bola veľmi mizerná a nepriateľ vo vzduchu i na zemi na nás tlačil.

24. 2. 1942

Tu v dedine bola dobrá obrana O.P.L.⁵³ Pri náletoch boli rozprášení, a preto nepresne zhadzovali bomby a granáty. Naše a nemecké lietadlá sa neobjavovali. Zase bol pohreb dvoch našich vojakov. Dostali kuklu na tvár, topánky sa im zobrali. Smutný pohľad. Kríž sme vojakom urobili z dreva. Bol tu už celý cintorín slovenských vojakov. V jeho strede slovenský odznak. Večer sme boli vymenení Matúšom 2. Šli sme na odpočinok na dva týždne dozadu asi 30 km do obce Karpová. I tu v Marinovke u mojej chazajky som sa mal dobre.

Slovenský cintorín v Marinovke,
záber z februára 1942

(Zdroj: pozostalosť A. Papana)

25. 2. 1942

Popoludní sme šli do Karpovej. Ubytovali sme sa dvaja u dobrých ľudí, slušných, vzdelaných. Izbu aj kuchyňu so špajzou mali, i dlážku, ktorá bola tam veru novinkou. Starali sa o nás ako o svojich. Zachovali sme sa i my k nim dobre. Je už teplejšie a blato sa začína.

26. 2. 1942

Mali sme sa dobre, liniek málo. Očistení, opratí, najedení sme boli. Býval som s Mrenom. Karolovi som písal.

27. 2. 1942

Vyspali sme sa riadne. Bielu kávu sme mali, lebo chazaj mal i kravu. Na raňajky tiež tanierček kyslého mlieka so smotanou. O 12-tej napoludnie poplach, všetko hneď pripraviť na odchod do boja, lebo Rusi prelomili front. Hneď sme boli pripravení a o hodinu sme šli do boja. Dve rotý sme hneď zasadili a zbytok s nami zostal neďaleko frontu v Kalinovke. Došli sme v noci. Zúрили kruté boje. Prespal som oblečený na tvrdom len tak na chvíľu.

28. 2. 1942

Celú noc bola silná paľba, potrebujú nás na posilu. Asi dva prápory ruskej sily udreli na náš úsek rotý a vnikli do našich zákopov a bunkrov. Pri tom ich veru hodne padlo. Prišli nám na pomoc naši i Nemci a Rusov strašne zbili. Padlo ich tam asi tisíc. Po našich prekážkach boli povešaní ako barani. Delostrelectvo naše i nemecké neprestajne páľilo a tým ich najviac pobili. Celú noc až do 9. hodiny ráno trval tvrdý a krutý boj. Civilí z dediny i vojaci čakali na ulici ako na koniec sveta. Bolo to hrozné pre civilov. Našich tiež pár padlo pri týchto bojoch, ale len málo. Jeden náš dôstojník a zo sedem vojakov. Asi 20 ďalších bolo ranených. Deň bol pekný, a preto ruské lietadlá pri bojoch nezaháľali. Ani Nemci nie. Ruská pechota sa hrnula slepo do náručia smrti. Na ústie našich guľometov a pušiek. Vedenie mali nanič. Popoludní boje stíchli.

2. 3. 1942

Ráno nás ruské lietadlá napadli guľometmi. Susednú dedinu bombardovali. V Mariupoli zastrelili Nemci 17 tisíc Židov i s deťmi⁵⁴. Strieľali ich hneď pre maličkosť. Chceli ich za každú cenu vyničiť. Jamy si museli sami kopat' a tak ich hneď po zastrelení zakopávali druhí Židia, ktorí boli na rade. Na bicykli šiel Rus a riadne sa nevyhol nemeckému autu, šofér hneď vyskočil a zastrelil ho. Nemci, i keď mali možnosť svojho zabitého pochovať, nerobili to. Farárov nemali a ani sväté omše. V tieto časy v Buďonovke boli Rumuni, veľmi kradli, ženy si brali násilím. Civilný ľud nás mal rád. Líšili sme sa od ostatných armád a rozumeli sme im. Nemcov, Maďarov i Rumunov nemali v láske. Čas sa zmenil na silný vietor ohromný. Písal som Liborovi a domov. V noci boli veľké boje, Rusi sa húževnato prebýjali. Sedem divízií prichádzalo z Kaukazu na bicykloch, pripravovali sme sa na to najhoršie.

3. 3. 1942

Písal som domov. V noci nás zase ruské lietadlá bombardovali, dve hodiny jedným ťahom. Cez deň sa aspoň trochu dalo páliť, ale v noci vôbec. Len preto, že Rusi mali zase veľké straty, boje sa zmierlili. Na druhý deň sme sa vrátili do Karpovej. Chazaj a ostatní nás privítali ako svojich. Zase sme mali chvíľu lepší život. Dostal som list z domu a od Bušika a Kralovského.

5. 3. 1942

V noci nálety na susedné dediny, snehu napadlo veľa a riadne sa zozimilo. Nastali ohromné fuja-vice. Čas sa tu rýchlo menil. Robil som strieborné prstene z ruských strieborných peňazí. Konečne spisy o vyznamenaní došli. Zanedlho nás budú dekorovať.

**Identifikácia ostatkov
bolševických masakrov v Sambore**
(Zdroj: pozostalosť K. Kyselého)

54 Podľa údajov z publikácie Cholokost na teritorii SSSR. Enciklopedia. Moskva 2011, s. 567 – 568 bolo v Mariupoli postrieľaných dovedna asi 9 tisíc židov. Z toho až 8 tisíc v priebehu dvoch dní, 20. – 21. 10. 1941. Exekúciu realizovalo Sonderkommando 10a, za pomoci príslušníkov motorizovanej brigády SS Leibstandarte Adolf Hitler.

8. 3. 1942

Nedeľa, zima veľká. Slabá bojová činnosť. Spomienky na domov. S našim báťuškom sme viedli vážne debaty, bol pre nás ako otec.

9. 3. 1942

Zasa príprava na front. Cigarety sme dali báťkovi, ktorý bol veľmi rád. Nemal už čo fajčiť. Hovorilo sa, že ešte raz budeme nasadení a potom už pôjdeme domov. Barišni dost. K nášmu báťkovi chodili tiež. Dal som chazajke jeden pár pančúch a prstienky som im narobil. Aj veľké štipačky, ktorým sa starý veľmi tešil. Adresa báťku je: Donecká oblasť, pošta – gorod Ambrosivka, selo: Karpovo – Nadeždinka, Andrej Kirielič Fedakov.

10. 3. 1942

Ráno o ôsmej odchod na front. Domáci plakali všetci ako deti. Mali sme spať v Kalinovke a potom ísť do Marinovky. Ohromné záveje zarovno so strechami. Cesty boli úplne zaviate. Zostali sme na noc v Kalinovke. Prespal som u šoférov.

11. 3. 1942

Ráno odchod do Marinovky, bola 140 km na severovýchod od Rostova⁵⁵. Stále sme stretali ľudí, ktorí chodili za chlebom, kupčili s čím mohli, hlad ich k tomu nútil. Večer sme už boli v bunkroch, výmeny sa robili v noci alebo za šera. Bunkre boli plané a slabé. Nálada zlá.

12. 3. 1942

V bunkroch bola veľká zima. Na pozorovaní jedného zabilo a to mal len hlavu vonku. Ostrostrielci s puškami, ktoré mali namontovaný ďalekohľad, veľmi presne strieľali i na veľkú diaľku, aj 800 metrov. Inak bola paľba slabá, dostal som listy z Mikuláša. Mali sme 18x ústredňu v bunkri. Býval som na ústredni, mali sme poschodové lôžka.

14. 3. 1942

Boli sme dekorovaní a vyznamenaní medailou tretieho stupňa za hrdinstvo. Vyznamenal nás generál Malár⁵⁶ – od nášho práporu dvadsiatich. Každému gratuloval. Prevádzalo sa to pred bunkrami v jarku. Vyznamenaní boli väčšinou dôstojníci.

15. 3. 1942

Ohromná zima v bunkroch. Tu som prechladol na reumu. Kúrili sme si deň a noc, jeden stále len čo drevo obstarával. Ináč by sme nevydržali.

16. 3. 1942

Zima povolila. Písal som Mišovi a Majířovi. Stravu nám vozili len raz za deň. Bola to bieda.

18. 3. 1942

Slabé ruské prepady. Znova sa zozimilo. Chytil sa nás svrab a vši, hoci sme sa na oddychu očistili. Zase boli debaty o výmene, ktorá sa už blíži. V bunkri bol hlad, fúkalo nám doňho.

55 Nesprávny údaj.

56 August Malár (1894 – 1945) – čsl. legionár, dôstojník. Od mája 1939 v hodnosti plk., k 1. 1. 1942 menovaný generálom II. triedy. V roku 1941 (od septembra do novembra) velil Zaisťovacej divízii, od novembra 1941 do apríla 1942 Rýchlej divízii. V roku 1944 veliteľ Východoslovenskej armády so sídlom v Prešove. Dňa 31. 8. 1944 zatknutý, odvečený do zajatia v Nemecku. Pravdepodobne v marci 1945 vo Flossenburgu popravený.

Záber z odvíšivovania vojakov
(Zdroj: pozostalosť A. Papana)

Vázy, ktoré si Adolf Papan vyrobil z prázdnych nábojníc v čase voľna
(Zdroj: pozostalosť A. Papana)

21. 3. 1942

Zajali sme pár Rusov. Robili lávky cez Mijus a stále nás prepadávali, ale nezdarom. Naša fronta sa tiahla okolo rieky Mijus, prekážka to bola dobrá. Naše delá a míny vždy ich lávky a prípravy k útokom zmorili. Dostal sa mi odznak R.D., ktorý bol vyrobený v Mariupole.

22. 3. 1942

Každý tretí – štvrtý deň som prichodil väčšinou v noci do dediny k autu do chaty a obriadil som sa. Vrátil som sa navečer alebo za hmly. V chate som sa umyl, okúpал, preobliekol, olátal roztrhané súčasti-ky, boty, kapce nakonzervoval. Ale hlavne som sa v kuchyni aspoň raz za štyri dni do syta najedol. Lietadlá v noci bombardovali Marinovku. Istejšie bolo v bunkri ako v dedine.

23. 3. 1942

Poslal som Vojtovi 300 Ks a domov 380 Ks. Spolu 680 korún. Kudlovi ešte na Strakove meno 700 Ks. V noci bola veľká paľba na oboch stranách. Lietadlá tiež plnili svoje úlohy. Slobodníka Hrnku náš gránát z neopatrnosti dotrhal.

24. 3. 1942

Nový veliteľ práporu (mjr. Šupák). Oteplilo sa, do bunkra nám tečie voda. V noci prepady a delostrelecká paľba. Vodu sme odrážali, lebo sme sa v bunkri topili ani myši.

25. 3. 1942

Sneh sa trafil. Kuchára nám zastrelili, keď donášal večer stravu do pozícií, ostatní kuchári ušli. Zasa sa Rusom podarilo urobiť most cez Mijus, ale naši im ho delami a mínami rozprášili. Zajali sme troch Rusov. Niektorí i sami prešli na našu stranu⁵⁷. V noci začali Rusi páliť z ohňostroja⁵⁸ (viachlavňové delo). Cez deň mìnometmi nás ostreľovali. Nadránom bývali obyčajne vždy husté prestrelky.

57 Počas bojov na rieke Mius bolo červenoarmejcov, ktorí prebehli, niekoľkonásobne viac ako tých, čo dezertovali z Rýchlej divízie na stranu Červenej armády.

58 Ide o „Kaľušu“.

27. 3. 1942

Dvaja naši vojaci padli. Zima zase tuhá, Rusi sa znova pokúsili o prelom. Stále dačo podnikali.

2. 4. 1942

Oteplilo sa, všade je veľa blata. I naši robili prepady. Bol som stále v bunkri na ústredni. Mávali sme časté poruchy vpredu k predsunutým jednotkám. Často som chodil za hustej paľby opravovať poruchy. Cez deň sa tam takmer nedalo dostať pre hustú paľbu guľometom, iba plazením. V noci sme najviac opravovali. Biedny život v bunkri. Písal som Vojtovi. Na veliteľstve práporu sme zriadili rádio. Často sme si počúvali v telefóne alebo v amplióne. Mali sme tajne od rádia natiahnutú linku k nám do bunkra, umiestnili sme si tam amplión a tak sme počúvali. Ale prišli nám na to.

4. 4. 1942

Biela sobota, Marinovka. Rusi vztyčovali biele zástavy, ale sa veru nevzdávali. Snáď chceli, aby sme sa my vzdali. Večer v správach z Bratislavy som bol cez rádio pozdravený od Vojta a rodiny. Pozdrav znel: „Adolfovi Papanovi praje šťastné a veselé veľkonočné sviatky Vojto a rodina.“ Bolo to o 22. hodine. Radosť prebehla mojim srdcom, už som napoly driemal v bunkri. Keď bolo tichšie, tak sme i rotám a čatám vysielali správy telefonicky.

5. 4. 1942

Veľká noc smutná. Stále v zákope. Snehu napadlo veľa, ale topil sa. Keď boli vojaci trochu nespojní, tešili ich väčší páni správami, že už pôjdu na Slovensko, že výmena už prišla, atď. V skutočnosti ale nie. Rebelovali všetci. O domove sa všeličo hovorilo. Že hladom umierajú, že jeden pečený zemiak stojí korunu. Neveril som tomu.

9. 4. 1942

Odmäky, snehu je už málo, nastáva teplo.

12. 4. 1942

Začal som z nábojníc K.P.V.⁵⁹ robiť v bunkri vázy. Rusa k nám priviedli cez Mijus. Sám chcel k nám prísť. Nemecké letky po 12 – 13 začínali bombardovať. List od Klema. V bunkroch sme už dva mesiace.

13. 4. 1942

V noci ohromná tma, ale rakety osvetľovali terén.

14. 4. 1942

Vázu som predal za 25 ríšskych mariek. Pracoval som na nej dva a pol dňa. V rádiu zasa pozdrav od Vojta a rodiny. Nadránom sme mali pár ranených. Stravu, keď sa dalo, vozili nám na káre, ale teraz len na sebe, lebo je strašne mäkká pôda a blato ohromné. Strava je horšia, lebo ani proviant sa nedá dovážať. Všetkého je veľmi málo, až k nevydržaniu. Ale človek vydrží viac ako pes. Chleba máme 400 gramov na deň.

15. 4. 1942

Zase pracujem na váze a robím aj prstene, odliatky z mínovej náplne. Mali sme už ísť na odpočink, ale je nemožná cesta. Do bunkra nám prší, spať sa veru nedá, samá choroba.

17. 4. 1942

Už je teplo. O domove veru málo správ. Robím vázy a prstene. Veľké operácie sa pre nemožné cesty nerobia. Iba lietadlá stále lietajú ako muchy.

30. 4. 1942

V noci poplach, hneď sme boli zbalení. Druhý prápor napadli Rusi. Podarilo sa ich donútiť k ústupu.

1. 5. 1942

Pekný deň. Teraz už oddych. Nový veliteľ práporu Šupák veľmi buzeroval chlapcov. Pošta z domu. Sadia už zemiaky, cibuľu, tekvicu atď. Bol som v susednej dedine pri Bullovi a Sičovi v Kolpochovke. To bolo radosti, že sme sa z jednej dediny traja zišli.

7. 5. 1942

Lietadlá stále bombardovali. Nerobili sme si z toho veľa už. Ľudia stále chodia vymieňať všeličo za chlieb, zrno, či cigarety. Významné body sú často napádané lietadlami. Konečne nádej, že pôjdeme domov. Výmeny prichodia. Zakrátko pôjdeme. Časté poplachy. Štepení sme proti týfusu.

9. 5. 1942

Písal som krstným a Vojtovi. Prišla výmena pre ročník 39⁶⁰.

10. 5. 1942

Nedeľa. Nástup k rozlúčke s pánmi a zostavšími. S chazajkou a chazajom sme sa ťažko lúčili. Nechal som im všeličo.

11. 5. 1942

Odchod domov. Z Karpovej do susednej Artemovky. Tam bol zraz všetkých, ktorí mali ísť domov. Batoh som mal ohromne ťažký. Prišla hodina vykúpenia. Vydržal som. Ostatní nevymenení šli hneď do zákopov. Asi o dva týždne i oni majú ísť domov.

12. 5. 1942

Cvičili sme trochu. Má prísť rumunská delegácia. Kúpil som harmoniku za 500 Ks, mal som zvyšné peniaze. Býval som v horšej chate, ako sú cigánske. S kolmi bola podopretá. V noci i cez deň Rusi bombardovali okolie. U civilov nebolo čo jesť. Čakali, že vojak im niečo dá. My sme ale mali veľmi mizernú stravu.

13. 5. 1942

Domáca varila boršč z trávy, ktorú natrhala v záhrade. Niečo ako štiav. Pár zemiačkov dala k tomu, lyžičku smotany a to mala na celý týždeň. Veru som bol hladný ako pes, zajedol som si z toho. Dal som jej zato trochu chleba. V niektorých rodinách mali ale dosť naschovávané.

14. 5. 1942

Prišiel ku mne Bulla. Od Štefana Broza mi prišiel dopis.

17. 5. 1942

Tri dni za sebou máme cvičák. Aj Bulla ide domov. Novú výmenu za nás Rusi hneď prekvapili. Trinásť našich ranilo a asi štyroch zabilo. Rusi vedeli všetko – že sme vymenení a že ideme domov. Špio-náž mali dobrú. Nemci hneď trestali smrťou, ak mali čo len najmenšie podozrenie na civilov.

18. 5. 1942

Mám družstvo. Bombarduje sa stále. Strava zlá. Podvýživa.

19. 5. 1942

Rebelovanie pre zľú stravu. Napravila sa. Nácviik prehliadky transportov generálom. Stretám sa s Bullom.

60 Myslí sa nástupný ročník 1939, teda mužov, ktorí na základnú vojenskú službu nastúpili v priebehu roka 1939.

20. 5. 1942

Pekné časy. Páni sami nevedia, kedy nás naládujú, lebo vždy bolo dačo v ceste. Rusi sa nesmeli dozvedieť, kedy pôjdeme. Bulla už odišiel so ženistami sa ládovať na najbližšiu stanicu Ambriosivka.

22. 5. 1942

Popoludní prišli po nás autá na odvážanie torieb a batohov. Nosili sme si ich do áut. Lúčil sa s nami veliteľ pluku Širica. Dal som mu vázu a on mne dve kilá čokolády. Konečne sme sa pohli peši na stanicu 18 km. Prespali sme pod holým nebom. Boli sme už celkom vyčerpaní, smädní, vody nebolo. Kde ju v noci nájdeš za pochodu?

23. 5. 1942

Ládovanie o 9. hodine. Tridsať mužov do jedného vozňa. Harmoniku mám. Pri nádraží bolo spadnuté obrovské ruské lietadlo, dlhé asi 20 metrov. Krídlo malo široké asi 4,5 metra. Dopravňák to bol.⁶¹ Nálada i v únave bola u každého. O 10.30 hod sme sa pohli z Ambriosivky. Pre samé nemecké transporty muničné a tankové sme často dlho stáli. Nemecké lietadlá stále držali hliadky nad stanicami. Boli sme ešte stále v domnienke, že náš transport môžu vyhodit' do vzduchu.

Artemovka, 11. mája 1942 – túžobný odchod domov (Zdroj: pozostalosť A. Papana)

61 Nepochybne Lisunov Li-2. Mal dĺžku 19,65 m.

24. 5. 1942

Transporty samých tankov stále idú. Dopoludnia sme stáli štyri hodiny. A ďalej. Zasa transporty áut, munície, benzínu, slamy, stavebného dreva, ošípané, kravy, kone atď. Pred Dnepropetrovskom 18 km sme prešli ohromnú rieku Samara⁶². Jej tok je miestami 3 – 4 km široký. Po dĺžke pohľad ani na more. Rieku Dnepr a Dnepropetrovsk sme prešli v noci. Už sme sa cítili istejší.

25. 5. 1942

Nádražia, ktoré boli zničené, tiež i koľajnice usilovne opravujú Nemci i zajatci. Všade len Nemeč a Nemeč. Ohromné práce sa robia. Šiel i rumunský transport so starými 45 ročnými Rumunmi domov⁶³. Celé transporty civilov, väčšinou mladých dievčat, šlo na práce do Nemecka. Maďarský transport vartajov s koňmi sa nám vysmieval, že ešte sme len došli a už ideme domov. Naši chlapci už aj strieľať chceli po nich, lebo Maďarov bolo vidno iba vzadu po staniaciach, mostoch, ale v bojoch veru nie.⁶⁴

26. 5. 1942

Cez Bjelu Cerkev sme prešli o 6. hod. ráno. Len-len, že mi neodišiel vlak. Šiel som sa len vody napíť, keď sa vlak pohol. Iba čo som sa ho v prudkom behu zachytil za posledný voz. Začína sa Ukrajina.

27. 5. 1942

Stanica Ostrov. Asi 150 km východne od Lvova – Lemberk. Pri veľkých staničných prestávkach nám bola vydávaná strava. Cintoríny už vidieť, i kraj sa líši od starého Ruska. Zasa vidíme starých Rumunov ísť domov. Na päť vagónov jedno nemecké lietadlo. Obišli sme kasárne s veľkým množstvom diel. Boli v radoch na kasárenskom dvore neďaleko stanice Dubno. Obec Rudnia⁶⁵ – obrovské močiare po ceste a vedľa nej. Kyjev – celé ruské divízie panciernikov zničené. Večer o 18.30 hod. sme v Lvove. Je to ohromné mesto, funguje tu všetko už. Na nádražiach majú popredné miesta len Nemci. Obrovský počet zničených ruských rušňov. Nemci stále idú na front, panciere, delá, vozy, všetko úplne nové. Nádražie pekné, osem párov koľají pod sklenenou strechou. Tá má na šírku asi sto metrov. Dievčatá pekné, mladých chlapcov málo. Sú na fronte. Mesto Premisel – veľmi pekné, ale zároveň zničené. Stojí na nerovnej ploche.

28. 5. 1942

Jaroslav – mestečko. Nemci stále idú, aj člnov celé transporty. Ďalšie mestečko Rzesow po poľsky, Reichshof⁶⁶ po nemecky. Tarnov – veľké mesto o 6. hodine večer. Veľké borové lesy za Tarnovom. Cesty sú už lepšie, asfaltové, ako u nás.⁶⁷

29. 5. 1942

Krakov sme prešli ráno o 8. hodine. Koľajnice už normálne, nie široké. Tu už život kultúrnejší – ako u nás. Role má každý svoje. O piatej večer sme v Poľskom Tešíne, o pol šiestej v Třinci. Ohromné železiarne, priemysel bezvadný. Jablunkov o 18.20 – tu nás už pekne vítali. Čadca, tu sme vystúpili celí šťastní na slovenskú pôdu. Ľudia plakali. Žilina o deviatej večer. Čakali sme tu štyri hodiny. Pohli sme sa po polnoci, v Žiline už nebolo miesta v karanténe. Bulla už bol tam. Prijemný pocit, keď som šťastne prišiel do Žiliny. Ľudia sa hrnuli k nám a hľadali svojich.

62 Lavostranný prítok Dnepra. Jej veľká šírka na dolnom toku je spôsobená tým, že ústí do Dneperskej vodnej nádrže.

63 Taký vysoký vek vojenských osôb bol pre Slovákov prekvapivým. V maďarskej i rumunskej armáde však nebol ničím neobvyklým. V slovenskej armáde, vďaka politike prezidenta Tisa a gen. Čatloša, na front rukovali v zásade len vojaci v aktívnej službe.

64 Toto konštatovanie zachytáva napätie medzi Maďarmi a Slovákmí.

65 Rudňa. Nie je však zrejmé ktorá, keďže obcí s takýmto názvom bolo na území bývalého ZSSR množstvo.

66 Správne Reichshof.

67 Kvalitnejšie, asfaltové cesty sa nachádzali na poľskom území; na území bývalého ZSSR nie.

30. 5. 1942

Bratislava o 7. hod. ráno. Po dezinfikovaní v Svätoplukových kasárňach sme šli do karantény do kasární pri Manderle. Vojtovi som hneď písal, prišiel ku mne, dal som mu 220 Ks.

8. 6. 1942

Z Bratislavy do Levoče na Spišskú novú Ves. Levoča o 9.15 hod. Do 12. 6. nám len opravovali šaty, k spoločnému privítaniu aby sme mali súce.

12. 6. 1942

Z Levoče cez Spišské Vlasy, Margecany, Kysak do Prešova. Spoločný obed, cigarety, hrala nám hudba. Pri stoloch nás bolo 400. Obskakovali nás sestry Červeného kríža. Po obede zasa čaj a buchta a cigarety – všetko od civilov. Dobré nám bolo. Spolu všetkých nás bolo aj z druhých kasární asi 1800 až 2000. Po čaji všetci na námestie. Pekné mesto. Začalo pršať, do nitky sme zmokli. Generál Čatloš a generál Malár nám prehovorili peknú reč. Po večeri odchod na stanicu a späť k svojmu útvaru.

14. 6. 1942

Liptovský Svätý Mikuláš na nádraží ráno o 6. hod. nás už vítal veliteľ pluku Husár⁶⁸ a obecnosť. Cesta trvala 6 hodín. Na druhý deň nás vítalo slávnostne celé mesto na námestí.

Do pomeru mimo činnnej služby som bol prepustený na žiadosť 26. 6. 1943. Dôvodom žiadosti bolo, že náš otec je bez nohy a role treba obrábať.

desiatnik Adolf Papan
4. rota
Dolný Kubín

Martin Lacko, Slávka Lorenzová • Diary of Adolf Papan, Member of Rapid Deployment Forces Division from the Eastern Front (July 1941–May 1942)

Adolf Papan, 22 years old, was one of thousands of Slovak soldiers deployed by the Slovak Republic in the war against Stalin's Soviet Union in 1941. He came from a peasant's family and had six siblings. As a member of signal corps he was posted to the Rapid Deployment Division, which together with German troops got even to Caucasus Mountains in the summer of 1942. In contrast to the majority of soldiers Papan used to write a detailed war diary. He was hiding it all his life long and it was discovered by his relatives in 2005 after he had died. The diary depicts the period from June 1941 till June 1942 when the Rapid Deployment Division operated on the territory of present Ukraine.

PhDr. Martin Lacko, PhD. (1976)

Je absolventom Filozofickej fakulty UK v Bratislave (odbor história – filozofia). Pôsobí ako pracovník Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa v Bratislave. Zaoberá sa najmä výskumom obdobia prvej Slovenskej republiky.

Mgr. Slavomíra Lorencová (1975)

Absolventka žurnalistiky na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. Pracovala ako redaktorka v denníku *Pravda i Nový Čas*, potom ako hovorkyňa na Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny SR. Momentálne pracuje ako špecialistka na komunikáciu v zdravotnej poisťovni.

SPOMIENKA MÁRIE PIŠÚTOVEJ NA NEMECKÝ PREPAD OBCE SMREČANY 28. OKTÓBRA 1944

MARTIN LACKO

Za jednu z mnohých tragédií druhej svetovej vojny na Slovensku považujeme aj incident, ktorý sa odohral v hornoliptovskej obci Smrečany na jeseň 1944. Túto malú obec s asi 500 obyvateľmi dňa 28. októbra 1944, ako sídlo partizánov, prepadli nemecké jednotky. Obec ostreľovali, pričom zabili štyroch obyvateľov a šiestich ťažko ranili a zmrzčili, zapálili niekoľko domov. Podľa pôvodných nemeckých plánov však mala obec ľahnúť popolom a na výstrahu mal byť zastrelený každý desiaty obyvateľ. Vďaka neočakávanej súhre okolností na nemeckej strane, ale rovnako aj vďaka odvážnej intervencii okresného náčelníka Mikuláša Hubu, sudcu Dr. Štefana Terena, statkára Arpáda Kiszelyho, veľkoobchodníka Ivana Schwernocho, MUDr. Rudolfa Rajniaka i farára Juraja Kušníra bola obec nakoniec ušetrená tohto apokalyptického scenára.

Represálie v Smrečanoch spáchali príslušníci 14. divízie SS, ktorým asistovali vojaci Wehrmachtu. Podľa historika Tomáša Kluberta šlo s najväčšou pravdepodobnosťou o členov bojovej skupiny „Kotischke“, ktorá bola v tom čase pričlenená k 14. divízii SS. Keďže išlo o represiu zo strany nemeckej okupačnej moci, smrečiansky prípad bol v literatúre i publicistike po roku 1945 viackrát opisovaný. Publikácia z obdobia socializmu Fašistické represálie na Slovensku napríklad k prípadu uvádza: „Dňa 28. 10. 1944 fašisti uskutočnili trestnú výpravu do Smrečian. Na viacerých miestach obec zapálili a pri pokuse o útek z horiacej dedi-

Mária Pišútová, rod. Kutlíková (1904 – 1983)
na fotke zo 40. rokov (Zdroj: zbierka I. Pišúta)

ny zastrelili ženu s polročným dieťaťom.“¹ Výsledkom trestnej razie boli štyria mŕtvi obyvatelia obce. Prípad bol po vojne využívaný aj propagačne a celkom pochopiteľne je pamäť na udalosť v obci a regióne pestovaná podnes. V staršej spisbe sa však obchádzala hlavná príčina útoku na obec, ktorou bolo zajatie nemeckého dôstojníka a následne strelba na nemeckých vojakov partizánmi, a to priamo z miestneho sedliackeho dvora dňa 25. októbra 1944.

Monografia dejín obce *Smrečany 1299 – 1999* (s. 63 – 64) celú genézu udalostí popisuje nasledovne: „24. októbra zajala partizánska rozviedka na Zámostí poniže dediny nemeckého

1 Kol.: Fašistické represálie na Slovensku. (2. vyd.) Bratislava 1990, s. 119. Z ďalších prác možno uviesť napríklad DROPPA, A. a kol.: Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova. Martin 1984; TROMBAUEROVÁ, J.: V ohni a tieni smrti. In: Červené jarabiny. Zborník spomienok. Liptovský Mikuláš 1974, s. 20 – 24; ŽIARANOVÁ, Z.: Spomienky a odkazy Ruda Rajniaka. Liptovský Mikuláš 1999, s. 125 – 135; či štúdiu Miloša Jesenského pod názvom Pôsobenie 14. divízie SS Galizien na Považí a Liptove publikovanú v zborníku SNP a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945. Žilina 2014, s. 147 – 164; ale aj iné. Zaujímavé je tiež rozporné uvádzanie poškodených, resp. zničených domov v obci. Napríklad Trombauerová uvádza, že ohňu padlo za obeť v obci 30 domov, kým Encyklopédia odboja a SNP z roku 1984 spomína celkovo „24 vypálených domov a hospodárskych budov“ (s. 502). O necelých šesť rokov neskôr však autorský kolektív diela Fašistické represálie na Slovensku uvádza, že bolo: „17 úplne vypálených domov, 7 domov vypálených čiastočne, ďalej 78 úplne vypálených a 7 čiastočne vypálených hospodárskych stavísk“ (s. 119). Autorský kolektív monografie obce (Smrečany 1299 – 1999, s. 64) zas opisuje, že „celkovo ľahlo popolom alebo bolo poškodených 40 domov, asi tretina obce“. Faktografického omylu sa dopustili i známi historici odboja Jozef Jablonický a Miroslav Kropilák (Malý slovník SNP, Bratislava 1965, s. 242), keď „napočítali“ až desať obetí na životoch.

dôstojníka. Odviedli ho na Žiar a po vypočutí zmizol. Na ďalší deň prišli nemeckí dôstojníci do Smrečian na prieskum prvýkrát až pred školu. Na spiatocnej ceste jedného z nemeckých prieskumníkov nezodpovedne a bez rozkazu zastrelili partizáni, ukrytí na nižnom konci dediny. Na veliteľstve nemeckej armády v Liptovskom Mikuláši nadobudli dojem, že dedina je plná partizánov. Niekoľkokrát vyzvali vládneho komisára (starostu), aby prišiel situáciu objasniť. Keďže partizáni mu v tom zabránili, nešťastie nenechalo na seba dlho čakať.“ Je nesporné, že horný Liptov bol vďaka prírodným podmienkam vhodnou bázou pre ukrývanie sa či pôsobenie partizánskych jednotiek. Publikácia z obdobia socializmu *Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova* z roku 1984 hodnotí geomorfologické podmienky tejto oblasti nasledovne: „*Hornatý Liptov, obkolesený zo všetkých strán vencom vysokých hôr s horskými rázsochami a hlbokými, ťažko dostupnými dolinami a hustými lesmi, ako aj množstvom podhorských dedín s dobrosrdečnými a obetavými ľuďmi poskytovali partizánom – novodobým hôrnym chlapcom – priaznivé podmienky pre ďalší boj proti nenávidenému nepriateľovi – nemeckým okupantom.*“ Ďalšou výhodou pre partizánsku činnosť, usmerňovanú sovietskymi komisármi a politicky zameranú na obnovu Československej republiky, bolo, že išlo prevažne o evanjelickú obec a evanjelický región. Evanjelické obyvateľstvo malo totiž spravidla bližšie k myšlienke Československej než Slovenskej republiky a v samotných Smrečanoch mala isté zázemie aj ilegálna Komunistická strana Slovenska (KSS). Podľa publikácie *Dejiny SNP 1944 – Encyklopédia odboja a SNP* (Bratislava 1984, s. 502), sa dokonca v obci, do roku 1941, tlačili *Považské zvesti* – oficiálny orgán ilegálneho oblastného vedenia KSS v Žiline. Pôsobenie hôrných chlapcov – partizánov, bez ohľadu na to, či mali v obci spontánnu alebo vynútenú podporu, však v kritickej vojnovej situácii stávalo civilné obyvateľstvo

do ťažko riešiteľnej pozície, doslova medzi Scyllu a Charbydu. Ukázalo sa to aj v Smrečanoch a zachytávajú to i predkladané spomienky. Obyvatelia, hoci tušili skorú nemeckú odvetu za strelbu na osádke nemeckého auta, nemohlo obec opustiť, lebo ako sídlo partizánov bola strážená a zavretá. Doslova to spomína aj JUDr. Mária Pišútová: „*Nemohli sme utiecť, partizáni strážili dediny a každého, ktorého by boli prichytili pri odchode, boli by nemilosrdne považovali za zradcu a podľa toho s nim naložili.*“ Avšak v deň „D“, 28. októbra 1944, partizáni namiesto toho, aby bránili civilné obyvateľstvo, utiekli z obce ako prví. Pamätníčka Mária Pišútová opisuje udalosti týmito slovami: „*A tak prišiel pre nás tak pamätný 28. október 1944. Videli sme partizánov ani úplne neoblečených, čiastočne so zbraňou, čiastočne bezbranných, ako utekali ozlomkrky do hôr, medzi nimi i chlapcov z dediny.*“

Pamätníčka – pisateľka Mária Pišútová, za slobodna Kutlíková (1904 – 1983), sa narodila vo Viedni. Pochádzala zo známej národoveckej rodiny, jej otec Vladimír Kutlík (1869 – 1928) publicista a úradník bol v Uhorsku vyhláseným panslávom a ako taký bol v roku 1885 vylúčený zo všetkých škôl v Uhorsku. Začiatkom 20. storočia bol predsedom spolku *Národ vo Viedni* a dopisovateľom *Amerikánsko-slovenských novín*. V roku 1931 Mária absolvovala Právnickú fakultu UK v Bratislave, kde aj žila. Vyšla za Jozefa Pišúta (1902 – 1951), rodáka z Liptovského Svätého Mikuláša. Bol najstarším synom mikulášskeho čižmára. Vďaka nadaniu a šikovnosti vyštudoval Vyššiu obchodnú školu a napokon aj Právnickú fakultu UK v Bratislave (1940), kde získal titul JUDr. Z tohto manželstva pochádzali tri deti – Ivan (1935), Fedor a napokon Táňa (1944) – deti sú spomínané aj v texte. Blízky vzťah k rodnému Liptovu nestratil Jozef Pišút ani v neskoršom období. Najviac mu k srdcu prirástla malá obec Žiar (v roku 1940 nemala ani 500 obyvateľov), kde si v roku 1938 kúpil pozemok a začal

stavať dom. Sem napokon presunul aj svojich rodičov. Dom na hornatom Liptove sa v nepokojnom vojnovom období ukázal ako devíza. Z obavy pred náletmi na Bratislavu sem v roku 1943 presťahoval Jozef Pišút celú svoju rodinu a tu sa mu narodilo aj tretie dieťa, dcéra Táňa. Okrem vlastných troch detí sa Mária Pišútová starala aj o päťročnú neter Olinku a tiež o starú mamu. Práve počas pobytu v Žiari sa rodina nechtiac stala svedkom represíí nemeckej okupačnej moci, ktoré postihli tak Smrečany ako i susedný Žiar. Po prechode frontu, v situácii nastolovania nového, československého režimu a prítomnosti sovietskych jednotiek, ktoré odvliekali tisíce Slovákov do tzv. gulagov, sa medzi ľuďmi vytvorila atmosféra všeobecného podozrievania, nedôvery, vyhľadávania „špiónov“. Rodina sa preto pohla ďalej, na východ, do Veľkej pri Poprade a do Popradu, kde šťastlivo prečkala záver vojny.

Text spomienok bol napísaný s ročným odstupom od udalosti, v októbri 1945. Pomerne cenné je i to, že jeho autorkou je žena – drvivá väčšina vojnových svedectiev ktoré máme, pochádza totiž od mužov. Text nebol určený na zverejnenie, autorka ho písala pre vlastné deti, o čom svedčí už samotný titulok textu *Milé moje deti!*, pre uchovanie pamäti strašných udalostí, ktoré prežili. Spomienky sa zachovali v strojopise v rodinnom archíve. Za ich poskytnutie vďačíme RNDr. Ivanovi Pišútovi, DrSc., synovi autorky. Text zverejňujeme v pôvodnej podobe – je písaný vtedajšou pravopisnou normou (pred pravopisnou reformou v roku 1953) a obsahuje množstvo archaizmov, dialektizmov, nespisovnej lexiky a gramatických chýb – v úsilí nenarušiť jeho autenticnosť. Formálnu celistvosť textu sme však predelili redakčnými medzititulkami. Nech je svedectvom o utrpení drobných, nevinných ľudí vo vojnových časoch a nech je výstrahou aj dnes, keď mocní tohto sveta znova rinčia zbraňami a – skrývajú sa za frázy o mieri, slobode a demokracii – chystajú nový svetový konflikt.

Dom rodiny Pišútovej v obci Žiar (okres Liptovský Mikuláš)

(Zdroj: zbierka I. Pišúta)

Hlava rodiny Jozef Pišút (1902 – 1951) pred domom

(Zdroj: zbierka I. Pišúta)

MILÉ MOJE DETI!

Keď sme sa v auguste 1945 spolu po veľmi dobrodružnej a vyčerpávajúcej ceste vrátili domov, bola som tak nevýslovne šťastná, ako snáď ešte nikdy nie a mala som len jednu túžbu, čím skôr zabudnúť na všetky útrapy a hrôzy minulosti. Nerada som sa k naším príhodám v myšlienkach vracala, nerada som o tom hovorila a snažila som sa zo všetkých síl zahľadiť každú spomienku na minulosť.

A teraz chcem všetky spomienky obživiť a znovu ich vyvolať z priepasti zabudnutia, kde už tak zdánlivo navždy boli pochované. A činím tak hlavne k voli Vám, deti moje. Vy chlapi, boli ste malými deťmi, keď ste prešli cez všetky utrpenia partizánskeho povstania a frontu, ačkoľvek ste útrapy znášali s hrdinskosťou dospelých. A Ty, moja malá Tanička², si všetko prežila a nemáš už dnes ani tušenia o tom, čo všetko Ti bolo určené pretrpieť, kým druhé detičky Tvojho veku sú chránené od každého vánku.

Nuž viem, že dojmy minulosti pozvoľna blednú a že by Vám, chlapi, ostala hádam len veľmi hmlistá

spomienka. A Taňa by ako dospelá vedela jedine to, že prešla vojnou a frontom, keď ešte nemala rok. Aby som Vám pamiatku zachovala, rozhodla som sa, napísať Vám všetko presne tak, ako sme to prežili. Možno, že Vám to bude vzácnou pamiatkou raz, až mňa už nebude. Modlím sa, aby ste ostali ušetrené podobných, a snáď ešte horších hrúz prípadnej ďalšej vojny. Ak by Vám však bolo súdené prejsť cez pekle ďalšej vojny – od čoho nech Vás Boh milostivý uchráni – tak vedzte, že som si často myslela, že tú-ktorú hodinu už neprežijeme. A keď bolo nebezpečie zažehnané, tak som videla, že náš údel ešte nebol najhorší a že boli takí, ktorí boli navštívení omnoho horším krížom. Naučila som sa poznať, že bez vole božej ani vrabec so strechy nepadne a že tým, ktorí Boha milujú, všetky veci napomáhajú k dobrému.

ZACHOVAJTE SI VIERU V BOHA

Toto vedomie a túto istotu by som Vám rada zanechala ako moj najvzácnejší odkaz. Milé moje deti, všípťe si to do srdca a nezabudnite nikdy, nik-

dy, že i keby Vám bolo prejsť samým peklom, prejdete a bez úhony vyjdete s pomocou Boha živého, kdežto keby ste sa odtrhli od Neho a spoliehajú sa jedine na Vás samých, kráčali čo i po kvitnúcich lúkach, zahyniete.

Sláva budiž Bohu otci i Synu i Duchu svätému jakož bylo na počátku tak budiž i nyní i vždycky i na veky vekův amen.

Pred vlastným rozprávaním Vám chcem len v krátkosti vylíčiť okolnosti, ktoré nás primali ku stavbe domu na Žiare. Váš otec so zvláštnou prezieravosťou predvídal a očakával udalosti, ktoré sa potom na nás valily. Kúpil pozemok na konci obci, ktorá leží ďaleko od sveta v samých horách v nádeji, že Vám tam pripraví bezpečný útulok pred všetkými hrúzami. Že všetko prišlo ináč je najlepším dokazom toho, že osudu svojmu neujdeš, čo by si sa skryl do samých útrob zemských. Zostavili sme dom a zo skaly a pustatiny starí rodičia vytvorili záhradu. Viem, že ho milujete, tento biely dom s červenou strechou, ktorý je rodným domom našej Taničky. Leží na kraji hory, Smrečianka Vám spievala každovečernú ukolievavku, zelená chrasť Vás volávala

2 Dcéra autorky textu, narodená v roku 1944.

k rýchlemu behu a z jeho okien najkrajšia panoráma Liptovských hôl a Nízkyh Tatier. Od jari do jesene tam poletujú lastovičky a z južnej strany Vás pozdravujú zelené svrčiny Doliniek, ktoré sa zdajú tak blízko, skoro na dosah ruky, najmä keď je jasná, mesačná noc. Milujete ho, Váš biely dom, a myslím, že ho budete milovať i ako dospelí tak ako milujeme svoj detský ráj. Dúfam, že ste korene hlboko zapustili do skalnatej zeme hory Liptovských hôl a že sa k nej vždy vrátite ako do svojho domova.

Po búrlivých udalostiach roku 1938, keď sme tu našli útulok, chodievali sme každoročne na prázdniny do tohoto tichého, krásneho zákutia. Toto sa zmenilo až v roku 1943, kde sa obavy z bombardovania zväčšili, kedy sa politická situácia priostrila a kde Váš otec už nemal kľudu, kým ste neboli v bezpečí pred stálymi poplachmi a nebezpečiami náletov a bombardovania. Ťažkého, ach veľmi ťažkého srdca odhodlali sme sa presťahovať sa s vami sem do lesnej samoty. Bola to veľká obeť od nás, ktorú zaiste nevíete ešte pochopiť, ale som presvedčená, že nebola darmo prinesená a že Vám mnoho ostalo ušetrené tým, že ste neboli vystavovaní stálym poplachom a všetkým hrúzám dlhých pobytov v krytoch počas bombardovaní. Zariadili sme sa teda tak pohodlne, ako sa dalo a snažili sme sa so starou mamou, ktorá verne a obetave našu samotu tu delila, spríjemniť Vám život tak, aby ste necítili žiadnej ujmy. Som presvedčená, že sa nám to darilo a že ste tu na Žiare prežili šťastné chvíle. My dospelí ovšem sme vlastne žili len z nádeje a politické zprávy a rádio boli naším každodenným chlebom. Tak sme sa modlili a čakali, aby nastal čím skôr koniec vojny a my aby sme sa mohli zase vrátiť do nášho normálneho života. Otec bol sám

Rodičia so synmi Ivanom a Fedorom, máj 1944, Žiar. V pozadí vrch Baranec

(Zdroj: zbierka I. Pišúta)

v Bratislave, bolo mu smutno a pusto bez nás v prázdnom byte a nám zase bolo prinajmenej tiež tak smutno, keď sme si pomysleli na náš milý domov ďaleko za horami pri Dunaji. Mali sme tu vevakuovaný nábytok z Bratislavy a všetky naše veci až na zbytky, ktoré ostaly v Bratislave.

V marci 1944 sa nám tu na Žiare narodila naša Tanička, veľká síce radosť ale zároveň i veľká nová starosť práve vzhľadom na to, že sme boli tak ďaleko vzdialení mesta, lekára a všetkej komunikácie a len a len na nás samých ponechané. Ale až na väčšie-menšie ťažkosti išlo všetko dobre a v tichosti.

29. AUGUST 1944 A JEHO DÔSLEDKY

Tak prišiel 29. august 1944, den začiatku povstania, od ktorého dna sa začaly valit udalosti dramatickým spádom. Naše vojsko spolu s partizánmi sa zmocnilo stredného Slovenska, jedného mesta za druhým. Hneď v prvých dnoch sa bojovalo úspešne o Mikuláš.³ Boli sme síce stranou hlavného denia, no vlny

udalostí sa dotýkali i nás tu na okraji hory. Po pohnutých dnoch v Lipt. Mikuláši, kedy naša dedina bola Mikulášanmi preplnená, začali sa tu sdrúžovať partizáni. Úzkostlivo sme sledovali zprávy o uspechu povstania, s hrozným strachom a úzkostou sme videli, ako sa železný kruh zužoval, ktorým nás Nemci zovreli, počuli sme neblahú zvesť, že partizáni Mikuláš opustili a že celý Liptov od Královej Lehoty po Ružomberok bol po niekoľko dní zemou nikoho. V Mikuláši vtedy skoro nebolo živej duše. Potom prerazili Nemci pri Královej Lehote a bez boja obsadili hlavnú tepnu Liptova, hradskú a železniciu. Neistota a strach nás svieral, báli sme sa každou minutou, že sa Nemci objavia a že bude tak zle ako v Hybiach, kde strielali z tankov do prchajúcich ľudí, ako nám to bola rozprávala pani Chrobáková, ktorá z Hýb utiekla a ktorú sme u nás prítúlili. Aby sme boli pripravení na to najhoršie, zabalili sme si najnutnejšie veci do batohov, pripravili sme jedlo na cestu a premýšľali sme o tom, akým spôsobom a kde utekať,

3 Toto hodnotenie vojenskej situácie sa nie celkom zhoduje s realitou. Liptovský Svätý Mikuláš ako i Ružomberok padli totiž prakticky bez boja, povstalci ich vypratili hneď pri príchode prvých nemeckých jednotiek postupujúcich od Kežmarku. Mikuláš bol obsadený už 5. septembra dopoludnia (bojovou skupinou Schäfer), podvečer tohože dňa aj centrum dolného Liptova, Ružomberok.

keby Nemci prišli a začali strieľať a páliť. Boli sme rozhodnutí utekať do hory a tam sa skryť. Aké to bolo naivné, o tom nás potom poučili ďalšie udalosti. Keby sme to vtedy boli urobili, bolo by to znamenalo našu skazu, lebo Nemci na každého nemilosrdne strieľali, ktorý utekal a všetko vyrabovali, čo našli opustené. A i tak, kde by sme sa boli sami dostali? Stará mama, staršia, chorľavá žena, ja ktorá som Taninku ešte kojila a ktorá by som nebola mohla mnoho okrem jej nosiť, Vy chlapi a Olinka⁴, spolu štvoro malých detí, z toho to najmenšie päťmesačné! Nuž nedošlo k ničomu, Nemci sa na šťastie neukázali, uspokojili sa s tým, že mali obsadenú hlavnú líniu, od ktorej predbežne ďalej nepátrali. Asi týždeň po obsadení Mikuláša Nemcami presťahoval sa partizánsky oddiel z Bobrovečka na Žiar. Obsadili horu „Pod závozom“, nastahovali sa so svojou ošetrovnou a hlavným vedením do školských učebníc a do kancelárie. Iste sa pamätáte na kone a vozy, ktoré lietaly hore-dole dedinou, na celý tumultus⁵, na partizánov, ozbrojených až po zuby, ktorí svojou úpravou a ustavičnou strelbou pripomínali cowbojov, na ich veliteľa Felčára na jeho oblúbenom bielom koni a konečne aj na nášho Francúza, ktorý nám prišiel opraviť rádio a s ktorým sme sa občas stretávali. Pamätáte sa zaiste aj na to septembrové ráno, keď k nám ešte pred šiestou vtrhol mladý partizán v červenej šatke s automátom, ktorý u nás hľadal súseda mlynára. Prišerene ma vydesil, hľadal pod postelami, v skrinách, na pôjde, slovom všade, preklíňal súseda a vyhrožoval sa mu okamžitou smrťou zastrelením, keď ho chytí. Neskoršie sme ich videli, ako súseda viedli a bolo nám ho veľmi ľúto, lebo sme si nevedeli

predstaviť, čo hrozného asi spáchal, keď ho chcú zastrelit. No, bolo to asi dajaké nedorozumenie, lebo sused sa vrátil živý a zdravý na druhý deň, dobre sa mu síce medzi partizánmi nepovedlo, ale ujma sa mu nestala a ako som neskoršie počula, bolo to práve zásluhou strýca Milana⁶, že ho pustili a nechali na pokoji.

Od týchto našich partizánov, ktorí sa ustavične hore-dole premávali dedinou na koňoch v červených šatkách, do vôle božej strieľali z revolverov a automatov a žili ako pán Boh vo Francii, sa ohromne líšili tí druhí partizáni, ktorých sme tiež videli, keď boli na prechode do Bystrice. Nocovali v dedine. Boli to mužovia vážnych tvári, mnohí v kozáckych čiapkách, medzi nimi mladé ženy s automatmi⁷. Bolo ich hodne, asi 500, po krátkych poveloch sa sriadili v šik, vedení dôstojníkom na koni. Ku nim sa pridalo mnoho našich mládencov. Dlhú dobu sme ich zrakom sprevádzali, ako sa pod chladným októbrovým slnkom celý huf presne vojensky sradený pomaly vzdľaloval smerom na svätôjanskú dolinu a oba-va o ich osud nás sklúčovala, keď sme videli nad nimi krúžiť nemecké lietadlo.

Zprávy ktoré prichádzaly, boli vždy pochmurnejšie. Presila nemeckého vojska vytlačala našich z jednej pozície za druhou, nádej, že ruská armáda na Dukle prerazí a príde povstalcov na pomoc, ukázala sa márnou. Noc čo noc pozorovali sme svetelné signály z Nízkyh Tatier a z Liptovských Holí, noc čo noc sme počuli neustále vrčanie lietadiel, ktoré spojovaly povstaleckú armádu s priateľským svetom. Mikulášania sa už boli dávno vrátili domov, len naši obecní partizáni sa nás držali ani kliešť ovce. Dostali niekoľkokrát rozkaz ich Ústredného veliteľstva

odišť do Bystrice, no neodišli. A ani rozkazu opustiť dedinu a uchýliť sa do hory nepočúvali, ačkoľvek sa vedelo, že Nemci sú dobre informovaní o tom, že je partizánske veliteľstvo na Žiare a v Smrečanoch. Hlavnú vinu na tejto svojvôle partizánov niesol istý mikulášsky žid Weiss, ktorý po odchode Felčára do Bystrice sa ujal velenia partizánskeho oddielu. Spojenie s Bystricou sa stalo veľmi nesnadným, bolo treba v noci prebrodiť Váh a prešmyknúť sa okolo nemeckých hliadok.

PRÍČINA NEMECKÝCH REPRESIÍ V OBCI

Strýko Milan, ktorý i s rodinou bol v Smrečanoch, sa už bol druhýkrát tam vybral cez hory. Chrobákovci už odišli do Mikuláša, situácia sa stala vážnejšia zo dňa na deň. Pri hradskej do Okoličného vo Vitálišovciach Nemci zakopali delá a na hradskej chodili ich hliadky. Situácia našich v Bystrici bola už zúfalá a nás na Žiare očakávala jedna z najťažších skúšok. Bolo to asi 25. októbra, keď mi správcová celkom zdesene rozprávala o tom, čo sa stalo. Do Smrečian prišlo nemecké auto s tromi osobami, partizáni boli v dedine, z dvora istého gazdu vystrelili na osoby, sediace v aute, jeden z nich bol na mieste mŕtvy, druhý ťažko ranený, aj šofer zasiahnutý, no napriek tomu auto čo najrýchlejšie obrátilo späť do Mikuláša. Najciernejšie obavy naplnily naše duše. Dost' a dost' sme počuli o nemeckých praktikách a boli sme dost' pesimistickí, aby sme teraz už naisto čakávali to najhoršie. Ale čo robiť? Ved' sme nemohli utiecť, partizáni strážili dediny a každého, ktorého by boli prichytili pri odchode, boli by nemilosrdne považovali za zradcu a podľa toho s nim naložili. Na Žiare sa vtedy zdržoval náš biskup, vd. p.

4 Ide o pisateľkine deti Ivana, Fedora a Táňu a päťročnú neter Oľgu.

5 Zmätok, nepokoj (z latinčiny).

6 Milan Pišút (1908 – 1984) – švagor pisateľky; známy literárny historik a kritik, profesor dejín slovenskej literatúry na Filozofickej fakulte UK v Bratislave; účastník Povstania, pracovník povstaleckého povereníctva školstva, v rokoch 1945 – 1948 poslanec za Demokratickú stranu.

7 Hovorový výraz pre samopal.

Milé moje deti !

A keď sme sa v auguste 1945 spolu po veľmi dobrodružnej a vyčerpávajúcej ceste vrátili domov, bola som tak nevýslovne šťastná ako snáď ešte nikdy nie a mala som len jednu túžbu, čím skor zabudnúť na všetky útrapy a hrózy minulosti. Nerada som sa k naším príhodám v myšlienkach vracala, nerada som o tom hovorila a snažila som sa zo všetkých síl zahľadiť každú spomienku na minulosť.

A teraz chcem všetky spomienky obživiť a znovu ich vyvolať z priepasti zabývutia, kde už tak zdánlivo na vždy boli pochované. A činím tak hlavne k volám Vám, deti moje. Vy chlapi, boli ste malými deťmi, keď ste prešli cez všetky utrpenia partizánskeho povstania a frontu, ačkoľvek ste útrapy znášali s hrdinskosťou dospelých. A Ty, moja malá Tanička, si všetko prežila a nemáš už dnes ani tušenia o tom, čo všetko Ti bolo určené pretrpeť, kým druhé detičky Tvojho veku sú chránené od každého vánku.

Nuž viem, že dojmy minulosti pozvoľna blednú a že by Vám, chlapeci, ostala hádam len veľmi hmlistá spomienka. A Taňa by ako dospelá vedela jedine to, že prešla vojnou a frontom, keď ešte nemala rok. Aby som Vám pamiatku zachovala, rozhodla som sa, napísať Vám všetko presne tak, ako sme to prežili. Možno, že Vám to bude vzácnou pamiatkou raz, až mňa už nebude. Modlím sa, aby ste ostali ušetrené podobných, a snáď ešte horších hrúz prípadnej ďalšej vojny. Ak by Vám však bolo súdené prejsť cez ~~našim~~ peklo ďalšej vojny – od čoho nech Vás Boh milostivý uchráni – tak vedzte, že som si často myslela, že tú – ktorú hodinu už neprežijeme. A keď bolo nebezpečie zažehnané, tak som videla, že náš údel ešte nebol najhorší a že boli takí, ktorí boli navštívení omnoho horším krížom. Naučila som sa sa poznať, že bez vole božej ani vrabec so strechy nespadne a že tým, ktorí Boha milujú, všetky veci napomáhajú k dobrému.

Toto ~~ky~~ vedomie a túto istotu by som Vám rada zanechala ako moj najvzácnejší odkaz. ~~Budúcnosť nášho života je v rúk vašich a nie v rúk našich. Preto sa neobávajte, ale buďte pripravení. Milé deti moje, všípte si to do srdca a nezabudnite nikdy, nikdy, že i keby Vám bolo prejsť samým peklom, prejdete a bez úhony vyjdete s pomocou Boha živého, kdežto keby ste sa odtrhli od Neho a spoliehajú sa jedine na Vás samých, kráčali čo i po kvitnúcich lúkach, zahyniete.~~

Sláva buď Bohu otci i Synu i Duchu svätému jakož bylo na počátku tak buď i nyní i vždycky i na veky vekův amen.

Ukážka strojopisnej pôvodiny textu (Zdroj: zbierka I. Pišúta)

Čobrda⁸, ktorý bol evakuovaný z Prešova a ubytovaný v starej škole. Do nášho čierneho zúfalstva vniesol lúč nádeje, utešoval nás, ako vedel. Človek je natoľko optimistom, že skutočne aj vtedy verí, že sa všetko k dobremu obráti, keď už dom nad hlavou horí. Tak aj my. Že prešlo niekoľko dní, v ktorých sa nič nestalo, dávalo nám novú nádej. No napriek tomu prichystali sme všetko, čo sa dalo.

Sniesli sme do pivnice postel s matracami, pre prípad strelby, zabalili sme cennejšie veci, hlavne šatstvo, bielizeň a potraviny do kufrov a sniesli sme všetko do pivníc, lebo sme s tým počítali, že pivnice v páde požiaru nezhoria a báli sme sa ohňa preveľmi. Iných príprav sme už nemohli urobiť, aby sme do hory utiekli, veď bol koniec októbra, noci už veľmi studené,

ba mráz, a nemohli sme sa pohnúť s našimi malými deťmi.

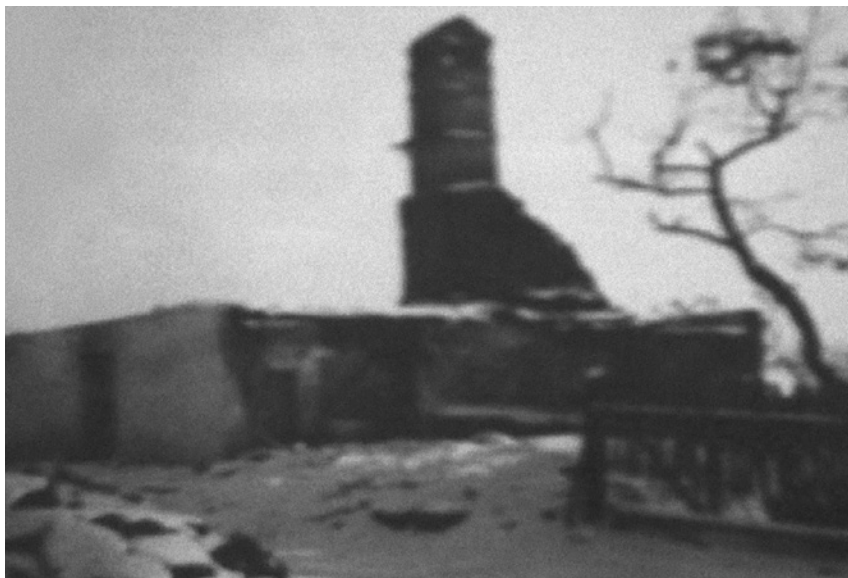
ÚTOK NA OBEC 28. OKTÓBRA

A tak prišiel pre nás tak pamätný 28. október 1944. Videli sme partizánov ani úplne neoblečených, čiastočne so zbraňou, čiastočne bezbranných, ako utekali ozlomkrky do hory, medzi nimi i chlapcov z dediny.

Z tuhého spánku nás ráno zobudili rany z diel. Vyskočili sme z postiel a leteli sme k oknám pozrieť sa, čo sa robí. Nad Smrečanmi sa valil hustý dym, detonácie delových rán otriasali vzduchom, okná rinčaly a my sme v najväčšej rýchlosti na seba nahádzali šaty, pričom nám ľadové prsty vypovedaly službu. V tom k nám pribehol sused mlynár i so svojou rodinou, chlapi sa triasli ako osiky a on ma volal pred dom, kde mi na hrebeni Hubáňa ukázal maličké postavičky vojakov. „Tam, vidíte, tam sú!“ vykrikol. „Sme obkľúčení!“

V tom pribehol jeden z jeho chlapcov a strachom celkom vykrivenými ústami rozprával, že pri mlyne len tak guľky okolo neho fičali. Rýchle sme deti pratali do pivnice, kde už boli aj iní prestrašení susedia z vyšného konca, a nariadili sme im prísne, aby sa vobec z pivnice von neukázali. Deti boli samozrejme príliš rozčúlené, než aby tento náš zákaz boli počúvli. Istý mladý partizán si bol vzal roztrhané šaty jedného zo synov suseda Kubányho a držal sa chlapcov. Kubányčka mi vysvetlila, že ho poznajú a keby sa niekto spytoval, že ho vydajú za svojho učňa. Ten chlapec nemal viac ako 15 rokov, a keď ma videl, ako som behala okolo domu v čiernych šatách a červenej fetuške, tak na mňa zvolal: „Len dole tu fetušku, červená farba svieti ďaleko a mnohých už preto zastrelili!“ Pochopiteľne, že som ju rýchle odložila. Taničku sme posadili do kočiaka, úplne obliekli a kočiak postavili do pivnice starej mamy, ktorá je s bytom

8 Vladimír Pavel Čobrda (1880 – 1969) – rodák zo Smrečian; v rokoch 1931 – 1934 farár a biskup Východného dištriktu ECAV na Slovensku v Prešove, v rokoch 1933 – 1951 generálny biskup ECAV; známy ako silný prívrženec ČSR a odporca SR.

Tri pohľady na pozostatky zhorených domov v Smrečanoch z 28. októbra 1944
(Zdroj: Archív Obecného úradu Smrečany)

spojená, kdežto do druhej pivnice treba liezť oknom z vonku. Tanička tam ostala sama pekne sedieť, ako keby bola tušila, koľko na tom záleží, aby nám dala pokoj. Detonácie stále naplňaly vzduch a my sme so starou mamou horúčkovitým tempom snášaly veci z manzardy, ktorú sme považovali za najohrozenejšiu. Práve sme niesli koš s prádlom a roznými vecmi dole schodmi, keď sa zrazu pred nami vynorila postava nemeckého vojáka s na nás namierenou puškou. „Okamžite pusťte všetko z rúk a ruky hore!“, zeval na nás nemecky. Krv mi zmeravela v žilách, myslela som, že nás už mieni zastreliť. Najväčším sebaovládaním odpovedala som mu nemecky, načo sa stal trochu ľudskejšim. Opýtal sa, že koľko ľudí je v dome a či máme tu partizánov. Ja som mu po pravde odpovedala, že sme v dome iba 4 ženy, jedon starý mužský a 4 deti. Očividne mi neveril, načo som ho vyzvala, aby si dom prezrel. On mi na to, že dom a pivnice už prešiel, deti a ľudí z pivníc už vyhnal a že na poval nejde, na to že už mnohý vojak životom doplatil, keď naň bola nastrojená pasca. Ja som mu na to odvetila, v takom prípade nech samozrejme urobí tak, ako sa mu páči. Chcela som utekať dole do pivnice k Taničke, ale on ma zadržal že decko už videl, že je tam samé, že mi chce ešte klásť nejaké otázky. Hlavné, či niet v dome okrem mnou uvedených osob nik, najmä partizáni. Ja som mu duplikovala, že nie, ale bála som sa veľmi, či sa pri všeobecnom zmätku keď sme utekaly okolo domu, niekto k nám neskryl. Trápila ma myšlienka na Vás chlapcov a na Olinku. Utekala som okolo domu, Vás nebolo nikde. Na moju otázku mi vojáci, ktorých bolo plno okolo nás odpovedali, že všetkých z pivnice vyhnali do mlyna. Utekala som tam, no nechceli mi povoliť deti vziať domov. Tak som išla na vŕštek pri Kubányho mlyne, kde stál nemecký vojenský veliteľ so svojim štábom, pred ním komisár dediny s Božou Jančovou, ktorá robila tlmočnicu. Hovoril s nami strašne zvysoka a z jeho otá-

zok som vyrozumela, že sa rozhoduje o osude dediny, nakoľko mne priamo povedal, že boli partizánmi zastrelení dvaja dôstojníci, ktorí na aute prešli Smrečanami a Žiarom bez toho, aby ich bol niekto varoval, že sú v dedine partizáni a že si to dediny odpykajú. Keď ja som mu na to odvetila, že spomenuté auto vobec na Žiare nebolo, ale že sa v Smrečanoch obrátilo. On tomu veriť nechcel, ačkoľvek mu to i komisár dediny potvrdil a nariadil vybuchovať, aby všetko obyvateľstvo dediny až na deti mladšie 14 rokov sa sriadilo v šik pred školou. Mne dovolil potom milostive si deti vziať domov, asi len preto, že som sa s nim vedela plynou nemčinou dohovoriť. Ja som bola šťastná, že som Vás deti mala pri sebe, vrátila som sa z mlyna hore k nám a po ceste som stretla Esesmana, ktorý u nás robil prehliadku. Dovolil mi milostive, že nemusíme ísť na dedinu, že môžeme ostať v našom dome a že len v takom prípade mám prísť, keď po mňa zvlášť odkáže.

Keďže Kubaňovci odišli i so staršími deťmi, vzala som dvoje mladších detí, Jozefa a Ľudu k nám a išli sme do bytu starých rodičov, kde som našej starej mame a všetkým porozprávala, že nám už je dobre, že nemusíme nikde ísť a že ani nepojdeme von z domu. Zrazu sa u nás objavil mladý partizán, preoblečený za učňa. Stará mama Pišútová ho hneď poznala, volal sa Janko Holcer a bol z Mikuláša zo susedstva, tam kde ona bývala. Nuž ostal u nás, ako sme ho mohli vyhnúť? Prosil ma veľmi, aby sme len povedali, že je mladší 14 rokov, ačkoľvek vyzeral na pekne urasteného mládenca. Bála som sa síce veľmi o náš osud, keby sa náhodou objavilo, že prechováame partizána, ale keď prišiel a si k nám sadol, ako sme ho mohli vyhnúť v tak nebezpečnú chvíľu? Nuž ostal. Obavy a úzkosti o osud dediny a dedinča-

nov nás svierali, mali sme pred očami príklady mnohých vypálených dedín a zdecimovaného obyvateľstva, ale dúfali sme, že našich a nás snáď dobrotivý Boh od najhoršieho uchráni. A boli sme tak šťastní, že tak strašne obávaná výprava Nemcov pre nás tak hladko prešla, a že nebezpečie už minulo. Taninku sme z pivnice vybrali a boli sme všetci v kuchyni – tu zrazu detonácia celkom blízko, rinčanie skla, dom sa otriasol, strelba. Zbledli sme, nevedeli sme, čo to znamená. Ved' nám povedali, že je už po všetkom a že sa bude vyšetrovať – čo to pre Boha malo znamenať? A druhá rana, tretia, vždy bližšie – nebolo času na meditácie, rýchlo sme vzali deti do pivnice, ktorá je tesne pri kuchyni, starých rodičov sme tam tiež vypendili a chytro sme dvere zavreli a okno pivničné zapchali perinami, aby to predsa aspoň čiastočne chránilo pred zablúdiťmi guľkami a prípadnými črepinami. Deti si políhali na postel a učupely na zem. Kanonáda bola stále silnejšia, každú chvíľu sa dom celý otriasol, bolo počuť rinčanie skla. Deti plakaly a báli sa preveľmi, iba Ivan⁹ nejavil ani známky strachu. Tíšila som ich, ako som vedela, ale som bola presvedčená, že prišla naša posledná hodina. Modlili sme sa všetci nahlas a to deti a nás upokojilo. Aj Táninka, ktorá dosiaľ bola spala sa z otrasov a hluku prebudila a začala žalostne plakať. Čo s ňou? Nevedela som si inej rady, len ako som bola, tak som poležacky po nej natiahla ruku, pretiahla som ju z kočíka ku mne na postel a kojila som ju. Pritom hrmely delá a my sme každú vterinu čakali, že nás strelba priamo zasiahne a zasype – ako dlho sme tak boli? Nevieam to ani približne povedať. Len to viem, že sa vteriny vliekly ako hodiny a že celá šedá beznádejná nekonečnosť nášho zúfaleho postavenia na nás doľahla. Bola som presvedčená, že strely už dom

zasiahly a že krov nad nami horí. Bola to jedná z tých chvíľ, keď človek visí ako ukrižovaný medzi nebom a zemou, hrúzou pribitý na olovené utrpenie. Potom sa nám zdalo, že dopady už boli vzdialenejšie, čo nám aj partizán Janko Holcer potvrdil, ktorý s nami sdielal osud. Po veľmi, veľmi dlhej dobe – tak sa nám to aspoň zdalo – strelba utíchla. Ticho bolo ťaživé a dunelo nám v ušiach. Tu naše uši už uvyknuté lomozu strelby počuly dopady dažďa na chodník okolo domu. To bol taký zvláštny zvuk. Ja som sa posbierala a ačkoľvek ma nechceli pustiť, vyšla som von sa pozreť, čo sa vlastne stalo a z akej príčiny poslali na nás tú pekelnú hrúzu. Čakala som, že uvidím už len srúcaniny, bola som úplne omámená z prežitej hrúzy a videla som k svojmu najväčšiemu prekvapeniu, že dom stál očividne neporušený, nevidela som nikoho. Všetko mi pripadalo tak úžasne neskutočné, ako vo sne. Pršalo – ale len za niekoľko vterín som to zbadala, keď som ucítila studené kvapky na tvári a na ruke. To ma priviedlo do skutočnosti, pozerala som okolo seba, nevidela som nikoho. Išla som okolo domu, kde som sa stretla s dvoma nemeckými vojakmi, ktorí sa tak vyjavene na mňa dívali, že som sa tomu čudovala. Pýtali sa ma, či som bola v dome počas strelby. Na moju kladnú odpoveď a poznámku, že je tam okrem mňa ešte aj kopa malých detí a starých ľudí, sa iba významne na seba pozreli. A tak jasne ako keby mi to boli slovami povedali som vedela, že nás SSobergruppenführer¹⁰ schválne nechal v dome, ačkoľvek vedel, že sa ide ostrelovať. Smutné hrdinstvo si vydobyl, ale vďaka Bohu boli sme všetci živí a zdraví a nik neutrpel úrazu. Prežili sme hrozný strach počas pol druhu hodinovej strelby, ale neskrivil sa nám ani vlások na hlave. Keď ma vojáci uistili že už niet nebezpečia a že môžeme

9 Pisateľkin syn Ivan (1935).

10 V Smrečanoch sa 28. októbra 1944 nemohol nachádzať žiaden SS-Obergruppenführer. Na Slovensku bol totiž vtedy jediným nositeľom tejto vysokej hodnosti veliteľ nemeckých okupačných vojsk Hermann Höfle. Autorka takto označila nejakého nižšieho dôstojníka SS.

vyjsť z pivnice, vyviedli sme deti von do kuchyne, kde bolo všetko na svojom mieste. Boli ste chudáta deti ako omráčené, ako vtáčatka po veľkej pohrome vypadnuté z hniezda. Pozrela som potom hore do nášho bytu, čo sa vlastne stalo. Nuž izby boli v poriadku, iba v hale črepiny poškodily dvere, vchodové okná a okná kuchynské boli vyrazené, dvere vchodové poškodené. A keď som sa rozbitými sklami pozrela von, videla som na 10 metrov od vchodu plot vyhodенý do vzduchu a 3 veľké jamy v najbližšej blízkosti domu.

PÁTRANIE PO ŽIDOVCH

Aj omietka severnej strany domu bola poškodená. Ale všetko dohromady to boli iba maličkosti a ďakovala som vrúcne pánu Bohu, že nás z veľkého nebezpečia vyviedol a na živote, zdraví a majetku uchránil. Zišla som do kuchyne, kde sme si všetci, starí, mladí a malí vypili po pohárik borovičky. Potrebovali sme to všetci, lebo sa nám ešte triasli ruky.

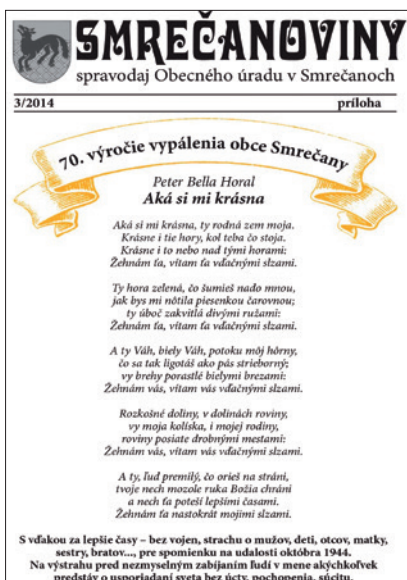
A potom sa začali trúsť vojáci. Najprv ich prišlo päť, všetci pýtali jest' a piť. Zazreli flašu a už bolo po nej. To boli Ukrajinci¹¹ a neviete si predstaviť, akým divným dojmom posobilo vidieť ľudí v nemeckej uniforme a počuť ich rusky hovoriť. Potom prišli ďalší, už Nemci, všetci chceli chlieb, slaninu a klobásy. Na jedného z nich sa zvlášť dobre pamätám, postavil sa ku mne a začal sa ma vypytovať, či neprechovávame židov. A s takou bestionálnou radosťou hovoril: „No teraz ideme všade povýťahovať židov z úkrytov a postavíme ich k stene!“ Poznali sme mnohých židov, ktorí boli na Žiare a stará mama zbledla, keď počula jeho besné slová, videla v duchu úbohú starú židovku s jej vnúčatmi a dvoch starých manželov, učiteľa so ženou, s ktorými sme sa dobre poznali. To asi vzbudilo v tom človeku dojem, že je snáď židovkou, lebo začal byť celkom doterný. Keď som mu chlieb krájala,

tak s blasfemickým smiechom mi povedal: „Vezmete a jedzte, toto jest' tělo mé...“ Po prežití hrúze nemohla som znieť jeho rúhanie a osopila som sa naň: „Nehovorte tak, neviete, že je to hriech!“ Ten človek zamľknul, zjedol chlieb a vytratil sa. A potom som sa od mlynárky dozvedela, že bol u nej a že chcel od nej dostať zprávu, či sme nie židmi. Aj ukazoval jej gestu počítania peňazí, len aby to vyradila a ona chudina si myslela, že chce od nej peniaze a zapríisahala sa mu, že žiadnych nemá.

rážali všelijakými vtipmi na vojáka zdravotníctva a uťahovali si z neho. Ten sa proti tomu ostro ohradzoval a z jeho reči som poznala, že to je viedenčan a už mi bola jasná animozita medzi nim a pruskými vojakmi.

ROZUZLENIE DRÁMY

Keď som sa vrátila do kuchyne videla som našu starú mamu, ako varila kávu a čaj. Vonku bola zima a sychravo, vojáci prišli a išli a každý si len pýtal niečo teplého. Už mi všetko pripadalo ako kaleidoskop, ktorý sa začal okolo mňa krútiť. Prežili sme ostrú strelbu minometnú, počúvali sme reči vojakov, čo všetko sa stalo v Smrečanoch a čo sa všetko stane na Žiare, nevedeli sme od rána, aký div, že sme od vyčerpanosti a únavy a rozčúlenia skoro klesli. Keď potom vkročil mladý kapitán do kuchyne a drgol do police, že sa všetko len tak zatriaslo, strhla som sa a on s posmešným úšklabkom poznamenal: „Ako len môže byť niekto taký nervózny“. Najradšej by som mu bola povedala svoju mienku, ale bolo radno mlčať a zase mlčať. Potom sa nás brúsknym spôsobom pýtal, či sme nevideli partizánov. Starú mamu nahneval jeho spôsob a ona mu dost' ostro odpovedala, že nie. Plný dozrenia sa na nás teraz pozrel a ja, aby som trocha oslabila dojem ostrej odpovede, som mu povedala: „Čo myslíte, keď sme počuly delá hrmeť, tak sme nemaly času pozerat' sa po nikom a maly sme dost' čo robiť so sebou.“ Chvíľku mlčal a potom sa zase ostro vyrútil s otázkou: „A máte vonku zástavu?“ Ja som bola úplne prekvapená touto otázkou. V prvom momente som myslela, že je to pasca, že bolo práve 28. októbra, výročný deň prvej republiky. Aby som získala čas, opýtala som sa ho, že prečo? On na to, či sme nepočuly, že padla Bystrica a že je všade a úplne koniec s bandami povstaleckými. Nevedeli sme to ešte a hrozna sa nás dotkla táto novina z takých úst a takých

Pamäť na tragické vojnové udalosti žije v Smrečanoch i v Žiari stále – obecné noviny k 70. výročiu tragédie (Zdroj: internetová stránka obce Smrečany)

Medzi ďalšími vojakmi prišla aj spojka pána kapitána, aby sme ihneď poslali niečo jest'. Rozkázal, čo sa mu má nachystať a nariadil, že to jedno z detí má doniesť na vršok pri mlyne, kde bol štáb usadený. Nechcela som dovoliť, aby deti išli, tak som išla sama. Všade sa hemžili vojáci, lietali spojky. Keď som prešla popri mlyne, nepustili ma ďalej, vzali mi podnos a kázali mi čakať. Všimla som si tam skupiny vojakov, ktorí do-

11 Išlo o príslušníkov 14. divízie SS Galizien.

okolností vyslovená. Snažila som sa zakryť svoje pohnutie a povedala som mu ľahostajným hlasom, že nemáme zástavy, novín že nečítame a zprávy zo sveta nevieme.

Z tejto neustavičnej vravy a napätia ma bolela nesnesiteľne hlava, ale s takým záujmom som počúvala, keď sa medzi spomenutým hauptmanom a jeho pobočníkom rozvinul zaujímavý rozhovor. Kapitán totiž rotmajstrovi najostrejšim spôsobom vynadal, že on s jeho ľuďmi spackali výsledok celej výpravy. Povedal doslovne: „Rozkaz znel, o šiestej ráno máte obklúčiť žiarsky mlyn a biely dom vyše mlyna. Vtedy malo začať páliť delostrelectvo do Smrečian a vy bubnovou paľbou do Žiaru a boli by sme všetkých partizánov pochytili. Tak nám ušli a my máme pred sebou výpravu do hory. Ale samozrejme, to je tisíc výhovoriek, kone nie sú osedlané, mužstvo sa ešte nenarajakovalo atď. a potom sa to stane, že sa vlastné vojsko dostáva do palebnej línie vlastného delostrelectva.“

A z toho som vyrozumela, že len zvláštnym riadením božím sme boli ušetrení najhoršieho. Keby bolo všetko pokračovalo presne podľa rozkazu, boli by sme bývali stratení. Na nás nič netušiacich palba z guľo-

metov – málo pravdepodobné, že by sme to boli prežili bez pohromy. Ale nemalo to byť, vojsko sa oneskorilo a nevzali nás do križovej paľby, ďakovať Bohu.

Keď potom hauptman odišiel, prišiel ten rakušan zo zdravotnej služby. To bol veľmi príjemný človek, ktorý sa spôsobom a smýšľaním úplne líšil od ostatných. Rozprával nám s veľkým pohnutím, ako strašné to bolo v Smrečanoch, ako išli z dom do domu páliac, rabujúc a ničiac, ako strieľali do ľudí a zastrelili mladé dievča, dcéru konzumára Mudroňa¹². A keď som sa ho opýtala, čo bude tu, tak len smutne kývnul plecóm a poznamenal, že to bez popravy nepojde. A bolo na ňom vidieť, ako sa ho to všetko dotklo. Z rečí vojakov vysvitlo, že nás mali za chatu a za veliteľstvo partizánov. Aký div pri takýchto informáciách, že nás ostreľovali toľkú dobu!¹³

Už sa chýlilo k večeru, celý deň bol ako horúčkovitý sen. Už bola tma, keď nám prišli povedať, že u nás má nocovať čata vojakov. Zakúrili si hore, prezerali nám všetky zásuvky, poprevracali veci a jedon z nich, Ukrajinec, našiel náhodou detský blachový pištol¹⁴. Dorazne nám vrazil, aby sme pištol okamžite odhodili, že

pre menšie veci už boli vyvraždené celé rodiny. Nechcela som mu veriť a namietala som, že sa predsa jedná len o detskú hračku, ale on nám vrazil: „Robte, ako myslíte, ale ja poznám spôsoby SS.“ Tak som pištol skryla, aby nebol nikomu na očiach.

Chceli sme nocovať v pivnici, ale vojáci nás uistili, že sa už teraz nemáme čo báť, že môžeme kludne spať v byte. Tak sme deti uložili a sami sme si lahli, no spánok neprišiel. Všetky hrózy dňa a všetky strasti a obavy povstaly intenzívnejšie a intenzívnejšie pred dušeným zrakom. A zrazu zašteknel guľomet, druhý, tretí. Chytro som skočila na nohy a pozrela sa dole. Nikoho nebolo v dome okrem domácich, vojáci vonku na stráži strelali na každý pohyb. A predsa pod rúskom nocou sa pokúšali chlapi z dediny o návrat. Bolo mi o nich strašne úzko, keď som každú chvíľu počula štekot guľometu.

Ale aj najdlhší deň a dlhá noc má svoj koniec, svitalo a bolo krásne. Nevedela som vtedy ešte, že na nás čakajú hroznejšie ešte dni a dlhšie ešte bezsenné noci. Ako je to milosrdné od Pána Boha, že nám budúcnosť zahaľuje do závoja. Keby sme vedeli, čo nás čaká, nemyslím, že by sme to vedeli prežiť.

Martin Lacko • Remembrance of Mária Pišútová on the German Raid on Smrečany Village on 28 October 1944

The events that took place in the village of Smrečany, located in Liptov region, at autumn 1944 is one of war tragedies in Slovakia. Due to previous partisan activities the German occupation troops encircled the community considered to be “the nest of partisans” on 28 October 1944, shooting down 4 and injuring 6 persons, and setting fire in several houses. The text represents remembrances of Mária Pišútová, a direct witness

PhDr. Martin Lacko, PhD. (1976)

Je absolventom Filozofickej fakulty UK v Bratislave (odbor história – filozofia). Pôsobí ako pracovník Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa v Bratislave. Zaoberá sa najmä výskumom obdobia prvej Slovenskej republiky.

12 Išlo o dcéru majiteľa obchodu (vtedy Konzum). V Smrečanoch totiž v tom čase nefungovala krčma, takže akýmsi neformálnym spoločenským centrom obce bol práve obchod.

13 Posledné dve vety boli dopísané rukou za text.

14 Blach – z nemčiny plech. Tu šlo o detskú plechovú pištol.

BORÁK, M.

**MOSKEVSKÁ POHŘEBIŠTĚ.
ČEŠI A ČESKOSLOVENŠTÍ
OBČANÉ POPRAVENÍ
V MOSKVĚ V LETECH
1922–1953**

Opava 2013, 275 s.

Represívna politika sovietskeho režimu bola viac ako polstoročie prísne utajovaná. Až po páde tohto despotickeho režimu a sprístupnení fondov bývalých sovietskych archívov a rovnako vďaka obetavej práci organizácií, ktoré oživujú pamiatku obetí politických represíí, sa bádatelia dostali k prvým informáciám o podobe a rozsahu represívnej politiky sovietskeho režimu. Medzi obyvateľmi Sovietskeho zväzu bolo aj množstvo bývalých československých občanov a hlavne príslušníkov českej menšiny – volynských Čechov. Preto českí a slovenskí historici predpokladali, že medzi obeťami perzekúcie sovietskeho režimu budú aj tieto osoby. Až na pár výnimiek však nikto nepoznal konkrétne mená a ani počty obetí. Objavili sa aj skeptické názory, či sa tieto informácie ešte niekedy podarí

zistiť. Po rokoch pátrania sa podarilo identifikovať viac ako 1200 Čechov, bývalých československých občanov a obyvateľov českých krajín, ktorí boli v bývalom Sovietskom zväze popravení z politických dôvodov (s. 9).

Medzi historikmi, ktorí mali možnosť bádať v ruských archívoch, bol aj vedecko-pedagogický pracovník Ústavu stredo európskych štúdií Fakulty verejných politík Sliezskej univerzity v Opave profesor Mečislav Borák, ktorý sa dlhodobo venuje výskumu perzekúcie Čechov a československých občanov v Sovietskom zväze (*České stopy v Gulagu. Z výskumu perzekúcie Čechů a občanů ČSR v Sovětském svazu*. Opava 2003). Tentoraz svoj výskum zamerl na obeť, ktoré boli bezprostredne spojené s Moskvou a jej okolím, čo znamená, že tieto osoby tu žili, boli tu „odsúdené“ a zastrelené a ležia na niektorom z doposiaľ objavených moskovských pohrebísk obetí politickej represie.

Publikáciu *Moskevská pohřebiště. Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953* tvorí 121 životných príbehov popravených, ktoré sú väčšinou zostavené z vyšetrovacích spisov Správy NKVD (Narodnyj komissariat vnutrennich del – Ludový komisariat vnútra) pre Moskvu a Moskovskú oblasť. Tieto dokumenty pred rokmi premiestnili z bezpečnostných archívov do Štátneho archívu Ruskej federácie. Autor používa zaužívaný pojem „popravený“, no upozorňuje, že v týchto prípadoch nešlo o popravy, ale o politicky motivované vraždy a taktiež len ťažko možno hovoriť o pohreboch. Podľa neho práve „*tyto životní příběhy konkrétních lidí, plné drastických zvratů a zcela nečekaných souvislostí, mohou vhodně doplnit statistiky a úřední dokumenty té doby, a mohou nám pomoci i při nesnadném hledání odpovědí na otázky po příčinách a smyslu oněch událostí*“ (s. 10). Práca je rozčlenená chronologicky, resp. podľa toho, ktoré pohrebiská NKVD používala. V Moskve je ich pietne upravených momentálne päť – park pri nemocnici Jauza, Vagaňkovský a Donský cinto-

rín, areál „Kommunarka“ a strelnica Butovo.

V prvej kapitole práce autor zoznamuje čitateľa s odbornou literatúrou a pramennou bázou k danej problematike. Zoznamuje nás s tzv. martyrology – pamätnými knihami obetí politických represíí – a s najdôležitejšími archívnymi fondmi, ktoré sú dnes pre výskum obetí perzekúcie kľúčové. Ako každý autor, ktorý sa zaoberá perzekúciami v 20. storočí, aj on sa musí popasovať s problematikou dôveryhodnosti vyšetrovacích spisov ako historického prameňa. Preto podrobne rozoberá, z akých dokumentov sa skladal vyšetrovací spis NKVD, čo názorne dokumentuje aj obrazovou prílohou.

Len veľmi ťažko sa dá táto téma uchopiť a prezentovať bez znalosti hlavných foriem represívnej politiky Sovietskeho zväzu, ktoré určovala nielen ideológia aplikujúca do života ruskej (sovietskej) spoločnosti učenie o historickej oprávnenosti diktatúry proletariátu, ale zo začiatku aj nepriaznivá zahraničnopolitická situácia krajiny, ktorá zápasila s ekonomickými a sociálnymi problémami, nemala rozvinutý priemysel a patrila k najzaostalejším v Európe. Preto sa autor v druhej kapitole publikácie pokúsil priblížiť vznik, priebeh a celkovú bilanciu týchto represíí. V krátkosti zoznamuje čitateľa s priebehom tzv. červeného teroru (1918 – 1922), so zavádzaním tzv. socialistickej zákonosti, s likvidáciou kulakov začiatkom 30. rokov a masovými operáciami NKVD v rokoch 1937 – 1938. V týchto operáciách boli postihnutí aj Česi a bývalí československí občania. V závere kapitoly autor menuje a podrobne popisuje všetky články trestného zákonníka, za ktoré hrozil trest smrti. Tento zákonník platil v Sovietskom zväze od roku 1927 a s rôznymi zmenami až do roku 1961.

V tretej kapitole už autor predstavuje prvých popravených Čechov a československých občanov, ktorí zahynuli v Moskve v období pred Veľkým teromom. V každej z nasledujúcich kapitol, ešte pred samotným

priblížením osudov jednotlivých popravených, autor charakterizuje dané obdobie represii, priblíži zmeny v činnosti bezpečnostných zložiek a v krátkosti predstaví miesta, kam bezpečnostné orgány ukladali, alebo kde spaľovali telá popravených. Autor postupuje pri menovaní cintorínov chronologicky – tak ako ich používali sovietske bezpečnostné zložky. Žiaľ, z obdobia prvých troch rokov sovietskej vlády sa dokumenty k moskovským popravám nezachovali, a preto je zoznam obetí v tejto kapitole neúplný. Archívne materiály z dvadsiatych rokov 20. storočia sa zachovali len pri popravených, ktorí boli uložení do jám v parku nemocnice č. 23 vo štvrti Jauza a na Vagaňkovskom cintoríne. Medzi popravenými sa tu podľa dochovaných materiálov nachádza celkovo päť československých občanov, ktorých stručné osudy sú uvedené v tejto kapitole. Medzi nimi je aj československý občan maďarskej národnosti Šándor Filler, ktorý sa narodil v obci Lošonec a v Sovietskom zväze študoval Komunistickú univerzitu národnostných menšín Západu. Lenže 22. júla 1924 ho zatkli, obvinili zo špionáže a v máji 1926 odsúdili na smrť, popravili a uložili v parku nemocnice Jauza (s. 50).

Nasledujúca kapitola popisuje obdobie nástupu Veľkého teroru v Moskve. V júni 1934 štruktúru sovietskej bezpečnosti OGPU (Objednonnoje gosudartsvvennoje političeskoje upravlenije – Zjednotená štátna politická správa) nahradila štruktúra NKVD. Tá začala pripravovať veľké politické procesy a masové operácie, ktoré do konca tridsiatych rokov pripravili o život státisíce nevinných. Z tohto obdobia sa autorovi podarilo vyhľadať celkovo 52 Čechov a československých občanov popravených v Moskve a v jej okolí. Podľa jeho zistení až 37 je ich pochovaných na Donskom cintoríne, pričom autor podrobnejšie predstavuje osudy deviatich popravených, medzi nimi aj dvoch osôb narodených na Slovensku. Prvým je Ondřej Chorvat narodený v obci Výčapky, ktorá je dnes súčas-

ťou obce Hruboňovo (okres Nitra), no napriek tomu sa pri evidencii hlásil ako Čech. V dobe zatknutia pôsobil ako predseda kolchozu „Obrodená práca“ v obci Novoselky v serpučovskom okrese Moskovskej oblasti. V apríli 1937 ho zatkli a za údajné členstvo v kontrarevolučnej teroristickej organizácii ho v júni 1937 odsúdili na trest smrti a popravili (s. 65). Veľmi pestrý životopis mal Gustav Šok-Borecký, ktorý sa narodil v Bratislave a hlásil sa k maďarskej národnosti. Počas 1. svetovej vojny padol do ruského zajatia a v čase revolúcie sa stal červenoarmejcom a bojoval aj proti československým légiám. Vrátil sa do Bratislavy no ešte pred jej obsadením legionármi ušiel do Budapešti a slúžil v maďarskej Červenej armáde. Po návrate sa stal členom KSC a v roku 1927 odišiel do Sovietskeho zväzu. Stal sa členom sovietskej komunistickej strany a v období zatknutia bol vedúcim učebného strediska Výkonného výboru Kominterny. Obvinili ho však zo špionáže a v septembri 1937 odsúdili na trest smrti a zastrelili (s. 66 – 67). Ďalším miestom v Moskve, kde boli ukladaní popravení Česi a československí občania bol „zvláštny objekt NKVD Kommunarka“ – je ich tu podľa dochovaných dokumentov pochovaných celkovo 15, pričom autor, až na jednu výnimku, predstavuje osudy všetkých obetí. Medzi nimi sa nachádza aj Eugen Cserri, ktorý sa narodil v Košiciach. Po roku 1914 padol do zajatia v Rusku, kde sa zoznámil s Bélom Kunom a vstúpil do bolševickej komunistickej strany. Po návrate domov vstúpil do maďarskej Červenej armády, stal sa komisárom divízie a dokonca pôsobil ako náčelník politickej správy slovenskej Červenej armády a náčelník milície Slovenskej republiky rád. Po porážke komunistickej revolúcie skončil vo väzení, no v roku 1922 bol v rámci výmeny politických väzňov odovzdaný do Sovietskeho zväzu. V septembri 1937 ho zatkli za údajnú špionáž a diverziu a v júni 1938 odsúdili na trest smrti a popravili (s. 78).

Piata kapitola je najrozsiahlejšou kapitolou publikácie a opisuje masové operácie NKVD v Moskve od leta 1937 do jesene 1938. Všetky obeť, až na pár výnimiek, boli v tomto období popravené a pochované na Butovskej strelnici NKVD, ktorá sa stala najväčším moskovským pohrebiskom obetí politických represii. Autor sa podrobnejšie venuje prevodu tohto majetku do vlastníctva NKVD a aj priebehu popráv. Podarilo sa mu medzi obeťami nájsť celkovo 64 Čechov, bývalých československých občanov alebo obyvateľov českých krajín, vrátane šiestich osôb, ktoré popravili za údajnú špionáž v prospech Československa. V tejto kapitole predstavuje životné osudy všetkých popravených. Podľa vyšetrovacích spisov z nich bolo 26 Čechov, 18 Nemcov, 5 Maďarov, boli tam 4 Židia, 3 Rakúšania, 3 Rusi, 2 Slováci, 2 Srbi a bol tam aj Poliak. Pre slovenského čitateľa budú najzaujímavejšie práve osudy oboch Slovákov: Prvým z nich je vysokoškolsky vzdelaný Gejza Chmelaar z Trnavy, ktorý ako rakúsky zajatec zostal po vojne v Sovietskom zväze. V marci 1938 ho zatkli pre podozrenie zo špionáže v prospech Československa a Maďarska a v máji 1938 odsúdili na smrť a popravili. Druhým Slovákom je Peter Krič, ktorý sa narodil v Novom Sade (Vojvodina) v početnej slovenskej komunite. Neskôr sa odsťahoval na Slovensko a v roku 1919 vstúpil medzi sociálnych demokratov a ľavicové presvedčenie ho priviedlo do Sovietskeho zväzu. Dostal sa tam nelegálne, čo malo pre neho neskôr fatálne následky. Dvakrát bol odsúdený na tri roky gulagu a v roku 1936 dokonca na desať rokov. Pracoval na stavbe kanálu Moskva – Volga. Po dokončení stavby sa začalo s rušením tábora (Dmitlag), ktorý sprevádzala masová čistka. Vtedy bol Peter Krič prevezený do Moskvy, kde jeho trestný čin prekvalifikovali a podľa nového rozsudku ho na začiatku septembra 1937 odsúdili na trest smrti a zastrelili (s. 155 – 156). Okrem dvoch Slovákov sa medzi obeťami popravenými na Butovskej strelnici

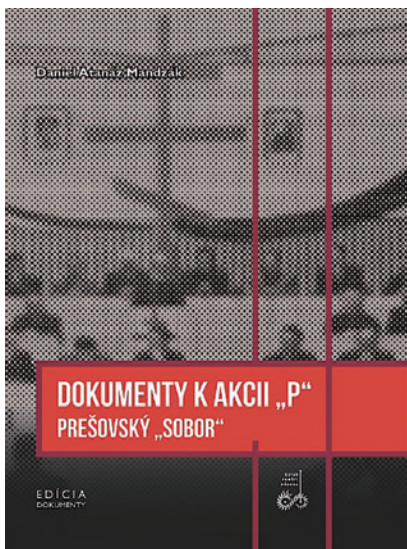
nachádza osem osôb, ktoré sa narodili na Slovensku, no uviedli si inú národnosť ako slovenskú (Čech, Maďar, Nemec, Žid).

V poslednej kapitole sa autor venuje obetiam vojrovej a povojrovej politickej perzekúcie v Moskve a v jej okolí. Zatiaľ čo v období rokov 1939 – 1945 sa autorovi podarilo archívne doložiť len jednu politicky motivovanú obeť z radov československých občanov, v povojnových rokoch 1945 – 1953 zdokumentoval až 27 prípadov. Obete boli spolopené v Donskom krematóriu a nenachádzal sa medzi nimi žiaden Slovák a ani osoba narodená na území Slovenska. Väčšinu týchto osôb (22) tvorili bývalí československí Nemci.

Publikácia obsahuje aj rozsiahlu čiernobielu obrazovú prílohu. Sú v nej zachytené všetky miesta popráv a masových hrobov, rovnako aj fotografie obetí a fragmenty z ich vyšetrovacích spisov. Celá práca je doplnená rozsiahlym poznámkovým aparátom, ktorý dokazuje, z akej bohatej pramennej bázy ruských archívov profesor Mečislav Borák čerpal. V závere publikácie je uverejnený prehľadný zoznam 121 československých obetí politických perzekúcií v Sovietskom zväze v rokoch 1922 – 1953.

Z odborného hľadiska nie je práci čo vytknúť a možno ju vrele odporučiť každému záujemcovi o problematiku sovietskych politických perzekúcií. Profesor Borák ňou len potvrdil svoju pozíciu jedného z najlepších odborníkov na danú problematiku v Čechách a na Slovensku. Práca približuje odbornému i laickému čitateľovi dosiaľ neprebádanú problematiku – úplne neznáme a hlavne tragické osudy, ktoré mali zostať navždy zabudnuté. Ich poznanie nás môže obohatiť o nové pohľady na historické udalosti a rovnako nám môže pomôcť pri zložitom hľadaní odpovedí na otázky o príčinách a zmysle politických represii, ktoré sprevádzali sovietsky totalitný režim od jeho úplných začiatkov.

Branislav Kinčok

MANDZÁK, D. A. (zost.)

DOKUMENTY K AKCII „P“ PREŠOVSKÝ „SOBOR“

Bratislava 2014, 759 s.

NÁSILNÁ AKCIA

Koncom minulého roka vyšla jedinečná a rozsiahla dokumentárna monografia o akcii „P“ od skúseného a agilného gréckokatolíckeho cirkevného historika – redemptoristu SEOLic. Daniela Atanáza Mandzáka, CSsR. Vydal ju Ústav pamäti národa v Bratislave v edícii *Dokumenty k akcii „P“*. *Prešovský „sbor“* v rozsahu 759 strán. Obsahuje 206 archívnych dokumentov, minuciózne archeograficky spracovaných. Časovo je ohraničená 2. januárom 1950 až 30. júnom 1950. Napísané boli v slovenčine, češtine a ruštine, väčšinou strojopisne a iba na papieri, často preklepovom.

Publikované dokumenty vypovedajú o príprave, priebehu a vyvrhlení mimoriadne smutnej akcie „P“, ktorá nemilosrdne zlikvidovala gréckokatolícku cirkev vo vtedajšom Československu. Negatívne to znamenalo tisíce veriacich, stovky kňazov, rehoľníkov, rehoľnice a bohoslovcov. Obaja biskupi Pavol Peter Gojdič, OSBM (ČSVV) a ThDr. Vasil' Hopko boli uväznení na dlhoročné väzenie. Biskup Gojdič na následky väzenia v ťažkom leopoldovskom karceri zomrel. Väznení a vysíd-

lení boli mnohí gréckokatolícki kňazi s rodinami, rehoľníci a rehoľnice. Museľi odísť z východného Slovenska. Obaja biskupi a Metod Dominik Trčka CSsR boli po páde bolševizmu blahoslavení a pripravuje sa proces blahorečenia v informačnej fáze v terajšej prešovskej gréckokatolíckej metropolii ThDr. et PhDr. Jána Ivana Mastiliaka, CSsR.

Monograficky publikované dokumenty (nóvum predstavujú medzi nimi d'alekopisy) sú naozaj formálne (archeograficky) precízne spracované, čím sú dokázateľne všetky originálne (vrátane konceptov, odpisov a z iných edícií). Zároveň v bohatom a detailne spracovanom poznámkovom aparáte sú mimoriadne cenné aj historiograficky (vecne a interpretačne, v súvislostiach). Toto všetko je výsledkom viacročnej, skutočne mimoriadne práce a intenzívnej usilovnosti editora o. Mandzáka CSsR, so zmyslom pre detail. Zároveň je to zásluha aj jeho kongregácie, ktorá mu umožnila venovať sa tejto práci. Treba tu vyzdvihnúť aj zodpovednú prácu recenzentov, redaktorov, prekladateľky resumé, technickú a grafickú spoluprácu a predovšetkým vydavateľa – Ústav pamäti národa. Aj sadzačov a tlačiarne. Editor pritom objektívne často cituje, konštatuje, ale tiež oceňuje podobnú výskumnú činnosť predtým, predovšetkým otca Jána Babjaka, SJ: *„Záslužnú prácu v oblasti výskumu a publikovania rodinných prameňov a osobných svedectiev vykonal jezuita Ján Babjak, súčasný gréckokatolícky arcibiskup a metropolita v Prešove.“*

Kladom tu anotovanej a cennej edície dokumentov k zvrátenej akcii „P“ sú tiež: úvod, zoznam dokumentov, slovenské, anglické a nemecké resumé, zoznam skratiek, podrobne publikované zoznamy prameňov a literatúry a predovšetkým menný register a vecný register. Predmetná dokumentárna edícia je napísaná aj prístupným odborným štýlom nielen pre odbornú verejnosť, ale tiež pre laikov, ktorým je história gréckokatolíkov blízka. Určite zaujme aj mladú generáciu, vrátane bohoslovcov na Slovensku i v zahraničí.

Andrej Kaputa

ÚTOK NA GRÉCKO-KATOLÍCKU CIRKEV

Proticirkevná kampaň vládnucich komunistov v Československu sa vystupňovala v roku 1950, keď došlo k zatýkaniu rehoľníkov, kňazov a biskupov. Po likvidácii mužských kláštorov v rámci Akcie „K“ bezprostredne nasledovala likvidácia cirkevnej únie gréckokatolíkov s Rímom na Prešovskom „sobore“ 28. apríla 1950. Komunistický štátny aparát nazval akciu zameranú proti gréckokatolíckej cirkvi v Československu skratkou akcia „P“ čomu možno rozumieť ako „pravoslavizácia“, „prestup“, alebo „prechod“ gréckokatolíkov do pravoslávnej cirkvi. Podľa pôvodného zámeru mala byť realizácia akcie „P“ úspešná v priebehu apríla a júna, ale realita bola iná a na akciu „P“ nadviazala v roku 1951 Akcia „P-100“, ktorá sa týkala približne stovky kňazských rodín. Tie postihol osud násilného vysťahovania mimo východného Slovenska do Čiech a na Moravu. Realizácia akcie „P“ prebiehala s podporou Moskvy a pravoslávnej cirkvi, ktorá v tom čase bola nástrojom presadzovania záujmov Sovietskeho zväzu. Dotkla sa približne 300 000 gréckokatolíkov a čo do rozsahu a dôsledkov ju možno z dnešnej perspektívy hodnotiť ako najväčší zásah proti katolíckej cirkvi v Československu. Gréckokatolícka cirkev oficiálne prestala existovať, ale v ilegalite bola prítomná a kňazi spolu s veriacimi vyvíjali aktivity za jej legalizáciu, čo sa napokon v roku 1968 podarilo.

Slovenská historiografia po páde komunistického režimu venovala akcii „P“ zvýšenú pozornosť a viaceré práce ponúkli základné informácie o jej príprave, priebehu a dôsledkoch. Autori tak priniesli solídne fakty o pohnutých osudoch gréckokatolíckej cirkvi, ale vzhľadom na rozsah nimi využitých archívnych prameňov stále zostal významný priestor na doplnenie alebo skorigovanie už známych skutočností. Autor Daniel Atanáz Mandzák, CSsR sa pritom už viac ako jedno desaťročie zameriava vo svojom výskume na problematiku činnosti gréckokatolíckych redemptoristov v Československu počas 20. storočia a tým aj gréckokatolíckej

cirkvi. Výsledkom jeho systematickej práce je autorstvo kvalitných monografií, vedeckých štúdií a popularizačných článkov. Aj vďaka tomu disponoval autor skvelou orientáciou v problematike, ktorá mu umožnila pristúpiť k spracovaniu archívnych dokumentov a tým poskytnúť materiál k doplneniu a korigovaniu poznatkov o akcii „P“.

Publikácia *Dokumenty k akcii „P“ Prešovský „sobor“*, svojím spracovaním a rozsahom poskytuje čitateľovi komplexný pohľad do zákulisia plánovania, realizovania a priebežného hodnotenia akcie v prvých mesiacoch roku 1950. Autor do edície zaradil 206 dokumentov a 20 príloh, z ktorých veľká časť doteraz nebola publikovaná. Podstatná časť z nich bola totalitným režimom označená ako tajné dokumenty, čo svedčí o stupni ich dôležitosti a závažnosti.

Autor tieto dokumenty zhromaždil vďaka niekoľkoročnému výskumu v archívoch českej a slovenskej proveniencie. Okrem archívov centrálného charakteru v Prahe a Bratislave uskutočnil výskum aj v regionálnych archívoch Českej a Slovenskej republiky. Archívne dokumenty z bývalého Československa doplnil už skôr v Rusku publikovanými dokumentami z archívnych fondov bývalého Sovietskeho zväzu. Tým sa mu podarilo zvlášť podrobne zrekonštruovať šesť najdôležitejších mesiacov z akcie „P“. Vďaka detailnému výskumu sú v publikácii uvedené aj dôležité dokumenty, ktoré sa z nejakých dôvodov v centrálnych archívoch nezachovali, ale keďže sa zasielali ako informácia alebo na riešenie viacerým úradom či vysokým straníckym a štátnym funkcionárom, tak zostali v odpisoch alebo kópiách uložené v regionálnych archívoch.

Publikované archívne dokumenty v edícii sú usporiadané chronologicky. Každý dokument obsahuje záhlavie, archeografický popis dokumentu a údaje o tom, kde je uložený. V záhlaví je uvedený dátum a miesto jeho vzniku, druh dokumentu, autor a miesto vzniku, ako aj stručný obsah. Na konci dokumentu sú uvedené informácie o uložení v archíve. V prepise dokumentov bol za-

chovaný pôvodný pravopis s gramatickými a stylistickými chybami s cieľom priblížiť dobovú atmosféru a spôsoby vtedajšej argumentácie. Zároveň autor k jednotlivým dokumentom doplnil rozsiahly poznámkový aparát, ktorý si zasluhuje mimoriadnu pozornosť. Pri jeho zostavení vychádzal z rozsiahleho súboru archívnych materiálov, v zahraničí a doma publikovanej literatúry ako aj z internetových zdrojov.

Poznámkový aparát svojím obsahom tvorí významnú časť publikovanej edície dokumentov a ponúka vecné kritické poznámky, vysvetlenia okolností, opravy nesprávnych údajov a doplňujúce údaje z literatúry a archívnych dokumentov. Jeho súčasťou sú aj základné informácie o osobách spomínaných v editovaných dokumentoch, čím celý proces akcie „P“ nadobudol zvláštny personálny rozmer. V poznámkovom aparáte sú identifikovaní predstavitelia totalitného režimu na všetkých úrovniach riadenia štátu alebo politickej strany, čo v prípade komunistického režimu tvorí jeden celok. Takto sa do povedomia súčasnej spoločnosti zásluhou autora dostávajú aj doteraz menej známi aktéri zapojení do realizácie akcie „P“. Autor zároveň v poznámkovom aparáte analyzoval a porovnával už skôr publikované fakty o postojoch gréckokatolíckeho duchovenstva k akcii „P“ s editovanými dokumentmi, čím prispel k ich doplneniu alebo korekcii.

Publikácia *Dokumenty k akcii „P“ Prešovský „sobor“* je komplexným dielom tvoreným editovanými archívnymi dokumentmi a rozsiahlym poznámkovým aparátom obsahujúcim dôležité poznatky o aktéroch akcie „P“ ako aj informácie potrebné k porozumeniu obsahu prezentovaných dokumentov. Záver diela tvoria autorom vytvorené registre mien a miest, ktoré majú čitateľovi poslúžiť pre rýchlu orientáciu v texte. Kvalitná publikácia si iste nájde čitateľov z odbornej ako aj laickej verejnosti, ktorá ocení precíznosť spracovania a detailnosť informácií, ktoré by inak ostali ukryté v archívoch.

Peter Borza

O „BARBARSKEJ NOCI“ AJ NA FESTIVALE GORAZDOV MOČENOK

Do programu XXIII. ročníka festivalu kresťanského divadla Gorazdov Močenok, ktorý sa konal v Močenku pri Nitre v dňoch 25. – 29. júla 2015, zaradili organizátori spolu s ďalšími festivalovými aktivitami na 27. júla 2015 aj besedu o tzv. Barbarskej noci. Odborným garantom aktivity sa stal Ústav pamäti národa. Organizátori si pripomenuli 65. výročie komunistického zväzania

rehoľníkov do sústredovacích kláštorov, z ktorých jeden bol zriadený aj v Močenku.

Účastníci besedy si v biskupskom kaštieli – v bývalom internačnom kláštore – vypočuli informácie o Akcii K, ktoré priblížili predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák, historik ÚPN Pavol Jakubčín a redaktorka RTVS Soňa Gyarfášová. Zvlášť pre mladú generáciu boli zaujímavé informácie o dôvodoch, ktoré viedli komunistický režim v bývalom Československu k likvidácii kláštorov, k internácii rehoľníkov

a rehoľníčok či informácie o charaktere samotných sústredovacích kláštorov.

Účastníci diskusie sa zoznámili aj so spomienkami odborníka na slovenské ľudové a ochotnícke divadlo Miša Kováča Adamova, ktorý podal svedectvo o tom, ako Akcia K prebiehala v Močenku. Zaujímali sa o minulosť našej krajiny a informovali sa aj o aktivitách Ústavu pamäti národa. Spomienková diskusia v Močenku sa uskutočnila aj za prítomnosti starostu obce Romana Urbánika a bola snímaná miestnou televíziou.

VSTUP DO PROJEKTU O VOJNOVÝCH ZAJATCOCH ODVLEČENÝCH DO GULAGOV

ÚPN vstúpil do spoločného projektu s Múzeom SNP v Banskej Bystrici, partnerským ÚSTR v Českej republike a Občianskym združením Krásny Spiš. Projekt má názov *Lepšie neskoro, ako nikdy* a jeho cieľom je získať kópie dokumentov z moskovských archívov NKVD v Rusku a uskutočniť ich následný výskum.

Výstupom budú systematicky spracované údaje a informácie o občanoch bývalého Československa, ktorí sa ako vojnoví zajatci počas II. svetovej vojny ocitli v zajateckých táboroch a neskôr mnohí z nich (spolu s odvečenými z územia bývalého Československa) aj vo vojenských táboroch nútených prác a táboroch gulag na území bývalého Sovietskeho zväzu. Osudy týchto osôb sú často neznáme a dodnes nebolo možné získať o nich žiadne informácie. Ide o takmer 68 tisíc osôb.

Zámer projektu schválili 29. júla 2015 počas spoločných rokovaní v Prahe zástupcovia zúčastnených subjektov – Ondrej Krajňák za ÚPN, Stanislav Mičev za Múzeum SNP, Zdeněk Hazdra za ÚSTR a Miroslav Pollák za Krásny Spiš, o. z. Skonštatovali, že získanie historických dokumentov po 70 rokoch a ich podrobný výskum môže priniesť potomkom obetí pravdu o osudoch ich príbuzných a historici budú môcť vyplniť biele miesta v našich dejinách.

V ZÁKAMENNOM SI PRIPOMENULI 50. VÝROČIE SMRTI BISKUPA JÁNA VOJTAŠŠÁKA

Na Orave sa 7. augusta konali spomienkové podujatia venované 50. výročiu úmrtia biskupa Jána Vojtaššáka. Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák vo svojom príhovore uviedol: „Pred pár rokmi ÚPN zorganizoval súťaž, v rámci ktorej mali študenti za úlohu spracovať svedectvo z obdobia neslobody. Napísala nám aj žiačka zo Zákamenného a zaslala nahraté svedectvo miestnej pamätníčky, ktorá sa pred päťdesiatimi rokmi zúčastnila 7. augusta 1965 pohrebu spišského biskupa Jána Vojtaššáka. Spomínala, že na pohrebe sa zúčastnilo veľké množstvo ľudí zo Spiša, Liptova, Oravy, ale aj z iných kútov Slovenska. Spomínala

aj na to, ako počas pohrebu vystúpil neznámy muž, ktorý predniesol odvážny prejav. Vyzdvihol v ňom osobnosť zosnulého biskupa Jána Vojtaššáka a otvorene kritizoval komunistický režim, ktorý biskupovi spôsobil veľa utrpenia. Ten neznámy a nebojácny muž bol Jozef Krajňák – môj otec, ktorý povedal: „Ej veru pride a veru prísť musí ten veľký deň súdu a za stôl zasadne pravda jeho ľudu! Je to doba, ktorá prenasleduje pravdu a lož do popredia kladie. Doba, ktorá ničí najväčších synov nášho národa, ľudí túžiacich pracovať pre hmotné a duchovné dobro, takých a týchto ľudí nám násilne vytrháva z našich radov, vláči, týra po väzeniach a po rokoch vracia, hľa bezduché mŕtvoly. Ak je to pravda, čo píše básnik, potom v zúfalosti musíme volať, beda všetkým šľachetným!“ *Osud sa s pravdou o našej minulosti niekedy*

zahráva čudne. V čase, keď otca vzali do väzby, mal som len tri roky. Pamätám si, že mama často plakávala, lebo musela sa postarať o štyri malé deti a úrady jej pozastavili akýkoľvek príjem. Dnes stojím na čele inštitúcie, ktorej úlohou je vyrovnávanie sa s obdobím neslobody. Paradoxom osudu je, že po mnohých rokoch mám možnosť legitímne nahliadnuť do prísne tajných záznamov ŠtB. A v tejto súvislosti ma preniká hrôza nad brutalitou komunistickej moci, ktorá neváhala použiť tie najohavnejšie prostriedky, aby sa zbavila svojich ideologických nepriateľov, ku ktorým celkom iste patrili aj biskup Ján Vojtaššák.“

Ako novovymenovaný duchovný pastier prevzal Ján Vojtaššák na seba starosť o duchovné blaho svojich veriacich. Staral sa o výchovu a vzdelanie detí a mládeže. Pozornosť sústredil

Pri hrobe biskupa Jána Vojtaššáka v Zákamennom (Foto: E. Javorská)

na kňazský dorast. Postaral sa o administratívnu obnovu diecézy. V čase svojho pôsobenia navštívil každú farnosť. Zakladal školy (štyridsaťdeväť), vybudoval Učiteľský ústav v Spišskom Podhradí. Rozvinul sociálne aktivity pre chudobných. Pre politickú angažovanosť v čase II. svetovej vojny bol 5. mája roku 1945 zatknutý. Bolo mu vyčítané, že ako podpredseda štátnej rady Slovenského snemu spolupracoval s fašistickým režimom a nesie podiel viny na dôsledkoch, ktoré tento režim spôsobil. Odsedel si sedem mesiacov. Po návrate z väzenia bojoval za záchranu katolíckeho školstva. Exkomunikoval viacerých komunistických pohlavárov. Napísal známy pastiersky list, v ktorom kňazov aj veriacich varoval pred nebezpečenstvami komunistickej ideológie. Veriacich povzbudzoval k vytrvalosti vo viere, oddanosti k pravde a k jednote so Svätým Otcom.

Skutočná kalvária ho ešte iba čakala – 3. júna 1950 bol internovaný vo svojej biskupskej rezidencii. Bol pod neustálou kontrolou štátneho zmocnenca, povereníka školstva, ktorý informoval bezpečnosť o všetkých biskupových návštevách, dokonca aj o obsahu jeho úradnej či osobnej pošty. 16. novembra 1950 bol z rezidencie vylákaný a násilne odvečnený do väznice v pražskej Ruzyni. Nastalo vyšetrowanie, týranie a ponižovanie. V tom čase už 73 ročný biskup bol nútený, aby sa naspamäť naučil výpovede, ktoré mali zaznieť na verejnom pojednávaní. Monster proces s vlastizradnými biskupmi Buzalkom, Gojdičom a Vojtaššákom, ako ich nazvala komunistická moc, sa konal 15. januára 1951. Aj Boží služobník Ján Vojtaššák bol obvinený z úkladov proti republike, z velezrady, vojenskej zrady a vyzvedačstva. Bol odsúdený na trest odňatia slobody väzenia vo

výške dvadsaťštyri rokov nepodmienečne. Z toho si odsedel trinásť rokov. Zároveň mu boli udelené tresty prepadnutia majetku, peňažný trest vo výške 50 000 Kčs a strata občianskych práv. Vyšetrowanie, väzenie a ponižovanie, bitka, psychický teror, trýznenie zimou, chladom svetlom, celodenné pochody na cele, to všetko sa podpísalo na chatrnom zdraví už 86 ročného biskupa. Preto ho 5. októbra 1963 z výkonu trestu odňatia slobody s podlomeným zdravím prepustili. Usadil sa na fare v Oravskej Lesnej. Avšak pre veľký záujem veriacich bol odtiaľ v krátkom čase deportovaný do kláštora v Senohrabochoch, neďaleko Prahy. Zomrel 4. augusta 1965 v Říčanochoch pri Prahe. Pohreb Jána Vojtaššáka v Zákamennom bol na jednej strane prejavom mimoriadnej úcty veriacich voči svojmu biskupovi a zároveň manifestáciou odporu proti režimu.

**SPOMIENKA NA OBETE
OKUPÁCIE VOJSKAMI
VARŠAVSKEJ ZMLUVY
V BRATISLAVE**

Násilný vpád vojsk Varšavskej zmluvy na územie bývalej ČSSR v noci z 20. na 21. augusta 1968 a jeho dôsledky si 21. augusta 2015 pripomenuli v Bratislave. Pietnu spomienku pri pamätnej tabuli obetí invázie na budove Univerzity Komenského zorganizovala Konfederácia politických väzňov Slovenska. Jej zástupcovia spolu s predstaviteľmi politických strán, spoločenských organizácií a ďalších inštitúcií, medzi nimi i Ústavu pamäti národa, si položením vencov uctili obeť invázie aj za asistencie Čestnej stráže a hudby Ozbrojených síl SR. V rámci príhovorov oslovil prítomných aj predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa

Ondrej Krajňák. Podľa jeho slov august 1968 je smutná história s obrovskými dôsledkami a značným vplyvom na mnohých občanov i ďalší vývoj spoločnosti. Prítomných vyzval, aby pamätali na tých, ktorí položili životy za slobodu a demokraciu a vždy si spomenuli, že akékoľvek násilie je zlo v spoločnosti a sloboda a demokracia neprichádzajú samozrejme, ale treba sa o ne zaslúžiť.

Do akcie s krycím názvom Operácia Dunaj sa zapojilo päť štátov – Sovietsky zväz, Maďarsko, Poľsko, Bulharsko a Nemecká demokratická republika, ktorá sa však nakoniec na invázii nezúčastnila. Nezapojilo sa ani vojsko Rumunska, ktoré tiež bolo súčasťou Varšavskej zmluvy. Hlavným cieľom augustového vpádu bolo potlačiť úsilie o reformu socializmu v Československu, keď počas Pražskej jari sa časť komunistických funkcionárov pokúsila

o zvrat politiky smerom k demokracii. Pod smutne známym tzv. pozývacím listom, ktorého originál odovzdal v júli 1992 ruský prezident Boris Jeľcin prezidentovi Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky Václavovi Havlovi, boli podpísaní práve predstavitelia konzervatívneho krídla KSČ Alois Indra, Drahomír Kolder, Oldřich Švestka, Antonín Kapek a Vasil Biľak. Okupácia zmrazila všetky nádeje na možnosť reformovať komunistický systém jeho vnútornými silami. K politickému zvratu došlo v apríli 1969, keď Gustáv Husák nastúpil do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ. Nastal začiatok normalizácie, zvrátenie a odmietnutie celej obrodnej cesty. Odchod sovietskych vojsk z územia bývalého Československa sa uskutočnil až po Novembri 1989 a posledný transport vypravili 19. júna 1991.

**V LEOPOLDOVE SI POLITICKÍ
VÄZNI UCTILI PAMIATKU
MUČENÍKOV KOMUNISTICKÉHO
REŽIMU**

Liturgickou slávnosťou vo farskom kostole sv. Ignáca sa 22. augusta 2015 v Leopoldove začala pietna spomienka na nespravodlivo a protiprávne väznených počas komunistického režimu. Účastníci spomienky si uctili aj relikvie blažených mučeníkov väznených v Leopoldove – Metoda Dominika Trčku, Pavla Petra Gojdiča a Vasil'a Hopka, ktoré sú uložené v leopoldovskom chráme. Súčasťou programu spomienky bolo aj odhalenie pamätnej tabule na priečelí kostola biskupom, kňazom, rehoľníkom a veriacim, nespravodlivo väzneným pre svoju vieru v Leopoldove.

Účastníci spomienkovej slávnosti si pri pamätníku príslušníkov väzenskej a justičnej stráže uctili obeť leopoldovskej vzbury z roku 1991. Program vyvrcholil prehliadkou Múzea väznenstva, návštevou bývalého väzenského cintorína a panychídou pri symbolickom hrobe neznámeho politického väzňa.

Augustový termín spomienky sa viaže k vzbure väzňov proti neznesi-

Predstavitelia štátnych inštitúcií počas príhovorov pred bránami väznice (Foto: T. Ujlacký)

teľným podmienkam vo väznici, ktorú 28. augusta 1955 tvrdo potlačili. Na stretnutí v Leopoldove sa každý rok zídu bývalí politickí väzni zo Slovenska i z Českej republiky. Mnohí z nich strávili za múrmi väznice niekoľko rokov. V rokoch 1948 až 1989 bolo vo všetkých väzniciach na území terajšej Slovenskej republiky a Českej republiky uväznených vyše 450 tisíc politických väzňov. Na Slovensku bolo po roku 1989 rehabilitovaných približne 70 tisíc ľudí, z ktorých dnes žije necelých 3000.

Leopoldovská väznica je najstaršou na Slovensku. Bývalá protiturecká pevnosť bola v päťdesiatych rokoch 20. storočia spolu s pracovnými tábormi pri uránových baniach najhorším väzenským zariadením v komunistickom Československu a často je označovaná ako likvidačné zariadenie. S politickými väzňami zaobchádzali mimoriadne krutým spôsobom, bola im odopieraná lekárska starostlivosť a systematicky boli porušované ich najzákladnejšie ľudské práva. Mnoho z nich zomrelo v dôsledku krutého zaobchádzania.

PREDESDA SPRÁVNEJ RADY ÚPN POLOŽIL VENCE NA OSLAVÁCH 71. VÝROČIA SNP

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák položil vence pri príležitosti osláv 71. výročia SNP 27. augusta 2015 v Bratislave a 29. augusta 2015 v Banskej Bystrici. Vyjadril tak postoj pamäťovej inštitúcie k jednému z historických medzníkov slovenského národa a jeho vystúpeniu proti nacistickému režimu, ktorý uviedol národy Európy a sveta do II. svetovej vojny a spôsobil utrpenie a stratu ľudských životov. Štátny tajomník Ministerstva obrany SR Miloš Koterec povedal, že ozbrojené vystúpenie nášho ľudu proti útlaku a neslobode počas SNP potvr-

dilo, že Slovensko a Slováci patria do spoločenstva antifacistickej koalície vo svete. Podpredseda Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov Igor Čombor zdôraznil, že slovenský ľud svojim odhodlaným vystúpením v SNP demonštroval pred celým svetom, že nechce mať nič spoločné s fašizmom, s genocídou a holokaustom.

Podobne aj v Banskej Bystrici sa v areáli Pamätníka SNP zúčastnili osláv najvyšší ústavní činitelia – prezident SR Andrej Kiska, predseda Národnej rady SR Peter Pellegrini a premiér Robert Fico. Pamiatku SNP si do Banskej Bystrice prišiel uctiť aj predseda Poslaneckej snemovne rumunského parlamentu Valeriu Zgonea. Predseda NR SR Peter Pellegrini zdôraznil, že

nie je možné trpieť a tolerovať, aby po uliciach našich miest pochodovali páni vo vojenských bagandžiach oživujúci nacistické uniformy a tiež akékoľvek formy násilia voči nevinným a bezbranným občanom. Každý si hovorí, čo chce a každý si píše, čo chce, ale aj táto sloboda prejavu a názoru musí mať určité limity, najmä vtedy, ak ide o pravdu a historické skutočnosti. Predseda vlády Robert Fico sa v príhovore obrátil na prítomných s výzvou, aby nikto nespochybňoval hrdinské skutky ľudí, ktorí sa zúčastnili na SNP. Minister obrany Martin Glváč konštatoval, že SNP je nepochybne jednou z najvýznamnejších udalostí našich dejín, pretože slovenský národ sa vtedy dokázal zomknúť a vzoprieť nacistickej mašinérii.

PREDESDA SPRÁVNEJ RADY ÚPN NA PRACOVNEJ CESTE V USA

Na pozvanie Československej spoločnosti pre vedu a umenie v USA absolvoval predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák v dňoch 10. – 18. septembra 2015 pracovnú cestu do USA. V spolupráci s generálnym konzulátom SR v New Yorku sa v priestoroch Bohemian National Hall uskutočnila prednáška na tému pod názvom *Odpustiť alebo zabudnúť?* Zúčastnili sa na nej poslucháči z radov slovenskej a českej inteligencie žijúci v USA, prítomná bola aj generálna konzulka SR Jana Trnovcová. Ondrej Krajňák predstavil ÚPN, jeho hlavné úlohy, ciele a aktivity. Dotkol sa tiež problematiky relativizovania zločinov komunizmu, otázky budovania pamätníkov bývalým komunistickým predstaviteľom, venoval sa kauze „Babiš“ i súčasnému postaveniu obetí komunistického režimu. Priblížil dôsledky, ktoré so sebou prinieslo otvorenie archívov bývalej ŠtB a zdôraznil potrebu vedeckého výskumu, osvety a vzdelávania, najmä mladej generácie. Kritizoval bývalých príslušníkov ŠtB, ktorí aj naďalej poberajú výsluhové dôchodky za obdobie, kedy obyvateľom bývalého Československa škodili. Po

Účastníci prednášky ÚPN a slávnostného oceňovania v Bohemian Nationale Hall v New Yorku
(Foto: M. Turza)

živej diskusii sa uskutočnila projekcia dokumentárneho filmu z dielne ÚPN pod názvom *Ako som mal začať tretiu svetovú vojnu*. Ďalšiu prednášku mal Ondrej Krajňák pre početnú slovenskú komunitu v meste Linden. Jej súčasťou bola projekcia dokumentárneho filmu z dielne ÚPN pod názvom *Sviečková manifestácia*, ktorého je autorom.

Zástupcovia ÚPN navštívili 11. septembra pamätník obetiam teroristického útoku na WTC v New Yorku a uctili si ich pamiatku. Navštívili aj generálny konzulát SR v New Yorku a počas stretnutia s generálnou konzulkou Janou Trnovcovou prerokovali možnosti

vzájomnej spolupráce v rámci Festivalu slobody či vzdelávacích aktivít pre zahraničných Slovákov. Zástupcovia ÚPN rokovali o spolupráci aj s vedným Prvej Katolíckej slovenskej jednoty vo Washingtone, s jej prezidentom Andrewom M. Rajcom, regionálnou riaditeľkou Sabinou Sabados a arcibiskupom Mons. Jozefom Adamcom.

Pútnikom zhromaždeným v národnej svätyni Nepoškvrneného počatia Panny Márie vo Washingtone premietli zástupcovia ÚPN dokumentárny film z produkcie ÚPN pod názvom *Prežili sme Gulag* a spoločne diskutovali o činnosti ÚPN na Slovensku.

V USA ODOVZDALI OCENENIA
ÚPN GABRIELOVI LEVICKÉMU
A JURAJOVI TÖRÖKOVI

V meste Sparkill v štáte New York 14. septembra 2015 predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák ocenil ďakovným listom a Pamätnou medailou za odpor proti totalitnému režimu osobnosť svetového mena, dokumentaristu a kňaza žijúceho v USA Juraja Töröka. Ocenenie mu udelil za celoživotné dielo v zápase proti totalitným režimom a za svedectvo života v utrpení pre zachovanie živej pamäti národa.

Doma takmer neznámy Juraj Török sa narodil 15. októbra 1931. Po absolvovaní gymnaziálnych štúdií v Žiline mu po februári 1948 nastupujúci komunistický režim znemožnil štúdium teológie a stať sa kňazom. Po dramatickom úteku zo Slovenska vyštudoval teológiu na Lateránskej univerzite v Ríme. Z Európy odišiel do USA, kde vyštudoval fotografiu na New York International Institute of Photography. V roku 1967 nakrútil svoj prvý hraný film pod názvom *Nieкто vidí v tme*. Založil nezávislú produkčnú spoločnosť Hallel Communications, ktorá vyrobila desiatky filmov a TV programov predovšetkým s vieroučnou, výchovnou a sociálnou problematikou. S kamerou precestoval takmer celý svet. Informoval verejnosť o vojenských konfliktoch, dramatických udalostiach, politických či sociálnych stretoch s dôrazom na odhaľovanie pravdy, presadzovanie ľudských hodnôt, no najviac na šírenie demokratických princípov. Výstupmi, ich kvalitou a tiež kvantitou, sa právom radí k najvýznamnejším slovenským a svetovým tvorcom. Svedčí o tom aj dlhý rad ocenení na filmových prehlídkach či festivaloch v Libanone, v Kolumbii, Egypte, v Keni, Thajsku či v Kambodži, Kanade, Japonsku, no

Dokumentarista a kňaz Juraj Török (druhý zľava) pri prevzatí ocenenia za odpor proti totalitnému režimu (Foto: M. Turza)

najmä v Európe a v USA. Ako jeden z mála vybraných dokumentaristov kamerou zaznamenal celý priebeh Druhého Vatikánskeho koncilu.

Ondrej Krajňák odovzdal v New Yorku ďakovný list a pamätnú medailu za odpor proti totalitnému režimu aj výtvarníkovi a emigrantovi Gabrielovi Levickému. Udelil mu aj dekrét o priznaní postavenia účastníka protikomunistického postoja.

Gabriel Levický sa narodil v Humennom v roku 1948. Jeho rodičia, maďarsky hovoriaci slovenskí Židia, prežili koncentračné tábory v Osvienčime a v Sachsenhausene. V mladosti bol ovplyvňovaný západnou kultúrou, zvlášť hudbou a svetovou literatúrou. Účinkoval v hudobnej skupine The Towers. Jeho životný štýl ovplyvnilo aj hnutie hippies v Československu, čo viedlo k jeho častým konfliktom s otcom. Po skončení štúdií odišiel z domu a cestoval po celej krajine. Na ceste zo Žiliny do Humenného ho zastihla invázia vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Po príchode do Humenného mal konflikty s prítomnými sovietskymi vojakmi. Zúčastnil sa protestov pro-

ti invázii. Po invázii bol varovaný, že je hľadaný príslušníkmi ŠtB a tak sa rozhodol emigrovať. Použil priateľov cestovný pas a cez Viedeň odišiel do Izraela. O rok neskôr sa v rámci amnestie vrátil do Československa. Pôbil v Bratislave na viacerých postoch – ako redaktor nakladateľstva Obzor, výtvarník či technický asistent v galérii. Zapojil sa do disidentských aktivít umeleckej obce, kreslil karikatúry a písal poéziu. Za svoje aktivity bol sledovaný a neustále obťažovaný a vypočúvaný príslušníkmi ŠtB. Situácia sa zhoršila, keď podpísal Chartu 77. V roku 1979 sa rozhodol opätovne emigrovať. Spolu s kolegom opustili republiku a ich cesta do Talianska viedla cez Maďarsko, Rumunsko a Juhosláviu. V Ríme čakal niekoľko mesiacov na povolenie k emigrácii do USA. V júli 1979 dorazil do Clevelandu v štáte Ohio, potom sa presťahoval do New Yorku a napokon sa usadil v San Franciscu. Po páde komunizmu, v roku 1996 pôbil v Prahe ako zástupca šéfredaktora časopisu *Mosty*. Dnes žije v New Yorku. Gabriel Levický je prekladateľ, sprievodca a karikaturista. Publikoval niekoľko zbierok poézie.

DISKUSNÝ VEČER ÚSTAVU
PAMÄTI NÁRODA

V Poľskom inštitúte v Bratislave sa 17. septembra 2015 konala beseda z cyklu

Diskusné večery Ústavu pamäti národa na tému *Proces s Viliamom Žingorom a spol. Justičná vražda partizánskeho veliteľa*. Diskutovali prof. PhDr. Róbert Letz, Ph.D. z Pedagogickej fakulty

UK Bratislava a Mgr. Branislav Kinčok z Ústavu pamäti národa. Diskusiu moderoval PhDr. Tomáš Klubert, Ph.D. Zaujímavosťou si môžu pozrieť videozáznam z diskusie na www.upn.gov.sk.

STRETNUTIE KONFEDERÁCIE POLITICKÝCH VÄŽŇOV SLOVENSKA V ÚPN

Na podnet členov Konfederácie politických väzňov Slovenska a dcér bývalých politických väzňov pôsobiacich v Bratislave sa 22. septembra 2015 na pôde ÚPN uskutočnilo ich stretnutie s predsedom Správnej rady ÚPN O. Krajňákom.

Predseda ÚPN informoval účastníkov stretnutia o aktivitách ústavu v prospech politických väzňov a prisľúbil, že podnety na prijatie návrhu zákona o odškodnení politických väzňov bude predkladať do NR SR i napriek tomu, že nedávno predložený návrh zákona nezískal medzi poslancami NR SR podporu. Vyjadril nádej, že aj Slovensko sa pripojí ku krajinám, akými sú napríklad Maďarsko a Poľsko, ktoré takýto zákon už dávno majú v platnosti. V Maďarsku prostriedky na odškodnenie získali priamo z krátených dôchodkov bývalých príslušníkov komunistckej tajnej

Zástupcovia KPVS, poslankyňa NR SR Janka Šipošová a predseda SpR ÚPN Ondrej Krajňák na pôde Ústavu pamäti národa (Foto: M. Turza)

polície. Podľa Ondreja Krajňáka nie je možné ani morálne, aby bývalý pracovník ŠtB mal dôchodok omnoho vyšší ako politický väzeň, ktorý aj vďaka jeho

krutosti trpel a prišiel o najaktívnejšie roky svojho života alebo zdravie za múrmi väzenia, alebo v pracovných táboroch ako politický väzeň.

PREMIÉRA DOKUMENTÁRNEHO FILMU STOPY V SNEHU

Vo štvrtok 24. septembra 2015 sa v Kine Lumiére v Bratislave uskutočnila premiéra dokumentárneho filmu z dielne Ústavu pamäti národa *Stopy v snehu* o pašovaní literatúry do Československa v období neslobody.

V päťdesiatych rokoch 20. storočia bolo v Československu zlikvidovaných okolo 28 miliónov kníh, mnoho autorov bolo zakázaných a bola zriadená cenzúra. Film mapuje nielen pašovanie, ale aj tlačenie kníh, samizdatov a ich distribúciu. Ústredným motívom je príbeh troch kamarátov, ktorí sa zapojili do pašovania literatúry cez hory. V roku 1983 boli zatknutí, uväznení a následne odsúdení. Súdny proces vyvolal protest verejnosti a na medzinárodnom poli sa ich zastal dokonca americký prezident Ronald Reagan. Film analyzuje fenomén pašovania literatúry a objasňuje motivácie ľudí, ktorí nezištne riskovali vlastnú slobodu, aby napomohli k vnútornej slobode a poznaniu ostatných.

Režisér dokumentu *Stopy v snehu* Slavomír Zrebný v kruhu gratulantov po premiére (Foto: M. Turza)

**PRESEDA SPRÁVNEJ RADY
ÚPN NA ZASTUPITELSTVE
K ZĽAVÁM NA MHD
V BRATISLAVE**

24. septembra 2015 sa Ondrej Krajňák zúčastnil na rokovaní mestského zastupiteľstva v Bratislave. Vystúpil s morálnym apelom na poslancov v sú-

**ODHALENIE PAMÄTNEJ TABULE
OBETIAM KOMUNISTICKÉHO
REŽIMU V BLATNOM**

V obci Blatné 27. septembra 2015 na miestnom cintoríne odhalili pamätnú tabuľu venovanú obetiam komunistického režimu. Podujatie pripravila obec v spolupráci s miestnou rímsko-

**ČINNOSŤ ČESKOSLOVENSKÝCH
SPRAVODAJSKÝCH SLUŽIEB NA
ÚZEMÍ RAKÚSKA V ROKOCH
1945 – 1989 III**

V Rakúskom kultúrnom inštitúte v Bratislave sa v dňoch 30. septembra až 2. októbra 2015 uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia pod názvom *Činnosť československých spravodajských služieb v Rakúsku v rokoch 1945 – 1989*. ÚPN v spolupráci s rakúskym Inštitútom Ludwiga Boltzmannova, s českým Ústavom pre štúdium totalitných režimov a s Veľvyslanectvom Rakúskej republiky na Slovensku pripravili už jej tretie pokračovanie.

Na slávnostnom otvorení sa zúčastnili aj mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec Rakúskej republiky na Slovensku Helfried Carl, poslanec NR SR Pavol Hrušovský a zástupcovia veľvyslanectiev jednotlivých krajín na Slovensku, v Rakúsku a Českej republike. Prítomní boli aj riaditeľ Inštitútu Ludwiga Boltzmannova prof. Dr. Stefan Karner, riaditeľ Ústavu pre štúdium totalitných režimov Zdeněk Hazdra, riaditeľka českého Archívu bezpečnostných zložiek Světlana Ptáčniková a poprední odborníci zaoberajúci sa obdobím komunistických režimov a činnosťou komunistických tajných služieb.

vislosti so schvaľovaním návrhu na riešenie prepravy držiteľov preukazov ŤZP/ŤZP-S v rámci Integrovaného dopravného systému v Bratislavskom kraji. Uviedol, že priemerný vek účastníkov protikomunistického odboja na Slovensku sa pohybuje okolo 80 rokov. Mladších ako 75 rokov je iba deväť priamych účastníkov protikomunis-

tického odboja, čo je skutočne malé, až smiešne číslo. Mestské zastupiteľstvo predložený návrh schválilo, pričom okrem držiteľov preukazov ŤZP/ŤZP-S rozšírilo zvýhodnené tarifné podmienky aj pre účastníkov protikomunistického odboja a politických väzňov s trvalým pobytom v Bratislave.

katolíckou farnosťou a s Konfederáciou politických väzňov Slovenska. Súčasťou programu bola aj svätá omša za obete komunistického režimu z Blatného. Na podujatí sa zúčastnili predstavitelia obce, členovia Konfederácie politických väzňov Slovenska, Ústavu pamäti národa a široká verejnosť. Počas spomienky a sláv-

nostného aktu zazneli aj svedectvá rodinných príslušníkov väznených občanov obce. Spomienková tabuľa je osobitne venovaná skupine Biela légia, ktorá predstavovala odpor voči perzekúciám nevinných ľudí a ktorej členovia boli odsúdení v roku 1954. Mnohí boli väznení v Jáchymove, kde pracovali v uránových baniach.

G. Schubert (v strede), moderátor podujatia v diskusii s M. Gulom, autorom námety k filmu „V tieni času“ (vľavo) a so scenáristom a režisérom T. Macákom (vpravo) po projekcii filmu o úteku Emila Šveca v roku 1959 cez železnú oponu (Foto: M. Turza)

Slávnostné otvorenie sprevádzalo kultúrne vystúpenie študentov. Konferencia v ďalších dňoch pokračovala prednáškami spojenými s panelovými diskusiami a workshopom pre študentov. Niekoľko desiatok odborníkov na históriu a činnosť tajných služieb nadviazalo na to, čo začali v máji roku 2010 v oblasti výskumu činnosti československých tajných služieb v Rakúsku. Rakúski, českí a slovenskí odborníci oboznámili účastníkov konferencie s výsledkami a poznatkami zo spoločného výskumu v archívoch vo Viedni, v Prahe a Bratislave. Podobne ako v roku 2012 na prvej konferen-

cii v Raabsan der Thaya v Rakúsku, či na druhej konferencii v roku 2013 v Telči na Morave, aj teraz v Bratislave prednášali a diskutovali o Európe v období studenej vojny, o rezidentúrach ŠtB v zahraničí. Hovorili aj o operáciách čs. spravodajských služieb na rakúskom území, o pohľade na činnosť československých spravodajských služieb v Rakúsku zo strany krajín NATO, o prechodoch hranice v materiáloch STAPO a rakúskeho ministerstva zahraničných vecí, o propagande a médiách či o archívoch a archívnych dokumentoch a možnostiach ich historického využitia.

EXODY

Putovná výstava o vynútených odchodoch veľkých skupín občanov z územia Slovenska

Ak chceme rozumieť dnešku, musíme pochopiť včerajšok – táto veta je základnou myšlienkou série výtvarných výstav obrazov Fera Guldana, ktoré uskutočňuje Občianske združenie Krásny Spiš od roku 2008 v mestách a obciach Slovenska. Doteraz bolo uskutočnených 42 výstav a v roku 2016 budú ďalej pokračovať.

Na výstave vyjadrujú expresívne, abstraktné, neprvoplánové obrazy tieto exody:

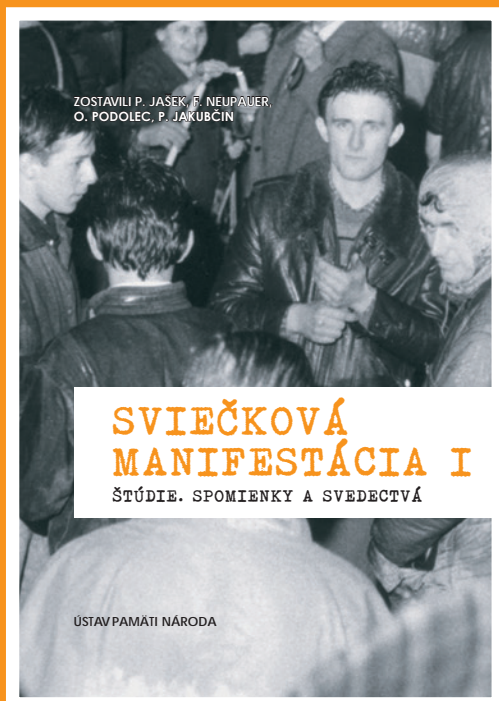
1. vysťahovanie sa za prácou do Ameriky
2. vyhnanie Maďarov
3. vyhnanie Čechov
4. nútené práce do Hitlerovej Ríše
5. deportácie Židov
6. odvečenie do Gulagov
7. revanš voči Karpatským Nemcom
8. likvidácia buržoázie
9. prenasledovanie Rusínov
10. likvidácia súkromných roľníkov
11. likvidácia kňazov, rehoľníkov a ich ochrancov
12. emigrácia po 1968
13. exody Rómov

Exody sú o príbehoch ľudí, ktorí zlyhali alebo obstáli, udali alebo mlčali, obohatili sa alebo pomohli, odišli alebo ostali, prežili alebo umreli. Exody sú o hanbe, nenávisti, chamtivosti, zlobe, klamstve, zbabelosti, strachu, slabosti, kariérizme a pomste, ale aj o odvahe, láske, pomoci, ľudskosti, hrdinstve, pravde, sile, skromnosti a odpúšťaní. Exody napáchali veľa zla a málo dobra.

Exody na Slovensku v 20. storočí nás vyzývajú k väčšej ohľaduplnosti, porozumeniu a veľkorysosti k tým druhým, ktorí sa od nás odlišujú etnicky, kultúrne, nábožensky, sociálne alebo iba svojím správaním a prežívaním vlastného života.

Miro Pollák

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav pamäti národa
Bratislava 2015
ISBN 978-80-89335-75-6

SVIEČKOVÁ MANIFESTÁCIA I ŠTÚDIE. SPOMIENKY A SVEDECTVÁ

Peter Jašek, František Neupauer, Ondrej Podolec, Pavol Jakubčin (zost.)

Publikácia prináša najnovšie poznatky o najvýznamnejšom masovom verejnom protirežimnom vystúpení po roku 1969. Skladá sa z dvoch častí, pričom v prvej časti sú publikované vedecké štúdie, ktorých väčšina odznela na seminári zorganizovanom pri príležitosti 25. výročia Sviečkovej manifestácie. Štúdie čitateľom približujú súdobý spoločenský kontext na Slovensku aj v zahraničí, v akom sa manifestácia konala. Druhú časť publikácie tvoria spomienky aktérov historických udalostí, ktorí sa podieľali na jej organizovaní, ako aj účastníkov priamo na námestí, ktorí sa s odvahou postavili na odpor proti totalitnému režimu – jeho vodným delám, policajným obuškom i vyšetrovaniu spojenému so zastrášaním o prepustení zo škôl či zamestnania. Komunistický režim tak pred celým svetom demaskoval svoju násilnú tvár, keďže namiesto dialógu spustil brutálny zásah a následné represie proti vlastným občanom dožadujúcim sa dodržiavania ľudských práv a náboženských slobôd. Osobným utrpením, kvalitou občianskeho odporu, šírkou záberu požiadaviek a odvahou vzoprieť sa totalitnej moci sa Sviečková manifestácia 25. marca 1988 stala udalosťou celospoločenského významu, ktorá mala rozhodujúci vplyv na postupný pád totalitného komunistického režimu v novembri 1989.